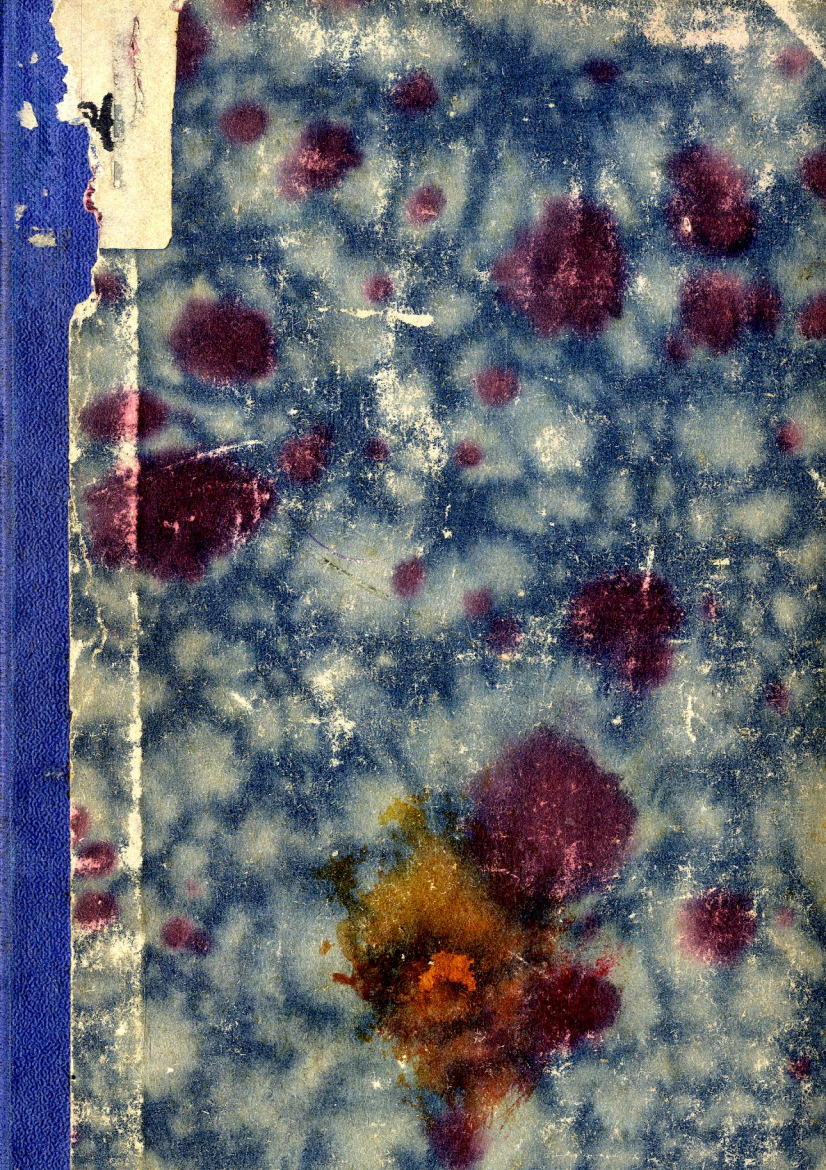
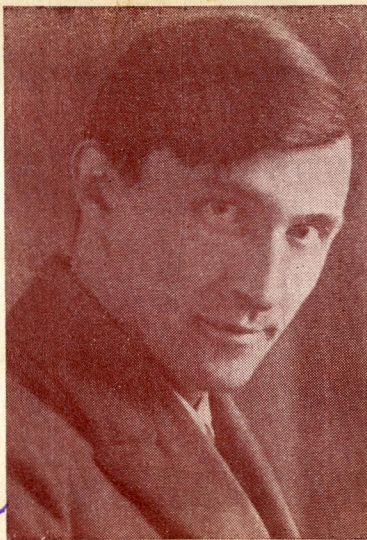

la
p. 21/6

35 116.

18.02/15 кл.
Олександр

РОМАН КУПЧИНСЬКИЙ

КУРИЛАСЯ ДОРІЖЕНЬКА

ПОВІСТЬ

ЗІ СТІЛЕЦЬКОГО ЖИТТЯ

Повість Р. Купчинського—це перша у нас спроба від-
рити осередовище, в якому зродилася і зросла в могутню с-
стрілецька ідея. Герої повісті—близькі знайомі автора. По-
які описує, пережив як співучасник та очевидець. З цього б-
твір автора являється для історика рр. 1914-1918. „горя-
документом“. Масовий читач буде вдячний авторові за тал-
виту панораму картин з бурливих воєнних років, в яких фор-
ється новий тип Українця.

М. Струтинський

РОМАН КУПЧИНСЬКИЙ
КУРИЛАСЯ ДОРІЖЕНЬКА

ЗАМЕТІЛЬ.

I. КУРИЛАСЯ ДОРІЖЕНЬКА.

228

17

06
10

ХХХХ

РОМАН КУПЧИНСЬКИЙ.

4886

КУРИЛАСЯ ДОРІЖЕНЬКА

Повість ві стрілецького життя.

100 9/15

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Л Ї В І В 1928.

Видавнича Кооператива „ЧЕРВОНА КАЛИНА“.

115(2-4u)5-644

ТИРАЖ 3000.

З друкарні Ставропигійського Інституту у Львові.

Село Бужани чи не найбільше з усіх сіл золочівського повіту. Лежить воно на захід від Золочева, при битім шляху, що наче велитенська сіра змія поклався поперек села і далі — поперек бужанських піль та сіножатей. Може, й то йому завдячує село свій розріст і свій вигляд... Здається, що так, бо не тільки в Золочівщині, але й у цілій Галичині, чим село далі від битого шляху, тим воно як не бідніше, то бодай на бідніше виглядає.

Бужани і небідне і непогане село. Хати хоч і з непаленої цегли, але великі, гарні, мало котра на одну кімнату... Довкруги хат багато зелені, переважно ясені та осокор. Садків овочевих небагато, хіба що при пасіці, і то по більшій часті терносливи, що то їх пруньками звуть, та немудрі груші — гнилиці.

По середині села на пригорбі церква велика, трибанна, славна на цілий повіт тим, що її самі бужанці ставили, а архітектором і будівничим був старший брат Склярський. Біля церкви зараз приходство, замітне на всю околицю не так великим садом, як тим, що ціле обгороджене і ні в однім місці пліт не бє поклонів.

По другій стороні шляху, за церквою, громадський майдан і на ньому школа, чолом до дороги,

мурована та простора, одинока будівля в селі з червоною бляхою на даху.

Коли йти чи їхати з Золочева, а стати на останнім горбі перед селом, то червоний дах школи видніє ще більше від срібного на церкві, на приходстві і на декількох господарських хатах.

Не без того, щоб не було в Бужанах і коршми, але вона ні не панюшиться, ні не впадає в око величиною, чи особливим положенням.

Довкруги Бужан ниви, ниви і ниви, тільки з одного боку над берегами річки сіножаті, громадський вигін і десь-не-десь вільхові гайки.

Від півночі і заходу безмежний хвилястий простір, від полудня чорніється ліс на обрію, а від сходу недалекий горбок заслонює вид на невисокі Вороняки, що біля Золочева простяглися.

Земля в Бужанах не надзвичайна. Хоч і ходили коло неї бужанці добре, виробляли мов грядку на городі, не все давала добрий урожай.

Але давно люди не пам'ятали такого врожаю, як у 1914 році: Не тільки в Бужанах, але й у цілій Галичині. Вигналися в гору збіжа як гай і колос на них зав'язався великий та повний. Радувалось око хлібороба, коли любовним поглядом обіймало свої загони, вкриті густою щіткою золота та срібла. Тільки позбиратиб усе та звести при божій допомозі, а не загляне голод на переднівку, не витягне екскуртор послідної кожушини за податки.

Та не дала доля спокійно зібрати благодатей землі... Щолиш налилися відцвілі жита та пшениці, щолиш запахла медами біла гречка, а вже на землі і на небі показались тривожні знаки якихось великих, страшних подій.

При кінці червня грюнула громом неожидана вістка: Наслідника престолу вбито!... Стряслася від цієї вістки ціла Австрія від Трієсту по Підволочиська. Принишкла, причаїлася і кожна палата і кожна ліп'янка, вслухуючись у мертву тишу, яка запанувала після того, — тишу, яка родить завсіди бурю.

Галицькі села вслухувались у цю тишу не менш від других. Хто з часописів, хто з поголосок довідувався про ультімат до Сербії, про недалеку мобілізацію...

А в ясні липневі ночі сунулась по синяві небес комета...

Старі люди лучили її появу з незвичайним урожаєм і з цього пророкували війну. Вечорами стояли гурти селян на вулицях і з острахом дивились на небесне явище, слухаючи набожно пояснень старих дідів. А діди розказували, що і за їх памяти, і за памяти їхніх батьків та дідів, комета все була вістником війни.

Слухали люди оповідань дідів, і тиша, що запанувала в світі після Сараєва, видавалась їм ще більш таємничою і страшною.

Надійшов урешті день 28 липня.

Війна!

Стоустою птахою понеслась вістка понад Галицьку Землю. Летіла понад подільські ниви, понад підгірські ліси аж до підхмарних вершків Чорногори. Бистрійша від розставних коней, голоснійша від весняного грому — забігала в кожний кут, у кожне місце, щоб кинути одно вагітне слово: Війна!

В краю наче би в одну мить запалали трівожні віхи. Орач кидав на половині скиби плуг, звозільник не докладав снопів на віз, прачки вертали з брудним

біллям з ріки. Тихе, спокійне галицьке село — закітлувало мов муравлище, коли над ним крикнути: „Комашки, комашки, ховайте свої подушки: татари йдуть“! В кожному селянинові відізналась одідичена по батьках, захована в найдавший куток і призабута пам'ять татарського лихоліття. Кожний, сам не знаючи чому, боязко поглядав на схід, звідкіля його предки не раз і недва дожидалися орди.

Тієї днини не курилося, як звичайно, з сільських коминів. Кому в голові їда була?! Небувала, велитенська подія, яку живе покоління знало хіба з балачок здитинілих дідів, про прусаків, чи Італію, сколихнула застоялими душами всіх, вирвала з хлібно-насушної буденщини і казала бодай на хвилю забути про все, що досі мало однуку і найбільшу вартість.

Не минула скоролетна вістка і Бужан. Від місяця село надслухувало, всякі поголоски з уст до уст передаючи. Молодші річники до війська покликали, але великого лементу в селі не було. Памятав народ недавню мобілізацію „як то нашому зі Сербом за Боснію пішло“. Нічого з цього не вийшло! Серби настрашилися і до війни не прийшло.

Але тепер воно інакше виглядає.

Цісар письмо до своїх народів написав, про війну сповіщає.

Ось на будинку громадської управи видніє оце письмо. Велика біла плахта, на якій чорними буквами виписана війна.

А щоб не було ніяких сумнівів, то цісарський підпис під цим стоїть.

Гурт селян під управою щораз збільшається.

Надіде хтось із поля, то так і оставляє коні на дорозі, а сам з багатом біжить до гурту. Читають люди цісарське письмо і весь час головами потакують. А старий Федорій, що ще на Італію ходив, аж шапку зняв, мов перед образом святим.

Пригнений вагою літ дід Федорій, великим був приятелем цісаря і вірним сином Австрії. Все в біді та недостатку, тільки й добра зазнав, що при війську, як сам казав: дванайцять років, мов з батога тріснув! Прийшлося вертати домів, хоч і не було пощо і нащо. Вернув, оженився та віку при дітях доживав. Але свої найкращі літа, літа військової служби, все добром згадував. А вже найбільше то війну з Італією. Де його не зачіпити, де не перестріти: „Діду Федорій, розкажіть що про Італію“ — ставав і розказував. Спершу нове, а потім частіше те, що вже всі чули.

Тепер, коли люди читали маніфест австрійського цісаря, він стояв тихо, схиливши голову і слухаючи набожно цісарських слів мов євангелія в церкві. Кожне з них вбивав собі добре в тямку, бо цеж не щобудь, але цісарське письмо!

Скінчив хтось читати і на мить стихло біля громадської управи. Мимохіть очі всіх звернулись на діда Федорія, мов би ждали від нього чогось.

Дід підняв голову і випростувавсь наскільки йому згорблена працею спина дозволила. Сірі пригаслі очі заблимали якимись огниками, а стрепіхаті брови мигнули на чолі.

— Война! — сказав твердо і рішучо. — Война!!

Довкола залягла ще більша тиша. Всі немов застигли на місцях. Ніхто й ворухнутись не смів...

— А дуже там на ній страшно — спитав нараз якийсь хлопячий голос і відразу прогнав гнітучу тишу.

Дід подивився в ту сторону, звідки впав запит і засичав:

— Думаєш, що так як на весіллі, коли стануть хлопці до бійки?! То сину не є жарт.

Далі махнув рукою, помовчавши хвилинку:

— Але не бійся. Що теперішня війна до тамтої! Колись, бувало, куля з кріса, то була куля. Діру виверчувала таку, як зубом від борони. А тепер що?! Видів я теперішні кріси. Мізинного пальця в дуло не встромиш.

— Встромити не встромить, але забити, то вона ліпше забє, як тамта груба! — сказав хтось із гурту.

— Забє, як поцілить у серце або в голову, а як у руку чи в ногу, то й знаку не буде. Не та війна, що давніше бувало... Приходимо ми раз до італійського села, Верета називалося: Тихо, спокійно, ніби ніякої війни нема. Наш капітан, німець, лютер був, а гострий як бритва. Бувало за що небудь то хлопців на дерева підтягав. Але раз, то таки мало сам зі світа через те не пішов. Вкрав був котрийсь гуску...

— Чекайте пане Федорій — перервав йому хтось делікатно — а як генерали на війні: гинуть так, як і прості вояки?

— Не так, бо їх менше. Але буває часом. Вони на конях, то їх здалека видно. А як ворог підступить і зможе засягнути, то найбільше на них бє. Та вже кому як кому, а музиці найгірше. Ти бодай маєш кріс, стиснешся плече о плече з другими і йдеш хочби чортови в зуби. А вони тільки

труби мають. Кулі свищують, гармати огнем ригають, а ти музико: Грай! Багато з них паде — найгірша служба.

— А той, що прапор несе?

— Той найхутше гине, бо на нього всі мають око. Але бодай є за що гинути, сказано: прапор несе!

Коло діда Федорія робилося щораз то більше глітно. Як давнійше ніхто вже й слухати не хотів дідових воєнних історій, так тепер кожне його слово було важне і цікаве. Війна перестала бути чимсь далеким, за горами літ захованим, а станула перед селом і зазірала в кожную хату...

— Діду, скажіть. а як можуть так генерали знати, хто куди що? Таж то можна за хатою притаїтися, за копицею сховатися, за корчем засісти. Відки вони довідаються?! — спитав знову якийсь молодик.

Дід Федорій зморщив брови

— Йди дурний. Все то на папері. Такі мапи мають, що й наше село і твоя хата є на них. Подивиться і вже знає.

Ті з господарів, що в війську служили, і хоч не на війні, то на маневрах були, притакували за дідом.

— Правду кажуть Федорій.

Тільки що до війни, котра з них страшніша — теперішня чи колишня, не могли з дідом погодитися.

— Вже що не говоріть — каже один з них — але тепер війна страшніша. Перше, заки набив кріс, заки стрілив... А тепер п'ять разів стріляє і зараз знову наладує.

— А гармати?! — додає другий — Та то йде громом. А скоростріли?! Знаєте що то є? За п'ять мінут куріяня нема!

— Говоріть ви своє! — не піддається дід Федорій. Але — думає — хто його знає... Не бачив він тих гармат, ні тих скорострілів. Що то люди не потраплять видумати?! Адже колись, за його часів, волами до Львова їздили, а нині все залізниця. Так і з тамтим. Хто може знати, що за машини тепер на світі...

Крізь товпу протискається Василя Татаринowego жінка, що то її Мариночкою кликали. Висока, смаглява, старша вже, хоч ще сивого волоса в неї не знайдеш. Завсіди весела і говірка — нині якась мов несвоя. Тільки що відважнійша від других жінок, тому й зважується між мушин улізти.

Станула біля діда Федорія і помало, непевним голосом запитала:

— Діду, а то всі хлопці на ту війну підуть?!

Дід Федорій глянув на неї зпід лоба і якимсь неохочо відповів:

— Всі не всі. А ті що мають піти.

— А мій Миколка? — вирвалося з її дрожачих уст. Здавалося, що вона жалує тих слів і радаб їх завернути, та вони вилетіли і пропало.

Дід кепкуючо посміхнувся:

— Тю на тебе! Таж твій Миколка в війську служить. Якже ж не має йти?!

Мариночка не тратить надії: мовби все залежало від діда Федорія, так його очима просить...

— Може його не возьмуть... Він же такий делікатний. Де йому ту війну витримати!?

Дід насупився, як сич.

— Диви яка мудра! То молодого цісаря забити могли оті Серби, а твій син не може піти

на війну?! Я сам, як би мене тільки взяли ще, то пішов би. Все таки щось буду робити...

А потім зітхнувши:

— Але нащо їм такого старого луба! Як я був такий, як твій Миколка, то співав, як ішов на війну.

І на знак, що авдієнція скінчена, дід Федорій відвернувся від Мариночки і тихою ходою поправцював через майдан. Тільки що не йшов він як перше: згорблений, а випростався скільки змоги і капелюх якось бадьорійше посадив на голові. Почув старий вояка запах гарматного диму, пригадав собі жорстоку велич бою і кров живійше заграла в старому тілі. Війна це щось такого, що хто перебув її, рідко без гордості згадує про неї. За велика небезпека смерті щоби, оминувши її, не чути розкоші на згадку про це. З відходом діда Федорія, не було вже між зібраними особи, що притягалаб увагу всіх.

Потворилися малі гурти і то дивна річ на селі: не гурти родин, чи рівних маєтків, а гурти рівних літ. Інстинкт наказував сходитися тим, які належали до одного річника, разом ставали до бранки і разом служили при війську.

На тому місці, де перед хвилиєю викладав свої погляди дід Федорій — опустіло.

Тільки Мариночка стояла, як заворожена, а зір її летів кудись понад хати, понад поля, далеко — далеко, де в великому місті Відні син — Миколка — служив при вуланах. Летіло за зором і материне серце та раненою голубкою припадало до кованих воріт столичної казарми...

Довкола Мариночки шуміли розмови, як вода в річці, то тут то там виплигували понад товпу вигуки, мов пструги з бистої хвилі, а Мариночка

стояла непорушно як самотня береза над водою, і тільки думки летіли в далечінь, і тільки уста нечутно ворухнулись. Молитва до Бога, чи лист до сина...

Нараз усі розмови стихли мовби ножем перетяв.

Дорогою, що спускалася вниз біля громадського дому, їхав хтось на ровері. Мурований шлях стелився скатертю під колеса ровера, але зараз за ним піднімався і котив куряву навздогін.

— Либонь з Золочева! — кинув хтось між товпу здогад і голови повернулись у сторону куряви.

Вона швидко зближалась і бистріїші очі вже розпізнавали убрання на приїзді. Біла сорочка з виложеним ковніром, попелаті штанці до колін, а на голові сивий спортовий кашкет.

— Панич від нашого директора! — сказав хтось голосно і побіг на дорогу. За ним подався й собі хто цікавіший.

Ровер, зїхавши з горба, в повнім бігу зближався швидко до гурту. Бистрі очі добре розпізнали, на ровері їхав „панич від директора“ — Петро Зварич, молоденький студент прав, що завжди перебував у свого дядька, учителя в Бужанах, на вакаціях.

Ще змалку відумерли його батьки, спершу мати, а за нею і батько — священник і Петро остав круглим сиротою. В гімназії давав собі раду сам, а на вакації приїздив до дядька Городюка, що мав рідну сестру його матери. Бездітні Городюки прийняли його за рідного сина, а він теж приляг серцем до тих щирих людей, як до своїх найближчих. Весь час гімназійних студій удержувався з лекцій, а в вищих клясах заробляв навіть стільки, що міг і вбратися старанно і видати зайвий гріш на люксус: совганку і танці.

Веселої безжурної вдачі, ніколи не зражувався хвилевими невдачами. Не повелося раз, пробував удруге, а не пішло і за другим разом, брався втретє за діло з таким запалом, якби це було за першим разом.

Товариші зі школи любили його і за веселу вдачу і за його добре серце. Ніколи не відтягався від підповідання і не жалувал давати до відписування задачі. Змалечку дуже слабосилий, під впливом спортів розрісся, покріпшав. Це запевнювало йому визначний голос у своїй класі, пошану в нищих, а „запанбрацтво“ в вищих. Фізична сила зростила в нього певність себе, може трохи й за велику, а получена з уродженою задиркуватістю, приводила нерас до прикрих інцидентів, над якими Петро завсіді щиро потім жалів.

Скінчивши гімназію записався на права і отсе вже рік сидить у своїх дядків на селі. Ні слухати не хотіли, щоб він ішов кудинебудь на лекцію.

— Хібаж не маєш що в нас їсти! — говорив старий Городюк.

— Всеж таки прикро сидіти вам на карку.

— Не будь смішний. Дітей у нас нема, стає на нас двоє — стане і на тебе.

А стара Городюкова додавала:

Якаж твоя наука буде, коли лекція тобі пів дня забере?! Сиди в нас, учися. І тобі ліпше і нам приємнійше.

Петро остався і відразу взявся до книжки, щоб не заслужити собі назви залізного правника, яких тільки було в околиці.

Помужнів багато за цей рік. Здорове повітря Бужан розвинуло груди, сонце осмалило лице, а вітер засіяв легенький вусик під носом.

Гарний з нього був хлопець. Високий на ріст, тонкий у поясі і широкий у раменах. Тонке чорне волосся кучерявилося на висках і над чолом, брови сходилися майже над рівним носом, тільки розділяла їх пруга, що йшла поперек через чоло. Це знак від кінського копита і пам'ятка від сивого коня, що ще в батька ходив у візку. Ця пруга не шпетила його, навпаки: додавала молодому обличчю мужеськості і краси. Під бровами сиділи невеликі, але цікаві сірі очі, що раз запалювались огнем як два вуглики, то заходили мрійливим серпанком задуми. Уста тонкі, затиснені, разом з розвиненою добре бородою, вказували на рішучість і сильну волю.

Весь рік свого побуту в дядьків, Петро мало куди їздив. Але останній місяць, повний великих світових подій, не давав йому спокійно всидіти на селі. Мало не що дня їздив ровером у Золочів, щоб довідатись про новини і розказати їх дома.

І нині вертав він з новою. З новою, яка то морозила то розпалювала, то страхала то радувала молоде серце. Війна! Щось нового, щось нечуваного, щось великого!

По дорозі спинили його під громадським домом.

— Що ж там паничу? — питали з усіх сторін. Війна?!

— Війна! — потвердив Зварич. — В Золочеві вже гуде, як в улюю.

— А військо вже вийшло?!

— Курінь вісімдесятого полку вже поїхав на Сербію.

— О! дадуть же вони їм. Я сам служив при вісімдесятті! — хвалився якийсь господар. — Вісімдесятка то не жарт!

— То не ляндвери!—додав другий і подивився на свого сусіда, що служив при трийцятьп'ятці.

„Ляндвер“ обрушився.

— Що так дуже хвалишся. Нам при ляндверах більшу школу давали як вам. А вправи то ми найліпше зі всіх робили.

— Війна тобі брате, не вправи.

— Ніби то вісімдесятка з іншого тіста.

— Тихо будьте, чекайте! Вже зачали війну самі — втихомирював хтось там. — Послухаймо ліпше що в Золочеві.

А звертаючись до Зварича:

— То кажете вже військо їде?

— Їде, але не все! — відповів Зварич таємничо.

— Бо й не треба. Що там тих Сербів є. Кілька полків вистане.

— Не в тім річ. Ви думаєте, що то на Сербії скінчиться.

— Що? Може, Італія?!... — запитав дід Федорій, що вдруге підійшов до гурту. — Знов би так набрала як колись.

— Італія ні. Вона тепер союзниця. Але Росія...

— Росія!?! — вигукнуло нараз кількох.

— Росія?! — здивувався дід Федорій. — Не може бути! Таж російський цар помагав нашому, як на Мадярах билися. Деж би тепер...

А по хвилі додав:

— Ов, то булаб біда! Войська в нього видимо — не видимо. Тяжко би прийшлося нашому.

Вістка про Росію понизила бадьорий настрій. Знали про ту Росію люди небогато, бачили стільки, скільки можна побачити, переक्रадаючись до Почаїва

на прощу, але чули про неї дивні річі. Це така країна велика і богата, якої другої в світі нема. Народ, що правда, темний, але скільки його там є і якого різного. А скільки там війська: салдатів і козаків?! Недобре було б, якщо Росія пішла би проти нас...

Дід Федорій думку думав. Люлька в роті згасла, очі бровами накрились, а він тільки головою кивав: то потакував, то перечив. Вкінці рішив:

— Ні! таки не може бути, щоб на нас москаль наступав. Адже нема за що битися. Ні наш тамтому, ні тамтой нашому нічого не завинили.

Зварич приязно всміхнувся до діда:

— Хібаж треба нині, щоб була вина? Австрія йде на Сербію, Сербія просить помочі в Росії, Росія хоче забрати щось від Австрії і готово. А за Австрією стоїть Німеччина, а за Росією Франція і так може ціла Європа піти.

Дід Федорій не довіряв:

— Кажете Німець за Австрією стоїть... А войну недавнощо з нею провадив.

— Не недавнощо діду, а вже далі пятьдесят літ буде. З того часу багато змінилося.

А щоби не задалеко заганятися, Зварич трохи спустив:

— Що до Франції, то ще не знати як воно буде, але Росія вже стягає військо на границю. В Золочеві кажуть, що за день-два вже війна вибухне.

— То десь і другу і третю резерву покличуть?! — почулися тривожні голоси.

— Бачите того не знаю, але певно, що будуть кликати.

Довкола Зварича стихло, хоч мак сій. Недобрі вісти привіз він їм з міста. Не сподівалися навіть,

що за цими вістями надтягатимуть щораз то нові, а одні гірші від других. Далі за вістями придуть події, що мов борвій пронесуться над їхнім тихим селом і зметуть не тільки неодного чоловіка, але й неодну хату, неодну загороду. Що опріч ворога зі сходу, прийде ще ворог свій, може страшніший від тамтого, і що перший не забє кулею, другий буде вішати, і що один не вкраде, другий заграбить. Ні вгадці собі не мали бужанці, що їх село так як і другі, лежить у вічнім стовковищі народів— у Галичині, що місця в ньому не буде не скропленого кровю і не зритого кулями.

Вістям Зварича вірили і не вірили. Деж таки, щоб цілий світ на себе ставав?!... Але видно таки щось у тім є, коли Золочів про те балакає.

Поникли голови в долину, поорані лица ще більше морщились, а очі мимохіть зверталися в сторону сходу, в сторону Росії.

— Ну, бувайте здорові, я вже мушу їхати до дому — поквапився Зварич. — Там також на мене чекають.

— Нема паничу нікого в школі.

— А деж?

— Я видів, що пан директор з панею пішли на приходство.

— Коли?

— А от недавно. Може пів години буде.

Зваричеві не була прикрою ця вістка. Поїде просто на приходство і там усім разом перекаже все, що чув у місті. Величина тих страшних новин давала йому насолоду. Уявляв собі, як ці вістки приймуть там — на приходстві.

Отець Керницький пополотніє зразу. А може й ні? Хоч який він тихий та Богу духа винен, всеж таки москвофіл і хто зна, чи не радітиме в душі, що побачить може оцю вимріяну тверду Русь, до якої стільки разів зітхав і за яку стільки наперечився з Городюком.

Пані Керницька тільки руками сплесне. Вона завзята Австріячка, щира Українка по батькові і „Діло“ на своє ім'я передплачує. Раділа, що Серби дістануть заплату, хоч як казав її чоловік: „все таки то якісь Слав'яни“. Але нехайби сиділи і не рипалися...

А Наталка?!...

На згадку про неї Зварич усміхається. Які то в неї будуть переполохані оті сині волошки під чорними віями. Як дрожать оті рожані пелюстки, що так часто розхилиються в усміху. Вона так дивно-дивно подивиться на нього і скаже певно, як нераз: „Пане Зварич! Не страште нас!“

Приємно везти страшні новини, коли півсвідома надія шепче тобі до уха, що вони не такі то вже страшні. Адже ні мови нема про те, щоби Москалі ввійшли в границі Австрії. Золочів який малий, а кишить від війська. Австрія, Німеччина — дві потуги, два великі військові обози, дві непобідимі армії. Техніка, виряд, вишколення!... Ні! нема страху. Можна страшити.

Весело чогось Зваричеві на душі, сам не знає чого. Немов везе Бог-зна які милі новини.

Скрутив у вуличку, що біля церкви і панотцевого городу...

На льоху, як звичайно, вигріваються собаки.

Зірвалися з дзявкотом і просто на нього.

— Гектор! Неро! Що дурні, не пізнаєте? — крикнув до собак і страшні звірюки зразу присмирніли. Тільки на ровер дивилися зпід ока.

Зкухні вибігла дівчина, щоб як звичайно боронити когось перед псами, але побачивши, що то „панич зі школи“, завернула з половини дороги.

Петро поставив ровер під хатою і почав обтирати лице хусточкою. Недалека дорога, але день горячий і порохи на дорозі.

— Крізь отворене кухонне вікно виповзував легенький димок, а з ним розкішний запах паленої кави.

— В сам раз! — подумав Зварич і аж усміхнувся до славної бужанської кави. Нераз добра кáva, це одинока річ, чим може похвалитися попівський дім і чим заслуговує собі довшу пам'ять у новому поколінні.

Кавові міркування Петра перервала пані Керницька, що з млинком від кави з'явилася на порозі.

— Пане Зварич, доки ви там будете гуздратися. Всі вже так чекають на вас, а ви як панна чепуритесь.

— Цілую ручку! Я зараз. Дуже опорошився і зіпрів.

— Ет, що зіпрів. Ходіть-ходіть скорше. Нема в нас дуже так до кого робитися гарним.

Зварич рад-нерад мусів іти як стояв. Помиляється пані Керницька, коли каже, що нема до кого робитися гарним. Їй усе здається, що Наталка ще дитина. Не бачить ні тих грудей, що недискретно напинають суконку, ні тих плечей, що вже золотий пушок дістають, ні тих рук, що чимраз більше обточуються. Для пані Керницької сімнайцять літ — то ще дитина.

Пригладив сьак-так розбурхану чуприну і рушив до покою.

На порозі до їдальні стрінув уже всіх: і дядьків і отця Керницького.

— А панна Наталка де? — мало що не вирвалося йому. Але вкусився за язик і привитався.

— Як ся маєте пане Зварич — заговорив отець Керницький. — Чекаємо на вас і чекаємо, а ви з жінкою забалакалися, а про нас забули.

— А, власне як би не я, то пан Зварич ще стояв би під хатою — говорила пані Керницька. — Причепурювався як на празник.

— Ну, панна в хаті, не випадає! — підсміхнувся Городюк і моргнув оком через окуляри.

— Яка там панна! — махнула легковажно рукою пані Керницька.

Пані Городюкова не забирала слова. Висока, сива як голуб, гарними чорними очима дивилася з любов'ю на Петра, що стояв серед кімнати, свіжий, здоровий, опалений сонцем і рум'яний на лицях. Здавалося їй, що це не сестрин син, а її власна дитина, так любила вона оттого „хлопчиська паскудного“ — як не раз говорила йому.

— Ет, ви тут за панни почали... — знетерпеливився отець Керницький. — Я цікавий, що там нового в місті... — Ходіть, молодче, сідайте та розказуйте! — звернувся він до Петра і взявши його за руку повів до канапи та посадив поруч себе.

— Війна зі Сербією вже почалася — став розповідати Зварич.

— Вже почалася! — покрутив нодовірливо головою отець Керницький. — А ми знаємо, що щойно тільки виповіджена.

— Військо вже їде і нині рано, як кажуть, мали початися перші бої.

— „Мали початися“, то ще дуже далеко до „почалися“, — заопонував панотець.

— Як же це? — здивувався Городюк.

— Зовсім просто, господине! Моя думка така, що Серби скапітулюють і не буде кровопролитія.

— То ви отче не знаєте Сербів... Я особисто не маю нічого проти того, щоби Сербам трохи втерти носа. За багато наброїли.

І я те саме кажу — обізвалася пані Керницька. — Зачіпалися на кожнім кроці...

— То правда, пане добродію — погоджувався панотець, — але всеж таки воно ліпше булоб, як би якось мирно цілу ту справу полагодити.

— Як ви це розумієте? — спитав Городюк.

Отець Керницький звернув до нього свою кругленьку лису голову і затріпав розчепіреними руками. — Яж казав як, пане добродію: Серби скапітулюють і буде по всім.

— Дав би Бог — зітхнула пані Городюкова. — Мені чогось їх, знаєте панство, жаль. Всеж то Славяни...

— Добрі Славяни — обрушилась пані Керницька. — А що вони Болгарам недавно виробляли?!..

— То Юльцю зовсім, пане добродію, інша справа — почав боронити Сербів панотець.

— Лишім панство Славян! — перебив Городюк. — Слухай Петре, а що там з Росією чувати?

— Мобілізує. Кажуть, що за день-два може вибухнути війна між нею, Австрією і Німеччиною.

Отець Керницький хвилю мовчки кліпав очима збираючи думки, а далі підняв руки до неба.

— Бог ласкав, пане добродію, не допустить до такого нещастя. Ще нехайби там, пане добродію, зі Сербією билися. Але з Росією, борони Боже. Нещастя булоб. Таж то сила! Хто може з нею зачіпатися!?

— Сила, отче, але на глиняних ногах! — докинув Городюк.

— Тетете, господине. То в вашім „Ділі“ так пишуть.

— В „Ділі“ пишуть те що правда. Ти сам нарікав підчас російсько-японської війни, що в Росії крадуть як круки — докинула від себе пані Керницька.

— Юльцю! Чи я кажу, любо, що не нарікав. Але пан директор що іншого твердить.

— Я тільки стверджую факт, отче добродію. Росія велике дерево, але підгниле, спорохнавіле і перша ліпша буря його переверне.

— Думаєте може, господине, що ваші Соколи і Січі перевернуть його. Помало, помало.

Директор нервовим рухом відгорнув зпід горла бороду, а далі скинув окуляри, і почав їх чистити.

— Хто знає! — вимовляв з притиском і усміхаючись злобно. — Може наші Соколи і Січі таки перевернуть догори ногами вашу матушку...

Отця Керницького став нараз тиснути ковнірець і він витягав як міг свою коротку грубу шию з нього.

Пані Городюкова не віднині знала, що чищення окулярів у чоловіка а тиснення ковнірця в отця Керницького означає поденервування і тому прийшла загроженому мирові на поміч:

— Слухай Петре — звернулась до вихованка — а як там у Золочеві? Спокійно як звичайно?

— Спокійно воно ніби є, але не як звичайно. Богато військових, по казармах страшенний рух. Одна сотня трийцятьцятого полку відходила нині на Броди.

— Одна сотня, то ще не армія, — сказав Городюк, вже спокійний і з вичищеними окулярами на носі.

— Кажуть, що минулої ночі багато артилерії відійшло, а кавалерія мала також іти. Все на російську границю.

— А як люди?

— Жиди найбільше горячаться. Патріоти такі, що й не приступай. Нині рано на Валах співали гімн, а якийсь хлоп не скинув шапки. Кинулися на нього, ледви вирвався.

— Певно, вони перші до такого — промовив гнівливо Городюк. Він їх не долюблював віддавна і довів до цього, що в селі був тільки один жид.

— Вся біда через оттих жидів — додав по хвилі. — Думаєте, що ця війна не їхнє діло? Схочуть — буде цілий світ битися, не схочуть — навіть зі сербської авантури нічого не буде.

— Хе-хе-хе — засміявся отець Керницький. — Господин директор нарікають на Росію, а зі своїми поглядами про жидів самраз би туди надавалися. Там би вам щораз якийсь погромчик маленький...

— Побачите отже Еміліяне! Погром для мене річ гидка, некультурна, але нераз, то пасія бере

чоловіка, коли роздумуєш, чи читаєш про жидівські махінації.

— А таки, пане добродію, господине, як би не жида, то нераз не знати булоб що робити. Відома річ, що там де жидів викинули, промисел падав, торгівля марніла і держава накінці тратила своє значіння. Возьмім Еспанію...

Отець Еміліян любив історію та суспільну економію. Весь час, вільний від обов'язків, присвячував він їм і прибирав гарну бібліотеку з тієї ділянки науки. Дійшовши в розмові до своєї спеціальности, готовився до довшого викладу. Вже й руки поклав на живіт і відкашлянув, директор і його жінка зрезигновано лагодились вислухати реферату на тему: „Жида і Еспанія“.

Петро не був настільки вважливий. Як тільки розмова оминула його і потяглась між дядьком і панотцем, він незаметно підвівся з крісла, постояв хвилинку біля дверей, а далі висмикнувся на двір. Але й його дядька пощадила цим разом доля. Саме коли панотець, віддихнувши почав: „Еспанія, отже, господине“... — увійшла пані-матка і попросила до підвечірку.

— А деж пан Петро? — спитала обкинувши зором кімнату.

— Вийшов перед хвилиною! — відповіла пані Городюкова, бо тільки вона запримітила, як він викрадався з кімнати.

Тимчасом Петро зашився вже був у садок і водив очима довкола. Весь час, коли сидів у кімнаті, думав над тим, де могла подітися Наталка. В хаті її не було, бо не показалася, може пішла кудинебудь? Хіба купатися...

Садок Керницьких був зараз біля приходства, там і кілька вулиць стояло. За ним ішов спадисто вниз город, перетятий навхрест стежками, на яких по боках росли сливи та стелилися низом порічки. За городом у долі, над самою річкою — малинник. Там нераз останніми днями ходив з Наталкою, паніматкою і тетою збирати малини, які цього року були дуже рясні і добірні. Отець Еміліян та Городюк не прилучувались до товариства, а заходили денебудь у холод погугорити, чи до альтани в садку на партію пікета.

Петро сподівався, що коли Наталка в городі, то тільки в малиннику і подався туди...

Сонце, що саме стануло над недалеким лісом, крізь густе галузя слив кидало на стежку кроваво-золоті плями. На безхмарній синяві неба догаряв помало веселий літний день, ситий і лінивий. Ледви помітний, передвечірній легіт холітав то тут то там листом деревини, мовби хто оком кліпав.

На кінці стежки, що виходила в малинник, Петро пристанув і глянув довкола. Ніде ні живої душі... Стрункі біла малин виганялись понад усяку хопту, мов сосни понад кущі ліщини. Десь - не - десь оплітав їх повій і злучував міцними шнурочками в одну гушавину. Місцями, ще вища від малин, розкішна кропива блискала їдовитим листом до сонця.

Петро вже хотів завернути, коли нараз почув немовби плескання на воді.

— Вона! — майнуло йому в голові і він почав скрадатися крізь малинник.

Річка була неглибока і не було страху, щоб хто небудь кого небудь міг підглянути при купілі,

бо ніхто там не купався. Але зате часто Наталка мочила в річці ноги, сидючи на широкій кладці.

Петро ледви чутно розхилив останні корчі і зиркнув на річку. Прибережна верба закривала йому особу, тільки босі стопи виплигували поза брунатний пенъ, мов свавільні рибки. Сонце простелило на воді світлий килим і за кожним плигом ніжок розсипувало довкола безліч краплин щирого золота. Світлий килим весь час хвилював, розгойдуючи воду в вузких берегах.

Петро забув про засаду пристойности. Не випадало ж молодому хлопцеві підглядати панночку, коли вона миє ноги, обнажена хоч би тільки по коліна. Адже не знали тоді люди, ні припускати не могли, що за кільканайцять літ панночки, з обнаженими поза коліна ногами, ходитимуть по вулицях!

Покуса була за велика. Зварич легенько, по міліметрови, вихилив голову поза пенъ, який зовсім непотрібно сторчав напроти кладки. Ось уже показала кістка, за нею литка з рожевеньким коліном, а за тим сніжнобілий рубець отої частини гартдериби, яка хоч така захована і невинна, має не меншу літературу від жіночого личка чи серця.

Ще дрібку вихилення і Петро побачив Наталку цілу.

Сиділа зі спущеною головою, з руками спертими на кладці, без думки, чи глибоко задумана. Сонце просвітлювало вже й так золоте її волосся, що завязане турецькою зеленою хусткою, висувалось неслухняно зпід неї. Очі, ті так добре знані Петрові — сині волошки, прикриті були довгими темними віями, що таким контрастом били до її ясного волосся і погідних синіх очей.

Підглянути добре, але треба було тепер нечутно відійти, бо ануж Наталка зірветься з кладки, або хоч глипне несподівано в його сторону. Але й покидати жаль... Саме тепер Наталка підняла на воду одну ногу і приглядалась їй. То перебирала пальчиками, що рубіном миготіли від сонця, то вигинала вниз цілу стопу, міряючи оком підбиття, чи високе. Петро мав найліпшу нагоду переконатися про правдивість слів отця Еміліяна, який часто хвалився напинаючись, не так на всю висоту, як на всю ширину: „Ми, Керницькі, всі расові“. На старім Керницькім цього не можна було пізнати, бо салом обріс занадто, але Наталка була струнка як яличка і чути було в ній стару добру попівську расу, яка споконвіку плекалась і вишляхотнювала по затишних приходствах.

Не знать чим би те підглядання Петрове було скінчилося. Зварич щораз то більше нагинався і витягав шию, мов цікавий журавель. В молодечім запалі міг стратити рівновагу і гепнути собою перед лице молоденької Зузанни, яка що правда тільки ноги мила, але всеж таки була в купілі. На щастя затупотіли якісь босі ноги по стежці і Петро, відірвавши очі від Наталки, почав пильно шукати за малинами. Ізза куща порічок блиснула червона хустина і здоровий жіночий голос закликав:

— Паничу! Прошу йти до кави... А не бачили де нашої панночки?!...

То Настунька, панотцева наймичка, вийшла шукати за молодими.

Петро зробив кілька кроків назадгузь і щойно тоді відповів:

— Не бачив... не знаю де панночка!

— Ну то йдіть самі, а я пошукаю. Може в альтанці вишивають... Але я кликала — додала якби до себе — булиб обізвалися.

Настунька знову задудніла по стежці, а за нею поволеньки поплівся Петро.

Раз-у-раз приставав і оглядався, чи не майорить уже серед малин зелена хустка, не блесить золоте волосся.

Не було...

Колиж підійшов під ганок, з садку вийшла саме Наталка, трохи задихана і вже без хустки. Вона, як тільки почула голос Петра, спершу при-таїлась, а потім швидко — мешти на ноги! і поза пасіку хотіла перебігти його. Але тільки рівночасно з ним поспіла.

— Добрий вечір, панно Наталко — привитався Петро весело.

— Моє поважання! — ледви кивнула головою і мов ображена королівна ввійшла на веранду.

Петро зробив таку міну ніби мовляв: „не знаю в чім річ“.

— Ви може на мене чого злі? — запитався.

Наталка блиснула на нього сердитим оком і відворкнула:

— То так не робиться, пане Зварич.

— Ов, буря і то така дуже офіційальна: „Пане Зварич“ — попробував зажартувати Петро, але жарт вислухали тільки стіни сальону, бо Наталка зникла вже за дверима канцелярії.

При столі в їдальнім покою були вже всі. Знана з доброти бужанська кава парувала з філіжанок і манила розкішним ароматом. Пані Керницька

глянула ще на стіл чи все в порядку і просила сидати. Бракувало Петра і Наталки.

Рушила до дверей, щоб ще раз кликати, бо кава вистигне, а всім прецінь відомо, що зимна кава нічого не варта. Але в дверях стрінулася з Петром і відразу напала на нього.

— Де ви подіваєтеся? Я вже дівку посилала і сама кликала, а вас ні ду - ду!...

— По городі ходив трохи — відповів Зварич. А побачивши, що другими дверми входить Наталка, додав голоснійше: — Малини збирав, такі гарні там ще є!...

Наталка навіть не зволила подивитись у його сторону.

Пані - матка здивувалась трохи поведенням Наталки.

— А ти виталася вже з паном Петром?!

— Так, ми вже бачились, ...коло веранди! — сказав весело Зварич і глипнув на Наталку.

Вона ж сиділа мовчки, впиливши зір у булку та мішаючи каву без цукру. Горішня губа видулась а храпки в носі нервово розширялись.

— Недобра на мене! — подумав з любовістю Петро, — треба буде перепрошувати.

На згадку перепросин йому аж серце живійше забилося... Вже кілька разів мусів перепрошувати її. Раз як кидалися снігом і він її отим срібним пухом закидав геть, що й носа не було видно. Ще як був у сімейній клясі. Вона мало не плакала тоді... Другий раз, як застукав її на вишні, а вона заскочена і засоромлена шугнула з гиллі на землю. Але образа заключалась не в тім. Спускаючись уділ, зачіпила спідничкою за сучок і одно, що роздерла її,

друге, що хвилю мала її цілу під бородою. Наталка образилася страшенно, хоч Петро присягався, що не тільки не думав її страшити, але й нічого-сенько не бачив. Третій раз образа фактично мала підставу. Минулого року підчас ферій були разом у сусіднього священика на імянинах. Наталка сиділа на цензурі і була за книжку. Він тоді сказав про неї, що окладинка гарна, але зміст нецікавий. Наталка якраз вибрала той висказ і потім смертельно була ображена, хоч завсіди каже, що в забаві не сміє бути жадних образ.

Кожний раз, коли тільки вона надулася — справедливо чи ні, — він старався вдобрухати її. Яка вона тоді симпатична, коли нібито ще гнівається, а вже куточки уст тремтять легеньким усміхом!... Сині очі прикриті темними віями спершу тільки жмуряться гнівливо і неприєднано. Але згодом повіки розхилюються, а брови в кутках підносяться до гори, а напів відслонені очі подивляться кудись у далечінь так якимось дивно, що на душі в нього тоді радісно, як у маєвий ранок.

Минулого року за цю нещасну цензуру спеціально перепросини вдалися.

— Панно Наталко — говорив їй потім Петро — адже я вас не хотів образити!...

— „Дурна гуска без змісту“, то ви вважаєте за комплімент?

— Алеж я так не казав!...

— Але думали. Зрештою, може маєте рацію. От собі попадянка, що ледви Львів бачила.

— І я також попович і також поза Львовом далеко не був. А сказав вам от так: щоби щось

сказати. Не гнівайтесь на мене, бігме я про вас так не думаю.

Не знати як воно сталося, але при тім узяв Петро її за руку і хоч не сказав більше ні слова, образа дуже швидко зникла. Наталка, що правда, вирвала руку, але він до нині непевний чому. Чи засоромлена його сміливістю, чи перестрашена Настунькою, що йшла попри них до городу. З тієї пори ще частійше як досі ловив її погляд на собі, або ловив себе, що поглядом блукає по ній!

Нині також треба буде перепрошувати Наталку. Тільки що нинішня його провина трошки інакша від усіх попередніх. Виразно чув, що погано поступив і сам встидався перед собою, хоч хто знає якби зробив удруге, колиб ще раз йому таке трапилось.

Весь час підвечірку сидів тихенько, крадьком зиркаючи на Наталку. Вонаж ні разу не піднесла на нього очей, а віддуті губи зраджували сердитість.

В розмові участі не брав, хіба що запитаний про новини в Золочеві. Отець Еміліян, не скінчивши про еспанських жидів, знову вернув до теперішніх подій та доказував Городюкові, що Росія не буде тепер вести війни, бо ослаблена війною з Японією.

Ослаблена чи ні, але війну провадити може — перечив Городюк. — Росія не є панею своєї волі. Що накаже Англія чи Франція, те вона мусить зробити.

— Господине, ви помиляєтесь. Не так то вже з Росією зле. Там також є якісь політики, дипломати, державні мужі.

— Не перечу, але вони всі слухають наказів з Парижа чи Лондону.

— Така держава малаб бути іграшкою? Таж то кольос!

Слово „кольос“ отець Еміліян вимовив з такою гордістю, що не міг не схвилювати Городюка.

— Кольос, але на глиняних ногах! — відповів він утертою фразою всіх публіцистів, неприхильних Росії.

В отця Еміліяна почервоніла шия — знак, що був поденерований.

— Всі ви „м'які“ таке говорите, а самі не вірите в те. Росія може і потрафить ще багато, а в тій країні просто кінця нема.

— Кінця нема, але злодійствам та лайдацтвам і ошуканствам — додав твердо „м'який“ Городюк. — Тюрма народів! та ціла ваша Росія. Не те що тут в Австрії, де конституція, де рівні права для всіх, і якби не перешкоди з боку Поляків...

— А бачите — перебив о. Еміліян — власне ті перешкоди. Чому витягаєте тільки хиби Росії, а не берете під увагу інших держав?

— Так, але ми все таки маємо і школи і свободу зборів і свободу слова і право вживати своєї мови...

— Там наш нарід має також свої школи і вживає своєї мови.

— Де?!

— В Росії.

— Яким чудом? Адже там усе по російськи!...

— Ви то називаєте по російськи, а я кажу по руски.

— А по українськи?

— Нема українців, нема української мови, — то не можна вимагати...

Отець Еміліян глипнув зіпід ока на Горсюка і раптом замовк. Побачив як той здійняв окуляри і нервово витирав їх хусточкою. Знак, що директор схвилювався і що дискусія прийме за хвилю острійші форми.

Директор вже відчинив губу, щоб заявити своє звичайне: „Я собі отче раз на все випрошую“, але пані-матка вчас запобігла тому.

— Перестаньте ви бодай нині сперечатися.

А звертаючись до панотця:

— Чи є там українці і українська мова, то побачимо найліпше на війні.

— Побачимо! — відповів панотець, але вже в більш примиримім тоні.

— На це не треба аж чекати до війни! — почав знову Городюк. — Хіба сліпий не бачить, або видющий не хоче бачити.

— Можеб так вийти на город, запропонувала пані Городюкова. — Ми собі з панею походимо, а ви собі пікета заграєте. Душно дуже в кімнаті.

Отець Еміліян радий був пропозиції. Що душно то правда, але ще більша правда, що Городюк готов образитися і тоді два - три дні нема з ким про політику побалакати.

— Справді ходім у сад! — підхопив думку Городюкової і підвівся з крісла.

Городюк не дуже був задоволений з того, що не дали йому виголосити промови на доказ, що український нарід був є і буде, що москалі — варвари, що прийде час коли „сповняться слова нашого генія Тараса Шевченка“ і тим подібні річі, які так часто вкладали перед війною „м'ягкі“ в уха „твердих“.

Але остаточно і йому не всіхалося оминання приходу, хочби лиш короткий час. Отець Керницький, хоч і кацап, але людина чесна, розумна і садинокій інтелігент у селі. За п'ятнайцять років спільного життя в Бужанах неодну словну баталію звели вони зі собою, і хоч розходилися нераз з гнівом, швидко знову перепрошувались. Їх жінки, не звертаючи уваги на гніви чоловіків, ходили до себе і помалу вигладжували розбурхані противенства. За тих п'ятнайцять літ не було, поза політикою, між ними ніяких непорозумінь. Раз тільки приязнь висіла на волоску і то — сміх сказати — через жида.

Був собі в Бужанах бідний жидок Берко, що сидів у комирні на громадській хаті, шинкував, торгував яйцями та доставляв Керницьким мясо що суботи і на всілякі оказії. На нього завзявся Городюк і хотів доконче викурити з села. Заложив громадську крамницю і виміг на громадській управі, щоби жида викинула з хати. Берко бігав як непритомний, просив у Керницького помочі, а його жінка Естерка прийшла раз з усіма бахорами і такий счинила лемент, що отець Еміліян прирік їм помогти. Жаль йому зробилося отої матері з купою брудних дітей, що так заводила над своєю нещасною долею.

Але Городюк уперся і не послухав пан-отця. Жид мав клопот власного городу, поставив на ньому нужденну хижу і перенісся туди.

— Всеж таки і їм треба жити! — дорікав Городюкові.

— Вам отче навіть не випадає щось таке говорити. Вониж кров нашого народу ссали, ссуть і ще довго хотілиб ссати.

— Я вас, господине директор, не питаю що мені випадає — відповів ображено Керницький.

З того пішло. Ледви обидві жінки замирили якість погніваних, а то не тиждень, але рік був би тягнувся гнів.

Сад бужанської парохії розкинений був по цілому городі: сливки і вишні бігли здовж стежок, а на грядках сиділи груші та яблуні. Але садом звався тільки один закуток, де було три великі горіхи, кілька старих яблунь та висока груша спасівка. Там стояла в розі і альтана, в якій часто збиралось ціле товариство приходства, а де літньою порою отець Еміліян з Городюком грали свою партію пікета. Ні пані Керницька, ні пані Городюкова не мали охоти до карт, тож не було для мушчин ради: вибрали таку гру, яку придумали два самотні мушчини, або дві старі панни. І нині зайшовши в альтану сіли зараз до карт. Городюк витягнув нотес, а отець Еміліян карти і за хвилю чути було тільки пікетові вигуки: „Пять пятнайцятих“, „три дами, три аси“, „чотирнайцять десятк“.

Пані Керницька повела паню Городюкову в іншу частину городу, де обидві мали чим полюбувати очі і набалакатися про різні господарські справи.

Наталка остала в хаті. Поспрятувала зі столу і взявши якусь книжку сіла собі на канапі, переконана що зможе читати, а ще більше, що зможе докучити Петрові. Тепер він буде певно триматися від неї здалека, бо побачить, що вона не має охоти на балачку. Але раз у раз її очі вибігали поза край книжки і зиркали на Петра, що стояв у сальоні і вдавав, що страшенно займається огляданням ста-

рого альбому, якого зміст знав на пам'ять ще тому кілька літ.

Петро переглянув альбом, перелистувач старий збірник „Ніви“ і врешті рішився. Обтягнув блюзу, поправив чуприну, потягнув носом і рушив до їдальні. Наталка розчиталася на добре, показуючи ізза книжки тільки чубок ясного волосся.

— Панно Наталко! Чи ви на мене дуже недобрі? — почав сумно.

— Вибачте, я тепер читаю.

Незражений такою відповіддю Петро, сів побіч на канапу. Тепер бачив її профіль: чоло з маленькою морщиною над очима, тіністі вії і рівний тонкий носик, що разом з віддугими губками робили лице ще кращим.

— Панно Наталко, я вас перепрошую... Яж нехотячи...

—

— Слово даю.

— Добре нехотячи. То так пане Зварич не робиться!

— Я знаю, що так не повинен був зробити.

— Е, дайте мені спокій, я хочу читати.

— Панно Наталко, то ви таки не даєте себе перепросити!?

—

— Я вам виясню зараз...

— Не маєте що вияснити. Це мені нічого не допоможе. Признайтеся, що ви забули...

— Так, фактично... я трохи забувся... Але подумайте, чи я міг припускати, що ви... що вас там...

Наталка відірвала від книжки очі і видивилась на нього.

— Де „там“?! — запиталася здивовано.

— На річці!

— Що ви таке балакаєте?!..

— Слово даю я думав, що ви на малинах...

— Алеж пане Зварич... Я говорила про Золочів! Ви мені обіцяли, що прийдете до нас, як будете їхати до Золочева.

Зварич аж тепер полапався. Вчора обіцяв Наталці, що прийде перед відїздом до неї, бо мала якісь справунки до міста. Забув і поїхав просто зі школи. Наталка за те й розсердилася на нього, що не був у неї.

— Панно Наталко, я... вибачте мені, я зовсім забув, але завтра можу поїхати знов.

Але Наталка вже про що іншого думала. Вона перебігла думкою цілу попередню розмову і виміркувавши з цього, що Петро підглядав її на річці, почервоніла з досади і встиду.

— Не говорю з вами! — і втікла лишаючи Зварича збитого з пантелику та невдоволеного зі самого себе.

Зварич сподівався цілком інакшого закінчення непорозуміння, а тимчасом через свій нерозум ще погіршив справу. Лихий на себе вийшов з хати і забувши про ровер, поплівся без ціли в село. Сумно йому було на душі, тяжко на серці. Сором за себе і злість на себе! Досі якось не брав по-важно свого проступку і аж тепер побачив, що погано, дуже погано повівся. Коли Наталка образилася так за те, що він не прийшов перед відїздом до Золочева, то що тепер буде за його підглядання. Певно на очі його більше не схоче бачити. А він?! Чи зможе тепер піти перепрошувати, просити виба-

чення?! Ні! Ніколи! Ліпше зовсім не буде показуватися в Керницьких!!..

Петро не знав жінок, бо й не мав ще часу пізнати їх. Якаж гарна жінка образиться на правду, коли підглядати її в купелі. Адже кажуть, що навіть Зузанна не дуже була ображена на тих трьох старих жидів, які заглядали в її купальню.

Не знав про це Петро і тому ситуація видавалася йому такою безвихідною, такою розпучливою.

Вечером дядько вернув до дому припровадивши і Петрів ровер.

— Знаєш Петре, але то так не робиться. Ходив ти за чим для Наталки — добре, але треба було попрощатися!

— Голова мене чогось розболіла — вимовлявся Петро.

— За чим же то тебе Наталка посилала?

— Ет! Ти такий цікавий, як мала дитина — виратувала Петра пані Городюкова. — За чим ходив, то ходив.

Петро спершу з дива не міг вийти. Адже Наталка за нічим його не посилала! Але зі слів дядька він доглупався, що мусіла бути мова про те, де він подівся і тоді певно Наталка сказала, що післала його кудись.

Петро почув як йому якесь тепло розливається в грудях, а в горлі щось скобоче.

— Добра, кохана дівчина — думав собі — ратувала як могла. І то кого? Мене, що тільки завинив перед нею!...

Вийшов у шкільний садок і довго - довго в ніч пересидів забувши про війну, про цілий світ, а думаючи тільки про кохану ясноволосу дівчину, що

вдавала недобру, не хотіла з ним говорити, а всеж таки оборонила його перед закидом нечемности.

Від Золочева, зі сходу, викотився повновидний місяць і завис над заспаним селом, як велика мідяна миска. Прижмуреним оком розглядав усе кругом: гущавники над річкою, кущі біля хат, попівський город і шкільний садок. В попівськiм городі бачив дівчину, що сиділа на лавочці сперши голову на поручю, а в шкільнім садку хлопця, що при столику під грушею начеб то дрімав, — замотані думи розсновував...

— Не перші ви і не останні! — всміхнувся місяць і поплив синім небом далі, лишаючи молодих їх власній долі.

Золочів — мала незначна містина в давній австрійській приграничній полосі. Не визначався між іншими галицькими місточками ні чистотою, ні будівлями. Так як і другі, можна було його порівнати до рака, що має одну справедливую кишку. Ця кишка в Бродях називалася вулиця Золота, в Бережанах Адамівка, а в Золочеві Міцкевича.

На тій вулиці були що ліпші, що більші камениці, що важніші уряди, і хідники — такі майже, як у Львові. На тій вулиці концентрувалось життя: тут відбувалась променада, тут був показ нової гардероби і нових людей, тут врешті виходила недрукована золочівська газета, подавана не з рук до рук, але з уст до уст, яку всі горожани без виїмку передплачували, рівночасно співпрацюючи в її редакції.

На рік чи два перед світовою війною, Золочів мало що не став славним на цілий світ. Його знак на мапі, завбільшки сліду по мусі, мав дістати ще чотири хвостики на боки. Золочів мав стати твердинею. Не досить було військовим, що він і так вже мав славу твердині темноти і кацапства, захотілося ще їм зробити з нього твердиню воєнну. Наїхало було сюди багато булавних старшин, військових інженірів і стали оглядати горби, що довкола Золочева. Міряли, думали, щось копали навіть, але вкінці рішили, що почва Вороняків не надається

до підземних будівель і справа Золочева — твердині пропала. Всеж таки, як природна опора проти сходу, був він дуже важною стратегічною точкою і нарівні з Бережанами рахувався ключем до Львова.

Вістка про війну зі Сербією сколихнула Золочевом нарівні з другими місточками цілої Австрії, але чутки про війну з Росією Золочів відчув далеко сильніше. Він був останнім більшим військовим гарнізоном коло границі і тому перший задрожав у своїх підставах.

Війна з Росією прийшла ненадійно. До останньої хвили ніхто не припускав можливості її і всі вірили, що Росія таки вкінці сховає хвіст під себе.

Але так не сталося.

Одного ранку Золочів пробудився вже з тим, що ген — за Вороняками не існує кордон.

„Часопис“, що в звичайний час виходив раз на день, а в неділю два рази, тепер почав появлятися щопів години. Вістки веселі і сумні, бадьорі і тривожні вилітали з головної вулиці і розходились на боки: на Вали, на Глинянську, Підвійте і в сторону Замку.

На першу вістку про війну з Росією Золочів уладив маніфестацію. Населення усяких полів, літ, національностей і переконань рушило зі співом австрійського гимну вулицями міста, щоб дати вислів своїй вірності для держави.

Зварич саме тоді виходив з каварні, як на нього нахлинула хвиля людей, що кричали, співали і вигукували. Не полапавшись спершу в чім річ, відступився під стіну і роздивлявся по людях, чи не стріне кого знакового. Нарешті доглянув одного:

урядника банку, завзятого москвофіла, що нераз зводив з ним завзяті спори на національні теми. Зварич підступив до нього:

— Пане Копоть, що це таке? Де ви йдете?!

В тій самій хвилі якийсь пейсатий жидик крикнув йому над самим вухом:

— Unser Kaiser Franz-Jozef niech żyje!!..

Заревіло довкола на всіх галицьких мовах...

— Vivat! — гукав захриплим голосом якийсь грубий панок, що з нагоди війни випив нині подвійну пайку пива і зраджував рухами велику войовничість.

— Hojch! — дерся жидок, автор многолітства, підскакуючи як коза на припоні.

— Славно! — закричав знакомий москвофіл, якимось дивно всміхаючись до Зварича, і щоб дати ще більший доказ своїх патріотичних почувань, вийняв швидким рухом з кишені револьвер і випалив цілий магазинок у воздух.

На голос стрілів товпа наче опяніла. Все заворушилось, закітлувало, загреміли нові стріли і похід поплив далі.

Москвофіл Копоть остався біля Зварича, розглядаючись покищо на всі боки. Видно було, що ще не рішався чи йти далі з походом, чи вже спинити вилив симпатії до Австрії і династії.

— Що ви пане Копоть за стрілянину почали? — спитав його Зварич.

— Та то, бачите... була протиросійська демонстрація. Я... також... прилучився.

— Ви?!...

Копотеві зробилось ніяково. Він спустив очі хвильку не знав що відповісти.

— А чому би ні? — рішився вкінці. — Цеж демонстрація не проти нації, а проти держави. Ходім звідсіля — додав по хвилі — я вас маю щось запитати.

А коли зайшли на Вали він нагнувся до Зварича і шепнув:

— Чи то правда. що отця Керницького арештували?

— Керницького?!.. За що?

— За переконання!

— То не можливе, адже я вчора з Бужан.

Копоть відітхнув з полекшею.

— Ну видно, що то ще не все правда.

— А щож такого має бути, пане Копоть? — спитав Зварич.

Копоть оглянувся довкола і не відповів.

— Кажіть, що такого? — налягав Зварич.

Біля них переходив якийсь чоловічина. Копоть показав на нього очима — мовляв — „нехай тільки цей перейде“. Щойно як незнаний чоловічина скрився за закрутом стежки, відзискав мову.

— То ви нічого не знаєте?!... Всюди йдуть арешти наших. В самім Золочеві заарештували вже кількох... Десь їх мають вивозити в глибину Австр...

Знову стих, бо якась панночка перейшла попри їх лавочку.

Зварич не розумів того страху, тої осторожности знакового.

— Ніби за що? — почав голосно. — Так за самі переконання...

Копоть положив йому руку на коліно.

— Ради Бога, тихше!!... Вам нічого не буде, але я... ви знаєте... кожної хвилі... — говорив задихаючись.

— Але скажіть мені, — спитав уже півголо-
сом Зварич — на якій підставі арештують, в чім
їх підозрівають?

— Мали знайти навіть якісь записки, пляни
і мапи... Під підлогою в одного...

— Дивіть! — покрутив головою Зварич. —
То ваші не дрімали, бачу!

Копоть видимо скривився. В звичайний час
був би відповів інакше на таке говорення. Тепер часи
змінилися і він тільки зробив рукою відпихаючий рух.

— Ви знаєте... Я до таких річей не пхався і не
вважаю це за чесне. Що іншого національний воп-
рос, а що іншого шпіонажа...

— Але — додав по хвилі — ходять чутки, що
арештують усіх без розбору, а навіть і українців.

Зварич щиро засміявся.

— Ну, вже, знаєте, щось такого?! Ви здаєть-
ся за багато вірите в чутки і самі ними переймаєтесь.

— Переймаюся... — гірко посміхнувся Копоть.
— Як не вірити чуткам, коли й тут, у Золочеві,
подібне твориться. Я вже й сам чекаю кожної хви-
лі жандармів.

— Але що ви таке...? Адже ніхто не може вас
брати за ворога Австрії, хто бачив як ви стріляли
на демонстрації — сказав трохи злобно Зварич.

На диво Копоть не полапався.

— І я думаю, що то мені може допомогти. На
кожний спосіб, я прошу вас, як би щось до чогось...

— Ні, ви таки, даруйте за слово, занадто пе-
репуджені. Може там одного-двох арештували, але
щоб поголовно, як ви кажете, то неможливо. А зре-
штою, скажіть самі, на випадок як би так було, що
я вам могу допомогти?

— Завсіди, знаєте, різно може бути.

Зваричеві ціла та розмова видавалася такою дивною, такою нечувано наївною, що почала врешті його сердити. Отой сам Копоть, що кілька днів тому з такою ненавистю говорив про „українчиків“, що славословив Росію, що не називав Галичини інакше як „подяремна Русь“ — тепер нараз дістав страх і звертається до нього, молодого студента, за помічю. Так ніби він, — Зварич, має голос у поліції, старостві, чи війську. З другої сторони оті просто наклепи на Австрію... Чиж можна собі подумати, щоби в конституційній державі, могли такі річі діятися, про які Копоть оповідає?!... Не без того, щоб когось із кацапів не арештували, адже му-сить держава боронитися перед шпіонажею і зрадою, але щоб поголовно...

— Вибачте пане Копоть — глянув він на годинник — але я мушу вас попрощати. Маю ще деякі орудки.

— Моє поважання! — вимовив голосно і виразно Копоть. — До побачення!...

Зварич швидко віддалився, бо навіть неприємне було йому і те прощання старого москвофіла, що заступив „поважанням“ і „побаченням“ своє давне і незмінне „почтеніє“ та „свиданіє“.

Орудок властиво жадних не мав. Приїхав до Золочева, щоб як звичайно розвідатись про новини. Війна з Росією не була новиною, бо вона вже два дні як почалася. Правда, ніхто не чув про ніякі бої, але австрійське військо — як усі говорили — було вже за границею і гнало без бою втікаючих москалів.

— Ясна справа, що жене і буде гнати—думав Зварич. — Австрійське військо знамените, а Росія?... Кольос на глиняних ногах....

— Сервус Петре! — почув біля себе голос і оглянувся.

Від сторони казармів 80. полку піхоти йшов йому на зустріч Росович, один з золочівських студентів, добрий знакомий Зварича.

— Ти куди?

Оттак іду, аби йти. Приїхав нині до Золочева довідатися про новини. А ти?!

— Я ходив під казарму дивитися. Цікаві там тепер річі можна побачити. Резерва плине з усіх сторін — говорив швидко і з утіхою Росович. — Нині рано один курінь вісімдесятки відійшов кудись. Так само дві сотні трийцятьятки. З одною пішов сотник Тарнавський, знаєш той високий, Українець.

— Кудиж вони пішли?

— Не знати, на кождий випадок вперед. Ах! брате! Тепер москалі дістануть лупня — запалювався Росович.

Високий, білявий, з сірими твердими очима, з гладко обголеним обличчям, звичайно поважний і зрівноважений, тепер став як не той. Говорив швидко немов хапаючись, очі весело бігали довкола, а уста всміхалися задоволено.

— Кажу тобі, ми готові на тій війні багато зискати... Ех, коби Фердинанд був жив, булаб наша справа горою. Але й так добре. Ти знаєш наші зайняли Камянець Подільський. Чоловіче, москалі друкать аж патинки гублять.

— Що ти кажеш: Камянець вже взяли?—оживився Зварич.

— Взяли і йдуть далі. Є вже чутки, що в Росії революція, царя мали скинути. . Але то здається неправда.

— Чому! Можливе. Адже там не дурно працювали анархісти.

— Друже! То булоб гарно... Тільки треба — додав по хвилі — щоб ми всі як один голосилися до війська, і бити скільки влізе.

— Чому до війська?! А Стрільці?

— Е, брате! Що то Стрільці. Кажуть, що збираються десь там під Львовом. Але то самі просвітители. Мають за військом іти, робити пропаганду на Україні.

— То не є зле! — сказав Зварич. — З того може бути більше хісна для нас, як з чого іншого.

— Тобі хіба так здається. Певно, що й пропаганда має значіння, але перше треба здобути терен для неї.

— Вони собі здобудуть.

— Хто? Стрільці?! Їх не дадуть до лінії. Вони мають іти позаду і просвічувати.

Останні слова вимовив Росович якимось згирдливо. Ледви помітна намішка переповзла через його бліде серйозне обличчя.

— Я йду до війська — говорив дальше. — Хочу зі зброєю стати проти москалів.

— А ти?! — звернувся до Петра.

— Я... бачиш... ще не знаю. Але коли воно справді так, то піду з тобою.

— Знаменито! — вдарив його по плечі Росович. — Там вже кількох наших зголосилося. Зложимо компанію і гайда!...

На тому слові попрощав Зварича. Стиснув йому сильно руку і пішов швидкою, веселою ходою.

Зварич довго дивився йому в слід. Не міг зди́ва вийти, що таке сталося з отим спокійним, поважним Росовичем. Змiнився зовсім, мов не той став. Бувало йшов вулицею помало, звисивши задуману голову. А тепер?! Голова до гори, плечі вирівнані, уста якогось марша посвистують.

— Невжеж це війна?! — сумнівався Зварич.
— Невжеж вона перероджує людей, змінює характери?

Вперше прийшлося йому над тим застановитися і вперше побачив, що в тій великій події є ще щось іншого, крім гуку пальби, вигуків наступаючих і стогону ранених...

— — — — —
Сонце вже докочувалось до обрію як вернув у Бужани. Радий був, що везе зі собою знову цілу вязку новин, якими обдарує і своїх і Керницьких.

Саме переїздив місток, що перекинувся через річку, як ізза закруту показалися перші ряди якогось кінного відділу. Зварич підїхав ще кількадесять кроків і пристанув біля гуртка селян.

— Драґони! — сказав хтось у гурті шепотом.

Кіннота їхала кроком, спокійно і велично. Розкішні коні махали головами, форкаючи та підтанцьовуючи. В заходячій сонці горіли золоті шоломи на головах драґонів, виблискували пояси старшин.

Попереду, на чорнім як галка коні, їхав сивий, грізний полковник. За ним сотня за сотнею, чета за четою драґонський полк — як казка. Все хлопці рослі, молоді, а коні все гніді та чорні. Тисячі кінських копит іґримотіло об дорогу і збивало сиву кураву. Та вона мов не сміла високо підноситися

і сідати на тих вичищених кінських задах, на тих жовтих сідлах, на тих золотих шоломах. Ледви підійшовши до кінських животів, опадала в низ, щоб за хвилю знову підвестися і знов опастися.

— Ist das Puschane? — питав селян якийсь старшина відірвавши очі від карти.

— Ая! Бужани! Бужани! — відповідав цілий гурт хором і хитав головами.

— Und Brody, noch weit von hier?

— За Броди питає! — пояснив дяк. — Є Броди, є, але то „jeszcze daleko“ — відповів старшині, докінчуючи для ліпшого зрозуміння по... польськи.

Старшина підігнав коня і зрівнявся зі своїм відділом.

Зварич дивився на кінноту і дихати забував. Така була в тім краса, така сила, що серце вискакувало з грудей, очі від радощів розширилися. Нераз бачив він австрійську кінноту. Маневри бували і коло Бужан. Але тоді кіннота якось інакше виглядала. Певність, що завтра - позавтра скривавить вона оті золоті шоломи, поростинає оті блескучі пояси, покалічить оті розкішні коні — додавала полкові поваги, святочности і величі. Здавалося, начеб це не звичайні люди вбрані в драгонський однострій, а казочні лицарі, що вирушили з засвітів на бій з ворогом. Якжеж можна остатися в запічку, коли що живе, що бадьоре, рушило на війну по побіду і славу. Бо що Австрія з Німеччиною розібють Росію, — про це не було в нікого, а тим менше в Зварича, сумніву.

Драгонський полк їхав і їхав і кінця не було. Коням, людям і золотим шоломам... Перед полку вже сховався давно за хатами, а середина видовжу-

валась і видовжувалась. Здавалося не полк, не два, а ціла армія драгонів пересувається через Бужани. Щось таке вже має кіннота в собі, що двацять їздців робить вражіння сотні, сотня виглядає як полк, а полк як армія. Верхівень забирає стільки місця що кілька піхотинців і тому робить вражіння кількох.

Десь там на переді впав якийсь наказ, бо сотня, що саме минала Зварича, рушила трухцем.

Тупіт збільшився, курява підійшла вище, тільки золоті шоломи виблискували в сонці.

Сотня за сотнею переймала крок і вуж верхівнів ще більше видовжився.

Щоб відділи не шукали дороги, з кожного попереднього оставався один драгон на роздоріжю і ждав на слідуючих. Кінь тоді нетерпеливився, ставав дуба, присідав на задніх ногах, крутив головою і фиркав ногами, але залізна рука вояка держала його на місці доти, доки не надіхали ті, яким мав показати дорогу. Вояк тоді пускав поводи і кінь чвалом нісся за своїми, а на роздоріжю оставав знову хтось із відділу, що надходив.

Проїхали...

Останній шолом засвітив ще крізь куряву, посилаючи поздоров задивленому селу. Курява осілася назад на дорогу і село прийшло до себе. Люди почали розходитися по хатах. Найдовше осталися старі господарі, що самі може колись служили при кінноті, і малі діти, що тепер на дорозі вдавали драгонів.

Зварич і собі подався до хати. Минаючи церкву побачив якусь дівочу постать, що ізза церковного паркану вихилялася в сторону, де недавно зникли останні драгони.

— Добрий вечір панно Наталко! — підійшов блище Зварич.

Дівчина мов зі сну прокинулась. Здрігнулась ціла і повернула голову в його сторону.

— Добрий вечір — відповіла по добрій хвилі. — Ви вже з Золочева?

— Так, вже — відповів Зварич і не знав чому прикро йому зробилося на душі.

— І драгони вже проїхали — додав трохи злісно, бачучи що Наталка знову дивиться їм у слід.

Сині Наталчині очі помало перейшли на нього.

Проїхали — сказала сумно. — Шкода таких гарних хлопців...

— Справді такі гарні?! Я не запримітив.

— Ах! Один старшина був прекрасний. Білявець такий з синіми очима.

— Десь ви то так докладно оглянули!...

— Їхали попри церкву. Близенько! — відповіла Наталка. Не розуміла, чи вдавала, що не розуміє злости Зварича.

— Завтра їду голоситись до війська! — вимовив твердо і дивився, яке це вражіння зробить на неї.

— Виж не військовий?! Не потребуєте ще йти.

— Добровільно йду! — відповів гордо, але за хвилию додав багато м'якше і скромніше: — І так за мною ніхто плакати не буде.

Дівчина спустила очі і стала колупати кору на паркані.

— А вуйки?! — спитала півголосом.

— Вуйки?!... Може будуть, може ні...

Розмова на тім застрягла. Ні одно ні друге не знало, що після того сказати, бо мали за мало літ і досвіду, а за багато симпатії до себе. Так за

пять-шість років булаб ця розмова продовжувалась менш-більш у той спосіб:

Наталка:

— Думаєте ніхто більше не заплаче?

Петро:

— Не знаю... Здається, що ні!

Наталка:

— А може!?

Петро:

— Коби я знав, що заплаче! Ох скільки я дав би за це.

Наталка:

— Ручу вам, що заплаче...

Петро:

— Наталочко, це правда?!

А Наталка ледви чутно:

— Правда!...

Але тепер, розмова як спинилася, то хоч і одному і другому тиснулося багато слів на уста, ніхто з них не продовжав її. Тільки Петрові мов причулося легесеньке зітхання за парканом, а Наталці видалося, що очі хлопця зайшли на хвилю мрякою.

— Іду вже до дому. Там чекають на мене — сказав Петро, ратуючи ситуацію.

Вклонився, сів на ровер і відїхав помало крайчиком дороги.

Наталка ще не відходила. Дивилася тепер у слід за ним і ввижався їй Петро в золотім шоломі, з блискучим поясом, на танцюристім коні. Їде на війну крізь села, крізь поля і ліси. За ним, за товаришами його, очі видивляють люди, сонце грається на них, вітер кінськими гривами має. Гордо

і спокійно йдуть у бій, де не один з них поляже...

Дві слізки скотилися незаметно по лицях і впади на руку...

Збудилася з задуми і побігла крізь цвинтар до хати ..

Зварич не поїхав голоситися до війська на другий день, як грозив Наталці. Городюки спершу і слухати не хотіли про це. Війна не потріває довше, як кілька тижнів — говорили вони — на що тебе там. І без тебе буде досить війська, щоб дати раду ворогові... Але Петро затявся, що піде, бо — мовляв — усі молоді українці голосяться бити москалів, чому не мавби і він піти.

Старий Городюк дав себе переконати.

— Україна — говорив до жінки — кличе, а то велика річ. Не можемо хлопця спинювати. Амбітний дуже і добре, що має амбіцію.

— А як згине? — питалася крізь плач Городюкова.

— Згине!... Не мусить зараз гинути. Чи то один вертає з війни здоровий.

А по хвилі мовби встидався того, що сказав:

— Врешті нема ради. Кується доля нашого народу. Будуть жертви, але будуть і успіхи. Жаден нарід без труда не виборов собі волі.

Городюк переконував жінку, вмовляв у себе, але нишком журився вихованцем. Городюкова, раз побачивши, що не вдержить Петра, погодилася з долею і тільки просила, щоб Петро побув ще якийсь час між ними, заки зголоситься до війська.

Петро, хоч ще й незголошений, ходив уже в ореолі вояка, а навіть несправджені побіди австрійської армії прилипали до нього, мов до учасника.

Керницькі знали вже про постанову Петра і всі погоджувалися з нею, як з боговгодною жертвою. Отець Еміліян, що останніми часами далеко не так остро виступав проти „українчиків“ навіть хвалив Петра.

— Шож, випадає молодим людям боронити корони. То їх святий — пане добродію — обов'язок.

— Не так боронити, як бити — гриз його Городюк. — Бити і відбивати Україну.

На диво отець Керницький не тільки не опонував, але й погоджувався на те:

— Якщо є яка Україна в Росії — щастя Боже. Я не є противний, щоби кожний нарід добував собі волю.

Городюк трохи догадувався, звідки взялася в Керницького така толеранція. Просто страх перед безпардонними арештами, про які вже гуділо довкола, заставив отця Еміліяна змінити погляд на Україну й українську справу.

— Маю вражіння, пане добродію — говорив далі о. Еміліян — що Росія непотрібно запуталася в ту цілу історію. Готова повторитися японська війна.

— І повториться — стверджував Городюк. — Наші вже взяли Кам'янець, а завтра може прийти Київ.

Отцю Еміліянові все таки вже того було за багато.

— Но, Київ як Київ. Трохи булоб за скоро. Адже, пане добродію, — і рускі війська будуть боронитися. Зрештою з Кам'янця до Київа — шмат землі. Тож простори, а простори!

Директор побачив, що трохи пересадив і тепер зручно вхопився за оті простори.

— Бачите отче, яка та наша Україна велика. Самі кажете „простори, а простори“!

Отець Керницький перескочив Україну:

— Але возьміть ви під увагу Сибір! Супроти цього ціла Європейська Росія — ніщо.

Оця, нікому непомічна, але й нешкідлива розмова, булаб тяглася в нескінченість, якби не одна подія, яка перервала її, а до того вивела всіх з рівноваги.

Служив у Керницьких за наймита „дурний Якимцьо“, чоловіга середних літ і величезної сили, якому не доставало не одної, але трьох або чотирьох клепок у голові. Дурний Якимцьо — так звали його всі — спокійний був як дитина, а роботящий як віл. Ніколи не сварився з ніким, ні не нарікав. Все усміхнений і задоволений з долі блукав по гумні, заглядаючи в кожний кутку. Тільки час до часу діставав якісь напади, одначе невинні і нешкідливі. Прибігав тоді до кухні, а часом і до покою та заглядав на небо крізь вікно. Його зеленкуваті малі очка вдивлялися радісно в пусте небо і слідили когось, чи щось. Кого він там бачив, чи хотів побачити — не можна було довідатись, бо Якимцьо звичайно не відповідав на запити. Всеж таки часом діставав охоту і до розмови. Приходив тоді з таємничою міною до отця Керницького і зраджував йому що: „За стодолю Гусака закопали хлопці з Білого Каміня ступу“ або що: „По саді вчора ходив жидівський чорт“. Всі ці вістки оббігали зараз не тільки доми: Керницьких і Городюків, але діставалися й до сусідних священиків, де всі від ряду літ знали Якимця і сміялися з кожного його ідіотизму.

Часом знову Якимцьо розговорювався при іншій нагоді. Бувало підійде до нього хтось із домашніх, чи чужих і питає:

— Якимцю, а до чого я „пiкнований“?

Якимцьо довго дивився на питаючого і думав, до чого б то його призначити, або „пiкнувати“ — як казав.

— Ги?.. Ви будете до молотильні!

В той спосіб Керницькі і Городюки вже були попiкновані всі до одного. Пані Керницька це була „Матір-Божа жидівська“, Городюк був призначений „до січкарні“, пані Городюкова „до трафіки“, Наталка до прачки в Золочеві, а Зварич мав на його думку робити кар'єру як доглядач волів на фільварку в Бонишині.

Знаний був дурний Якимцьо зі свого пікновання і як тільки приїхали до Керницьких гості, то зараз молодь, а нерідко і старші, йшли до нього питатися куди вони годяться.

Ніхто і в голову собі не клав, що Якимцьо стане колись великою особою, яка буде грізна для цілості австро-угорської монархії. А прецінь так сталося і то саме в хвилі, коли отець Еміліян задумував виложити, який Сибір величезний, який неісходимий.

На подвіря приходства вїхав чвалом австрійський улан і спинився тільки тому перед ганком, що кінь не хотів перескочити хати, ані не вмів відчинити дверей.

Кінь і їздець були опорошені та змучені. Улан крім того був ще й п'яний як ніч, що видно було і з рухів і посоловілих очей, які непевно дивилися зпід чака на світ божий.

В хаті хоч і помітили вояка, ніхто не вийшов до нього, тільки Зварич вибіг на ганок.

Якимцьо, що рубав дрова коло дровітні, підійшов зі сокирою на плечах до улана і таємничим шепотом доповів йому:

— Ви чого тут шукаєте? Їдьте до Підкаміня! Там під горою закопані ножі...

Пяна фантазія улана пішла відразу в рух.

— Noże!!.... Jakie poże?!...

Якимцьо млаво посміхнувся і притакнув порожньою головою.

— Ножі і кулі... Коло Підкаміня... Як не викопаєте, біда буде з вами.

Улан аж підскочив на сидлі.

— A, jesteś nareszcie! — скричав він до усміхненого Якимця.

— Chodź ze mną! Marsz! — закомандував.

Але стрівуся з опором.

— Я не піду — щидив скрізь зуби Якимцьо — ви самі відкопуйте їх.

Такий непослух випровадив би з рівноваги навіть меншого п'яного достойника, не то улана Австро-Угорщини. Вояк закипів гнівом. Його сірі вуся люто випнялись, мовби хотіли пробити ворога. П'яна голова бундючно заколихалась на увязи і відкинулась назад. Уланське чачо переїхало з правого боку на лівий. Улан умлівіч скинув з себе кріс і змірився до Якимця.

— Rójdziesz psia krew zdrajco, a nie to ja cię trupem położę.

Якимцьо далі усміхнений, вступався назадгузь перед конем і помаленько здіймав з плечей сокиру. Хоч ціле лице сміялося, сірі оченята вдивлялися

придурковато - хитро в наступаючого улана. Почувалося, що ось-ось він скочить тигром на вояка і розчерепить, так само всміхаючись, його п'яну, горду голову.

— Якимцю, дай спокій! — крикнув несамовито Зварич і пустився бігти до обидвох.

Ідіот на звук знакомого голосу відразу примирнів і спустив сокиру. Крик Зварича тільки подразнив улана. Обернувся з конем до нього і вибалушив на нього свої очі. П'яна голова певна була, що ось має перед собою перебраних російських старшин, яких треба знищити, бо загрожують державі. Підострожений кінь рванувся чвалом у сторону Зварича.

Зварич на хвилю задубів. Не страх облетів його, а безграничне здивування. Якто? Австрійський вояк мав би піднести зброю на горожанина своєї держави?! Ні! Це тільки хвилеве забуття п'яного і схвильованого чоловіка!.. Вже мав на устах слова догани, коли затріскотів замок кріса, а цівка піднеслася на висоту Зваричевої голови. Ще мить і гряне стріл...

По здецидованих рухах вояка пізнав, що він не жартує. І щойно тепер почув страх смерти, так докладно і виразно, як ще ніколи. Хотів просто втікти і не міг. Ноги мов приросли до землі, а одна рука витягнена вперед, так і залякла.

В тій хвилині вибіг з ганку Городюк і з піднесеними руками кинувся до улана.

— Пане улан!.. Прощу вас, що ви робите! — крикнув здавленим голосом.

Улан відірвав очі від Зварича.

— Jak to co? Co się należy! — викинув зі себе потрясаючи головою.

— Але ж бійтеся Бога! Таж то невинні люди... А той пан також „військовий“ — додав, показуючи на Зварича.

Останнє речення припадково було найбільш цінне для ратунку Зварича. Улан помало спустив кріс і спинив коня.

Зварич щойно тепер відзискав владу в ногах. Назадгузь, назадгузь, весь час обсервуючи улана, дійшов до дверей хати, і вскочив до середини. Коли обертався, мигнуло (а може тільки йому здавалося, що мигнуло!), чийсь лице за шибкою вікна. І нараз зробилося йому стидно. Ануж це Наталка... Бачила його перестрах і була свідком соромного відвороту... Але щож було робити. Вояк узброєний, на коні, а ще до того невідповідально паний. Втишило все те його надшарпану амбіцію і Петро пустився в кімнату.

В сінках стрінула його бліда і схвильована Городюкова.

— І чого ти Петре там пхався?!... нещастя могло бути.

Пані Керницька, вже з пляшкою горівки і чаркою в руках, тільки потакнула і побігла частувати улана. Він далі викрикував щось войовничим тоном і чути було, як Городюк і отець Еміліян переконують його та заспокоюють.

Зварич за той час зовсім прийшов до себе, а навіть його душевний стан змінився на протиний. Вступився перестрах і збентеження, а на їх місце прийшла відвага і задиркуватість.

— Я йому покажу ще — грозив перед Городюковою уланові.

— Хлопче! що ти видумуєш!..

— Нічого. Тільки піду до його команданта і запитаюся, чи австрійський вояк має так поступати.

— Алеж Петре — вспокоювала Городюкова — не будь дитиною. То війна. Треба тихо сидіти і не рипатися.

— Я цього не подарую! Щоби він з крісом на мене!?!.. обурювався Зварич.

— І що дурний йому зробиш? Чиста дитина з тебе. Дай спокій, я не хочу, щоби ти знову пхався до нього.

Але Зварич не подавався.

— Вже я йому дам. Та він буде мати таку авантуру від команданта, що попамятає.

В тій хвилі двері від канцелярії — що весь час розмови чогось ніби дрожали — подалися, а в них станула Наталка. Побачивши її Петро ще більше закукурівся.

— Я зараз таки піду, бо ще готові виїхати з села!

— Петре, я тебе прошу не роби дурниць — здержувала його Городюкова.

— Пане Петре — обізвалася тихо Наталка — не йдіть там. — Ви бачили, як він до вас кинувся.

Петро, що вже пустився йти, здержався на хвилю і глянув на Наталку.

Його стрінули ширі сині очі, тепер немов більші як звичайно. Вони хвильку видержали його зір, а далі спустились, прикриті довгими чорними віями. З лиця, що немов прибігло трохи, визирала ледви помітна журба.

— Вона не хоче, щоб я йшов... Боїться за мене — подумав.

— Ні! Я піду і таки діблюся свого! — сказав твердо.

Рушив відважно до дверей і відчиняючи їх ще раз глянув на Наталку. Дівчина тепер знову дивилася на нього, але в її очах не було ні сліду якоїсь журби чи страху. Зате блимала в них немов радість і признання...

На подвірю улан вже давно стих і присмирнів. Випивши з рук Городюка, а з ласки пані Керницької, розказував про геройства під Почаївом і про інші чуда за границею. Отець Еміліян вдоволений, що так добре ціла історія скінчилася, слухав терпеливо паних теревенів, а Городюк ще й підбадьорював улана. Обидва були певні, що на цім оповіданню і ще на одній - другій чарці покінчиться справа з „російським майором“, і улан поїде собі далі по славу і добичу. Але як тільки появився на порозі Зварич, улан пригадав собі знов дурного Якимця і вриваючи оповідання запитав:

— A gdzie jest ten rosyjski major?

Городюк пробував це збути сміхом.

— Ви жартуєте пане вояк... Який майор!? Таж то наш дурний Якимцьо.

— Durny Jakymcio, niech będzie, ale ja go biorę ze sobą.

І не чекаючи на згоду, чи на відповідь, обернув коня і відразу побачив Якимця, що спокійно рубав собі дрова.

Підїхав до нього і скомандував:

— Ano parzód ze mną marsz!

Дурний Якимцьо подивився веселими очима на вояка і не перериваючи роботи бурмотів щось під носом.

Біля ганку стояли безрадно Городюк і отець Керницький та тільки поглядали по собі. Аж пані Керницька дала раду.

— Якимцю! — гукнула вона до дурного—йди з тим паном, а потім дорубаєш дров і принесеш води до кухні.

Якимцьо, почувши її голос, підніс голову, хвилю щось ніби думав, а далі кинув сокиру і байдужим кроком поплівся до брами. За ним рушив і вояк, тримаючи на поготові кріс та скоса поглядаючи на „арештанта“.

За цією парою подався і Зварич, доходити — як думав і хвалився — сатисфакції для себе і карі для улана. Тримався приличної віддалі від п'яного вояка, щоб той часом і його не взяв за якого майора ворожої держави.

Дійшовши до скруту дороги, побачив біля економії кавалерійську стежу, що стояла на місці, тільки коні крутилися неспокійно. Улан зі своїм „майором“ дійшов уже до товаришів і розповідав щось одному з них, показуючи то на Якимця, то на приходство.

Зварич прискорив ходи, щоб поспіти на час.

Але раптом кіннотчики заметушились, мовби між них гадюку кинув. Зпоміж них вискочив Якимцьо і рванувся що сили навпрошки через поле.

— Halt!... Halt!.. Stój! — закричали вояки, а один навіть пробував скочити через рів, але кінь загруз у торфовиську і не пішов.

Вслід за Якимцем бахнув стріл один, другий, третій. Якимцьо мов не чув цього. Гнався через поля в противну сторону від села.

Улани розступилися і почали стрілянину за ним. На сухій рілі докладно видно було де вдарили кулі, бо тут то там курилася підбита земля.

Нараз Якимцьо захитався, зробив ще кілька непевних кроків і впав.

В Зварича серце стиснулося від злости і жалю. Він пустився бігцем у сторону уланів і кричав скільки сил, щоб дали спокій.

Коли повернув голову на поля, побачив, що Якимцьо підвівся з землі і втікав далше, хоч уже не так швидко. Кріси уланів знову затріскотіли, а довкола Якимця знову запурхала суха ріля.

На грохіт стрілів повибігали з поблизьких хат люди і заглядали з поза плотів на першу битву. Ніхто якось не квапився бігти до уланів. Хоронив видно селян сам інстинкт, бо не давав їм прийти з помічю Якимцеві. Зварич все таки біг далше. Біля одної хати почув голос, що кликав за ним:

— Паничу, не йдіть. З войськом нема жартів. Але не зважав на це.

За той час Якимцьо відбіг вже досить далеко а улани били до нього сальвами. Зі третьою чи четвертою зряду якась куля таки не пожаліла не повинного дурного слугу. Якимцьо знову захитався, заточився мов паний і впав. Зварич хвильку здержався і дивився чи не встане він. Але Якимцьо не вставав. На чорній торфовистій землі сіріла велика грудa. Непорушна і тиха. То лежав убитий Якимцьо.

Зварича ділило ледви яких пятьдесят кроків від уланів.

— Що ви наробили! — кричав він до них по німецьки. — Та це невинний чоловік.

Улани (здається), щойно тенер почули його крик. Зпоміж них висунувся старший десятник і швидко порівнявся зі Зваричем. За старшим підїхали й інші.

— Хто ви є? — запитав суворѳ старший десятник.

— Я називаюся Зварич. Студент прав. Пощо ви стрїляли до того чоловіка?

— Ви не маєте тут нічого до говорення! — крикнув військовий достойник. — Говоріть хто ви є?

Зварич не давав себе застрашити, зрештою вважав, що не має чого боятися. Перед ним був не який рядовик, але підстаршина, від якого можна більше вимагати.

— Прошу до мене так не кричати! Я собі таке випрошую! — відповів рішучо.

— Was?! заревів старший десятник. So eine Civilbagage! Арештую вас!

А обертаючись до уланів додав по польськи:

— Zabrać to i za mną marsz!

Зварича вмить окружили вояки і він з дива не міг вийти, як це все можливе. Страху не було в нього. Втікати не буде, то вони й стрїляти за ним не посміють. А заведуть його кудись, то там му- сить бути старшина, з яким напевно можна буде на розум поговорити.

Але куди вони його ведуть?!, За економією розходилися дороги: одна до Завидова, друга до Перепяток. Коби хоч першою, то до Завидова не- далеко — три кільметри — пів біди.

Цим разом доля була для Зварича ласкавійша. Улани справді скрутили до Завидова. На роздорїжу

старший десятник здержав стежу і довго дивився в сторону, де лежав Якимцьо. Нікого біля нього не було, а він сам не давав знаку життя. Все в порядку! і очі старшого блиснули вдовolenням з виконаного обов'язку.

Може це була перша його виграна битва?!..

Рушили далі мовчки.

Зварич не міг витерпіти, щоб не запитатися, куди його ведуть.

— Пане вахмайстер! — почав ввічливо, — чи йдемо до Завидова?

Достойник не зволив відповісти, але виручив його один з уланів.

— *Milczeń psia krew!* — гукнув на Зварича і пустився на нього з конем.

Зварич відскочив і стих. Ясно було, що з тими людьми нічого не договориться. Ліпше не обзиватись до них, а спокійно дійти до якогось старшини.

Ішов і думав. А думки не дуже то веселі були. Ось ця боготворена австрійська армія! Один безпам'ятно п'яний робить галабурди, другий в ім'я чогось, не розпитавши ні вивідавши, каже стріляти до невинного чоловіка, а його кандидата на воєнного добровольця — арештує і волочить кудись. Вістки про масові арешти, про які оповідав Копоть, видно не виссані з пальця... Коли беруть українця, то оскільки легше можуть забирати москвофілів, за якими бодай тіль підозріння ходить. А скільки то таких розстрілів могло вже бути і може ще бути, як ось Якимця?!.. Адже в кожному селі можна найти такого російського майора, так само дурного і так само невступчивого...

Думає над тим Зварич і самому від тих думок робиться моторошно. Невжеж ціла армія така?!.. Немоżliве!... Звичайний, відокремлений випадок, хоч і який він болючий, який гидкий. Але стрілка розчарування застрягла вже в серці і ятрить рану. Не чує вже Зварич тієї любови до австрійських орлів, тієї гордості на вид австрійського війська, що ранійше. Хоч як не поясняв би собі нинішньої трагедії, сумнів і якесь ніби легковаження вдерлося в його душу...

Ізза гори показався Завидів. На краю села видніє фільварок з млином і горальнею. Біля горальні військові коні на припонах.

Уланська стежа підїздить до економівки і старший десятник іде до середини.

Зварич спокійно жде на старшину.

За той час довкола нього твориться збіговиско з вояків, а ізза паркану виглядають селянські голови.

Із економівки виходить врешті старшина, а за ним старший десятник. Старшина, молоденький чепар, блідий пережитий, з моноклем на оці. Старшина від уланів:

— Хто ви такі? — питає Зварича по німецьки, оглянувши його цікаво.

Зварич представився.

— Ви якої нації?

— Українець!

— Ruthener!? — догадався старшина.

Зварич притакнув.

— Ага! А що ви скажете до того вашого слуги?...

— Він дурний від уродження.

— Чого ви чіплялись до старшого десятника?

— Бо мені жаль було невинної людини.

Молодий четар кепкуючо посміхнувся:

— Невинної кажете? І ви також невинні?!..

— Щож я винен?!..

Четар хвилю мовчав.

— Відпровадити на сторожівню! — кинув острим тоном, і вже збирався відходити.

Але голос Зварича задержав його.

— Пане четар! Як це можливе? Яж нічого не винен, а ви навіть не вислухали мене!... Я буду скаржитися в Золочеві.

Бліде лице четаря пожовкло. Вузкі, безкровні уста розхилилися, показуючи чорні великі зуби.

— Тихо! — ревноу він на цілий голос і кинув собою аж монокель вилетів йому з ока. З затисненими кулаками підступив і знижуючи голос до сичіння додав:

— Ми вам покажемо... зрадники!...

Зварич аж тепер остовпів і почув страх у серці. Адже це говорить не якийсь п'яний вояк, чи малограмотний підстаршина, але інтелігентний старшина і то якийсь барон або граф. Побачив, що опором нічого не вдіє і взявся за інший спосіб:

— Я знаю багато панів старшин з золочівського гарнізону. Вони можуть за мене посвідчити.

— Будуть свідчити в Золочеві! — відкинув четар.

— Відпровадити! — гримнув на вояків і ті торкнули коні.

Нараз у дверях економівки показався другий старшина. Зварич глянув і аж усміхнувся з радо-

сти. На порозі стояв поручник Крч, словінець, добрий його знакомий, що часто з українцем, поручником Шепетюком, заїздив до Керницьких.

— Пане поручнику! — скрикнув урадуваний. — Поможіть мені.

Поручник глянув на Зварича і аж очима закліпав.

— Що-о-о?!... Ви що тут робите, пане Зварич?

Зійшов зі сходків і підступив до Зварича, але руки йому не подав. Це збентежило трохи Зварича, і він сховав витягнену руку. Офіційно став відповідати на питання.

— Was?!... Der dumme Jakymcio?! Ist tot?... — не міг з дива вийти поручник.

Почав питати четаря, який йому досить недбало відповідав, хоч і був нищий рангою, але вищий родом зброї: Крч служив при бідній краєвій обороні, четар при уланах.

— Мій коханий — сказав врешті до четаря — тут зайшло трагічне непорозуміння. Того пана я особисто знаю, а Якимцьо невинний дурень. Кажи забратися уланам.

Четар посоловів. Неприємно було йому, що не розібравши справи рішав за горяча. Казав відійти сторожі, а сам звернувся до старшого десятника і на ньому вилив цілу свою злість.

Коли заспокоївся трохи, звернувся до Зварича.

— Ви вільні на відповідальність пана поручника.

Крч притакнув головою і тоді щойно подав руку Зваричеві.

— Простіть, що я з вами відразу не привітався, але не знав, чому вас тут привели. А тепер багато дечого неприємного трапляється... Може позволите до мене на папіроску?...

— Ні, дуже дякую — відповів Зварич. — Я вертаю до дому. Там десь непокояться, що зі мною сталося.

— Прошу поздоровити від мене панство Керницьких і панство Городюків. І вибачте за неприємність — додав, стискаючи Зварича за руку.

— Що з бідним Якимцем? — запитався Зварич.

— Прошу зробити протокол у вйта і вислати до Золочева, до староства.

Зварич швидкою ходою вийшов за браму фільварку. Аж відітхнув, почувши, що нарешті все добре скінчилося. Але тільки для нього, бо для Якимця нема вже ніякої ради. Ніхто не верне йому життя, хоч яке воно було сіре, беззмістовне...

Ледви вийшов на горбок за Завидовом, як напроти нього надігналася бричка отця Керницького. В ній сидів Городюк, а побачивши здалека Петра, махав до нього радісно капелюхом.

— Ну хвалити Бога! Алеж ти хлопче не вважаєш! — говорив і питав ще заки коні спинилися.

— Як би не Крч, булиб ми може і не побачилися — відповів Зварич і почув дивну розкіш у грудях — розкіш пройденої щасливо небезпеки, яку так добре знають вояки на війні.

— Або Крч там був?!... А то добре зложилось. Але і без нього ми булиб собі порадили. Маю я ще на стільки знакомостей...

— Ти так думаєш дядьку!? І я так думав досі. Та воно зовсім на те не виглядає. Найліпший доказ Якимцьо.

— Якимцьо... Певно, що то лайдацтво, але він потрохи сам собі завинив. Чого було втікати.

— Дурний. Але що вони з нього зробили! Якогось російського майора. А мене просто назвали зрадником і вже хотіли замкнути.

— Ей хлопче, пересаджуєш...

— Слово честі даю. Привели на фільварок у Завидові і там якийсь четар від уланів казав мене відвести до арешту.

— Ідіотизм. Но, але це їм не минеться безкарно. Зараз зробимо протокол і до Золочева.

— А як Керницькі?!..

— Поперестрашувалися. В хаті плач. А тітка собі за тобою. Керницький мало розриву серця не дістав: боявся, що зараз і його возьмуть.

— То не є виключене.

— За що?

— Москвофіл. Як могли мене взяти, то його тим більше.

— Думаю, що ні. Він теж до нічого не мішався. Одно тільки, що пренумерував „Галичанина“ і твердий знак писав...

Віхали в Бужани. Зварич кинув оком на поля біля економії і на згадку недавньої драми, почув мороз поза шкірою. На полі біля трупа Якимця стояв гурток людей.

— Піду до нього — промовив Зварич — подивлюся на бідолаху.

— Не треба хлопче — спротивився Городюк.

— Ти і так мав нині досить нагоди денервуватися. Пощо тобі там лізти.

— Ні таки піду — рішив Зварич і скочив з візка.

— Петре, та пощо? — пробував ще здержати Городюк.

Але Зварич не слухав. Швидко перескочив придорожний рів і побіг у сторону Якимця.

Якимцьо лежав навзник розкинувши далеко руки. Круглий соломковий капелюх, що йому Петро подарував минулого року, відкотився на бік. На розстібнутих грудях Якимця видніла запекла грудка крові. Петро перший раз у житті бачив забитого чоловіка. І дивна річ: смерть така видалась йому далеко менше страшна, а труп далеко менше відразливий. Зовсім не те, що при хоробі.

Якимцьо лежав спокійно, мовби спав. Навіть дурна усмішка грала на лиці, як завсіди за життя.

Люди, що стояли довкола, теж видно відчували подібно, бо більше цікаво, як жалібно, дивилися на трупа.

Саме тоді до гурту підійшов війт.

— Пане начальнику — промовив до нього Петро — я прийду до вас на протокол.

— Так, так. Я вже сам панича хотів просити.

— А що зробите з Якимцем? Треба булоб його забрати.

— Ні, не можна. Він мусить лежати тут аж приїде комісія...

— Відступіться люди — звернувся до селян. — І нехай ніхто не рухає нічого. Так як лежав, так нехай лежить.

Люди, на згадку про комісію, відступилися з острахом від забитого. Досі розмовляли між собою півголосом, а тепер то лишень десь хтось слово сказав і то шепотом. Час до часу зітхнув хтось глибоко і покивав головою. Докладне розібрання цілої події оставляли собі на потім, коли будуть у своїй хаті. Тільки безжурна дівтора цілими гурмами збігалася на видовище і галасувала оглядаючи здалека Якимця. Блище до трупа не пускали її старші, а війт таки зовсім наказав зближуватись.

Трохи оподалік стояло кількох старших господарів і тихо розмовляли між собою.

Один з них зачепив Зварича.

— Як то було, паничу, з вами і з Якимцем.

Зварич коротенько переповів подію, а селяни уважно слухали.

— Певна річ — обізвався один, коли Зварич скінчив. — Не повинен був тікати.

— Так, але й улан не мав права стріляти — відповів Зварич.

Селянин усміхнувся.

— Ой, військо, то не забавка. Як є наказ, то й рідна мати не допоможе.

Другі селяни потакууючо покивали головами.

— А ще до того у воєнний час — додав один з них. — То, паничу, хто не військовий, то цього не розуміє.

— Таки так — згодився третій. — Наказ при війську—свята річ і на те нема апеляції. А ще до того підчас війни...

— Він, уважаєте, втівав, — о! — сказав перший звертаючись до цілого гурту. — Улан крикнув:

Halt! раз, другий, третій, не станув - стріляє. Такий припис.

Зварич слухав отого всього і не знав, що на те говорити. Спершу здавалося йому, що вояк допустився злочину, тепер під впливом слів селян виглядало, що це ніби щось іншого, нащо досі не мав прикладу ні не знаходив назви.

Постоявши ще хвильку, вернув до візка.

Городюк хоч передтим і не хотів, щоби Петро йшов дивитися на Якимця, тепер цікавився кожною дрібницею: як він лежить, де дістав кулю, чи виглядає дуже змінений.

Звичайна цікавість людей, які раді довідатись як найбільше про річ, якої самі не мають відваги оглянути.

Бричка заїхала на приходство і спинилася перед ганком. Петро мимовільно кинув поглядом у сторону дровітні.

Була купка нарубаних дров, лежала сокира...

— ...Потім дорубаєш дров і принесеш води до кухні... — пригадав собі слова пані Керницької, сказані до Якимця.

Всміхнувся гірко... Ні дров не дорубає, ні води не принесе...

Двері від ганку відчинились навстіж і з них вибігла пані Городюкова.

— Богу дякувати! — вимовила тремтючим голосом і почала кліпати повіками, зпід яких котилися сльози.

Петро зіскочив з брички і підступив до неї.

— Тіточко, прошу заспокоїтись. Мені нічого не сталося.

— Але могло статися — хлипала Городюкова.
— Могли так зробити, як з Якимцем.

— Но, но, так зі мною не сталося би! Одно, що я не дурний втікати, а друге, що я таки собі не дам наплюти в кашу.

— Іди! Ти все з тою своєю певністю... Як не будеш обережний, то колись біди собі напитаєш.

— Ну, ходи, недобрий хлопче, — додала радісно — там панство Керницькі журяться тобою що страх.

— Добре, що ви є! — втішилася пані Керницька. Бійтеся Бога, що то сталося.

Петро глянув на її заплакане лице і сумно спустив голову.

— Нещастя пані добродійко, щож зробити. Я вже не міг перешкодити.

Пані Керницька аж за голову злапалася.

— І не говоріть такого! перешкодити?!.. Що то би могло з нами бути... кої не говоріть!..

— Дуже легко могли тобі те саме зробити — говорила крізь плач Городюкова. — Пощо тобі було пхатися?!

Ввійшли в покої.

Отець Еміліян не вийшов на зустріч Петрови. Був такий схвилюваний, що видно не мав сили перейти через кімнату.

Сидів у кутку канапи і нервовно курив.

— Ну славити Господа Бога! — сказав побачивши Петра.

А коли Петро підійшов звитатися з ним (сам не знав чого, адже годину тому вийшов звідси!?) отець Керницький взяв його за голову і поцілував у чоло.

На широкім лиці панотця не грала нині вічна усмішка вдовілля і внутрішнього спокою. Скривлений і блідий розводив безрадно руками. а цигаро танцювало між дрожачими пальцями.

Присутність Петра видимо успокоювала його, бо по добрій хвилі відітхнув глибоко і спитався:

— Розкажіть же як то все було?

— Пощо отче, розповідати — вмішався Городюк. — Ви знову схвилюєтесь, а то може шкодити.

— Нічого. Нехай розкажує. Я вже зовсім добре чуюся.

Петро зрозумів натяк Городюка і почав розказувати так, щоб не дуже виходило страшно.

Але і це, що розказував було таке, що отець Керницький аж подавався взад, вирячуючи зі страху очі.

Пані Керницька і Городюкова слухали оповідання час до часу витираючи сльози. Городюк скубав нервово бороду і аж двічі чистив завзято окуляри.

Колиж Петро дійшов до місця, як на нього пхався з конем улан, Городюк встав і стукнув кулаком об стіл.

— Я їм того не подарую! — сказав рішучо. — Ще маю настільки впливів.

Пані Городюкова ціла аж тремтіла.

— Бійся Бога, хлопче, як ти себе наражував. Таж то кожної хвили смерть!

Зварич дуже любив свою тітку і жаль йому було її сльоз.

— Тіточко кохані, слово даю, я не сподівався того. А зрештою... Ось я є назад: здоровий і ненарушений.

Пані Керницька подивляла Петра:

— Але ви відважний чоловік. Я здається вмерла би зі страху.

— Чого? — надувався Петро. — Щож мені могло статися?!...

— Добре вам тепер говорити. А дивіться Якимцьо...

— Тікав, прошу пані добродійки, не знати чого...

Пані Керницька зітхала:

— То я все завинила. Нащо мені було казати, щоб ішов з тим проклятим уланом.

На останні слова жінки отець Еміліян затріпав руками.

— Дай спокій... Не хочу того слухати!

Видно було, що отець Керницький не мало наївся страху і тепер тіни своєї боїться.

— От ліпше — додав по хвилі — дай що пану Петрови зісти. Виголоднів десь добре.

— Не треба, дякую, я не голодний.

— А чимже тебе там годували, що не хочеш їсти? — запитався Городюк.

Петро всміхнувся, не відповівши нічого.

— Таки правда — сказала пані Керницька. — Я вам зараз щось зроблю — і вийшла до кухні.

В кімнаті на хвилю стихло. Отець Керницький, хоч і який звичайно балакучий, не мав охоти до розмови. Петро не обзивався, чекаючи на запити. Пані Городюкова мовчки дивилася на Петра, а Городюк ходив задуманий по кімнаті.

Панував якийсь нестерпний настрій, так наче щойно мерця винесено звідси.

Щоб перервати його, Городюк станув проти жінки і запитався:

— А де Наталка?

Петро вдячний був дядькови за це питання. Він ставив його собі в душі вже кілька разів, але не смів запитатись голосно.

— Сплакалася, бідацтво, за Якимцем. Десь певно в канцелярії — відповіла Городюкова.

Петро не міг не подумати: Чи тільки за Якимцем?! Може хоч одна слізка була за мною!...

В кімнату ввійшла пані Керницька з перекускою.

— Ідьте, пане Петре — припрошувала.

— А може й напевно всі що зїсте? — звернулася до Городюків і чоловіка.

— Хіба кислого молока — запропонував отець Керницький.

— Добре — згодилася пані-матка. — Маю свіже і холодне.

За хвилию внесла служниця горнець і філіжанки.

— Клич Юстинко Наталку — сказала до неї на відхіднім пані Керницька, а сама почала наливати молоко.

Так уже якось буває, що при їді поправляються настрої. Думки мимовільно змінюють свій напрям, відриваються від одної теми і люди забувають бодай хвилями про те, що їх давить, що їх мучить.

— Знамените молоко — похвалив Городюк.

— Не штука, як пані дали тобі на половину зі сметаною — всміхнулася Городюкова.

— А знаєте панство — обіззався отець Керницький — я від якогось часу солодкого молока не можу знести.

— Бо літо — відповів Городюк. — Кисле молоко завсідн в спеку ліпше смакує...

До кімнати ввійшла нарешті Наталка. Видно було, що старалася затерти сліди плачу, бо червоні пляна на лиці були припудровані. Блідо всміхнулася до Зварича і мовчки сіла на своїм місці.

Петро чекав аж вона до нього промовить, запитається щонебудь, та Наталка сиділа зі спущеними очима, підперши голову долонею.

Але свобіднійша атмосфера, що кружляла над столом, обгорнула й її. Наталка підвела голову і глянула на Петра.

— Ти не чула Наталко, що нам тут пан Петро розповідає — звернулася до неї пані Керницька.

— Нічого надзвичайного — махнув легковажно рукою Петро. — Найліпший доказ, що я знову є назад...

— Ах! Я й забув— додав по хвилі—поручник Крч передав панству сердечний привіт.

Він не забув привіту, але навмисне здержувався з ним аж до приходу Наталки, бо нераз дразнив її симпатичним словінцем.

— То поручник Крч є в Завидові? — спитала Наталка.

— А ви звідки знаєте, що в Завидові? — замітив Петро.

Наталка спершу змішалася і спустила очі. Але швидко знайшла відповідь.

— Люди йшли і говорили, що вас попроварили до Завидова. А і пан директор прецінь їздили тамтуди.

Петро стораз волів би був, щоби Наталка не знайшла була відповіди, але ще більше був би щасливий, колиб був знав, як Наталка прийняла вістку про його арештування і що вона перша подала проєкт, щоб Городюк їхав за Петром таки їхніми кіннями.

— Але як вони вас могли забрати — спитала по хвилі — Ви їм не казали, що йдете до війська?!...

— Казав, але то нічого не допомогло. Ще трохи булиб замкнули, а потім...

Петро не докінчив, але зробив такий трагічний рух рукою, що хіба сліпий не додумавсяб, що потім могла прийти і смерть. Приємно йому було, що був у неабиякій халепі і видобувся з неї цілий.

Що потім... Булиб вас завезли чи завели до Золочева і там ціла справа була би вияснилася.

— А як би були не завезли?!...

— І я так думаю — обізвався отець Еміліян. — Тепер часи не ті, що давніше: Війна!

— Де не завезлиб — вмівався Городюк — я був би його знайшов. Таж чоловік має всюди когось знакового.

— Ну, але я вже на таке друге чекати не буду — сказав Зварич — іду до Золочева і голошуся. Цілком булоб інакше, якби я був мав військовий документ.

— Підете до кінноти? — спитала Наталка.

— Може й до кінноти, але не до війська, а до Січових Стрільців.

— До Стрільців!? — трохи немов розчаровано сказала Наталка.

— А як вони вбрані?

— Ви певно думали, що я зголошуся до драгонів — посміхнувся Петро.

— Чому я мала так думати!? — відповіла Наталка і надула злісно губки.

Поправді, то вона так і думала, але звідки Петро має право слідити її думки. Чи вона йому зле бажала?!... Їхав би собі на розтанцьованім коні, в золотім шоломі і в синім однострою, що в ньому кожному хлопцеві так буде до лиця.

Відчинилися двері і зза них виставила голову Настунька.

— Прошу отця, там прийшов, чогось війт зі жандармом. Просьять, щоби отець вийшли.

Отець Еміліян поблід і глянув на Городюка. Цигаро помітно задрожало в пальцях.

— Попроси до канцелярії, отець зараз придуть — сказала пані Керницька.

Городюк зрозумів питаючий погляд Керницького і старався впокоїти його:

— Це певно в справі Якимця. Жандарм хоче прослідити справу...

А звертаючись до Зварича:

— В такому разі і тебе Петре покличуть...

Пані Городюкова благаючи глянула на хлопця.

— Тільки Петрику, прошу тебе, не горячися не скажи чогось непотрібного.

— І я так думаю — додала пані Керницька.
— Можете собі пошкодити.

Городюк махнув легковажно рукою.

— Но, що до того, то я вже не боюся. З нашими жандармами, я собі дам раду. Це не якийсь там п'яний улан, чи незнакомий офіцерина.

— Я скажу те, що бачив — відізався Петро. — Воно таке, що вистане зовсім добре до обвинувачення. Не припускаю, щоби навіть і в воєнний час можна було вбивати безкарно людину. Нехай це буде дурний Якимцьо, нехай буде хто хоче... Застрілили як пса і навіть не завдавали собі труда, щоби оправдуватися.

Городюк підпер голову рукою і задивився в далечінь. Веселі звичайно його очі, сумом блимали зпоза окулярів.

— Шкода мені того Якимця. Знаєте пані, я вже його зачислав просто до вашого парохіяльного інвентаря. Здавалося, що тут належить, так, як стодола, хата, чи стайня.

Керницька журливо притакнула.

— Та й ми вже так до нього призвичаїлися, що не раз нам ніяково було, як він куди повіявся.

— Правда, що зникав час до часу.

— Найчастіше в зимі. Піде біда кудись і нема його тиждень, часом два, а верне то такий обідраний, нещасний... Минулої зими повернув раз із такої прогульки, прийшов до кухні і стоїть. Дивлюся, а в нього за пазухою повно снігу. „Бідний ти — кажу — Якимцю, чекай, я тобі зараз молока спарю“. А він усміхається і каже: „Ні, отеця, дайте мені дзигаро!..“ І що думаєте: закурив цигаро, вимів зза пазухи сніг і пішов дрова рубати. Нічого йому не пошкодило, навіть не кашляв.

— Щоби був не втікав! — озвався Зварич. — А то один дурний втікав, а другі дурні думали, що це фактично якийсь майор.

— Бійтеся Бога і так забили людину, як пса — бідькала Городюкова.

— Перший раз його тільки поранили, бо я бачив, як упав, але зараз знов підвівся — оповідав Зварич. — Щойно другий раз як упав, то вже було по нім: дістав у серце.

Наталка, що весь час мовчки сиділа на канапі не видержала і голосно захлипала. Далі зірвалася з місця і побігла в другу кімнату.

— Наталка дуже любила Якимця — сказала пані Керницька, якій самій крутилися сльози в очах. — Як тільки згадати про нього, — зараз плаче.

— Ну щож, прошу пані, пропало! — сказав Городюк. — Тепер треба тільки допильнувати, щоб винувники були покарані. Я зі своєї сторони постараюся, що в моїй силі. Маю досить знайомих у Золочеві і в старостві і між військовими.

Городюк мав слабість хвалитися своїми знакомствами по всяких інституціях і дуже любив, як люди вдавалися до нього по поміч.

— Щось довго дуже тріває той протокол — сказала Керницька по хвилі мовчанки. — І вас пане Зварич щось не кличуть.

Зварич мов зі сну збудився. Не думав він тепер про протокол, а дивився в вікно, де перед хвилиною майнула золота головка Наталки. Йому так хотілося побігти туди і пригорнути ту заплакану головку до себе, розважити, потішити. Яке в неї серце добре, коли так болюче відчуло смерть такого бродяги Якимця. А колиб він — Петро — згинув, чи

заплакалаб?!.. Варта булоб так на пробу згинути, щоб переконатися...

Питання пані Керницької вирвало його з тих солодких дум.

— Цікаво, чому не кличуть — відповів.

— Видно розбалакалися про ріжне — припущав Городюк.

А в тій хвилі відчинилися двері і отець Єміліян станув у них.

— Пане Зварич прошу до канцелярії. А ти — звертаючись до жінки—будь ласка, пришли тамтуди якусь перекуску для жандарма.

Зварич швидко подався за отцем Керницьким, радий, що після протоколу зможе вийти другими дверми на город.

Не минуло й чверть години, а він вже був вільний. Розказав жандармові що знав і що бачив, підписав зізнання і через сімки вийшов у город.

Зараз почав розглядатися за Наталкою. На лавочці коло бозів не було, в пасіці теж ні, — оставало ще одно місце, край города під смереками. Подався туди і вже здалека побачив синій шаль Наталки. Скрадаючись на пальцях підійшов зовсім близько і станув за нею.

Наталка сиділа на лавочці, сперши лікті на колінах. Лице закрила долонями, мовби плакала. Але ні! Рамена не здригались, груди дихали спокійно, тільки час до часу високо підносились від зітхань. Зварич довгу хвилю дивився на оту головку ясну, схилену в важкій задумі, на ручки ще майже дитинні, що закривали лице. Хотів неспостережно підійти і сісти біля неї на лавку. Та суха смерекова галузка

перешкодила. Хруснула ненадійно під ногою і дала знати Наталці.

— Ах! крикнула в перестрахи і зірвалася з лавочки.

Петро зніяковів.

— Йой! Я так перестрашилася — відітхнула з полекшою. — Як ви так тихенько зайшли?

— Вибачте панно Наталко, я не хотів вас страшити... Можна собі сісти коло вас?

— Прошу, сідайте.

Петро сів і замовк. Наталка також не знала як заговорити. Стояла біля лавки спустивши очі і підкидаючи нервово тороки шалю.

Довго ні одно ні друге не обзивалося. Петро страшенно чогось зайнявся своїм черевиком, крутив ногою і оглядав його на всі боки. Так звичайно легко йшла їм розмова, а нині чогось не клеїлася. Нераз так буває в житті: не маєш що говорити — губа не замикається, маєш багато на серці — уста мовчать як закляті.

Врешті Петро таки заговорив: — чому не сідаєте панно Наталко?

Вона глипнула на нього і ще більше потупила очі.

— Не хочу, ще... хто нас побачить...

Петро спершу з дива не міг вийти. Аджеж тільки разів сиділи на городі, чи в хаті в двійку і ніколи вона не боялася. Аж нині... Нарешті більш інстинктом, як розумом дійшов, чому?! Вона стидається його як чужого, як хлопця, боїться, щоби хтось не подумав, що вони може любляться...

Щось заласкотало його в горлі і спинило на хвилю віддих.

Подивився довгим поглядом на Наталку і так ніжно просив:

— Та сядьте, панно Наталко! От поговоримо собі щось. Мені вже не довго з вами говорити...

Останні слова, вийшли в нього так сумно, що Наталка знову підвела очі. Він хоч дивився в землю почув світло її очей на собі.

— Сядьте! — ледви ворухнув устами.

І вона сіла... Але так, що немов готувалася до втечі: на самім крайчику лавки.

В Зварича знову вичерпався весь запас фантазії і розмова не склеювалась.

Напроти них великою, червоною кулею скочувалось серпневе сонце над обрій. В саді прочунав уже вечірний легіт і стрібав по траві та квітках, розсіваючи пахощі, не тяжкі весняні, а ледви чутні благовоні пізнього літа. Тихо тихесенько було довкола. Десь тільки цірнула ластівка, або басовою струною забренів спізнений джміль.

Нараз, у те тихомиря ввірвався гриміт. Мов далекий відгомін грому, протяжний і низький.

І Петро і Наталка глянули разом на небо.

На заході сонце допливало до берега по чистім безхмарнім небі.

— Десь на сході буря — догадувалась голосно Наталка.

Глянула на схід, але й там ні хмаринки. Цитринове небо погідно всміхалося до землі.

Надслухували...

Знову прикотився до них гриміт, один, далі другий і третій. Але вслухуючись уважно, можна було пізнати різницю між ними і звичайними громами. Були якісь сухійші і більше злющі.

Петро перший пізнав що це.

— Мені здається, що то не громи. — Сказав таємничо і почув, як йому ніздри розширились, по плечах пробігли мурашки, а очі зайшли слізми.

— А що ж? — спитала Наталка.

— Битва! — вимовив твердо Петро.

Переполюхані очі Наталки зависли на його устах, мов би ждали на те, що це тільки жарт.

— Яка битва? А вже наші пішли за границю!?

— Пішли і може там стріляють.

— А чомуж досі не було чути.

— Може нині більш вохке повітря, або під вечір по росі ліпше чути.

Наталка успокоїлася і посунулась трошки на лавці. Петро раз відзискавши мову, вже не замовкав.

— Завтра, найдалі позавтра їду до Золочева.

— Але ще вернете?

— Не знаю... Може вже не пустять мене.

— Хто не пустить?

— Команда! — сказав гордо, немов то він підлягав уже тій команді, що не знав ніяких родинних сентиментів, а тільки одно: службу.

— Чому не малаб пустити... Виж будете в Золочеві вчитись.

— Може в Золочеві, а може й ні. Хто знає... Може підемо кудись далі... до Львова, або до Перемишля... А потім — додав не без наміру викликати до себе співчуття — гайда на фронт!

— Або Січові Стрільці підуть на фронт?

— Певно що підуть — вирішив, хоч сам не знав напевно. — Як би воно виглядало, колиб не йшли...

— Йой! стрепенулась Наталка.

— То десь мусить бути страшно на тім фронті.

— Чого страшно!? Тому, що гинуть люди?!
Все одно, коли вмирати, нині той, завтра другий, позавтра я...

Наталка дивлячись у даль відповіла:

— Навіть не говоріть так. Вуйки як би чули...

— Треба бути на все приготованим. Але скажіть... жаль би вам було за мною?

(Автор цієї повісти признається до помилки. Припускав, що такий запит Петра може впасти щойно за яких п'ять літ. Але щож! Під впливом любови дозрівають далеко швидше і що мзло наступати за рік, часто приходять за день).

Наталка мовчала. Тільки рука ще більш нервово скубала шаль.

Петро раз сказавши таке відважне слово запитувався з насолодою:

— Ну, скажіть?!

І присунувся ближче...

— Чому ні! сказала тихо не рушивши навіть устами.

— Жаль би вам було, як би мене забили?!

І як відгомін вернулося його останнє слово:

— Жаль...

Петрові так дуже хотілося бодай взяти за ті рожеві пальчики, що термосили невинний шаль, і вже був витягнув руку, але не доїхав. Спинився на пів дороги і собі взяв за торочки та гладив їх так ніжно, як гладивби ручку.

— А будете згадувати мене — питався тихо, майже шепотом — як я не верну вже ніколи до вас?

Не дістав на це словної відповіді, тільки уста ще більш розхилилися, а зпід навислих вій викотились дві чисті ясні слізки, що рососою заграли до останніх проміннів сонця.

Петро почув, як йому хвиля розкоші розплилась у грудях і підійшла під горло. Не сказав уже ні слова, тільки дивився в оті, розхилені Наталчині уста, що так пахли чаром першого поцілунку.

А дві слізки, чисті, ясні, знайшли вже собі дорогу на лиці і скотилися по ньому на голубий шаль. І жаль і вдоволення і певність себе і охота потіхи—все те змішалось разом у Петрових грудях. Одним рухом пригорнув до себе золоту головку і припав устами до уст. Головка якось спершу безвільно подалася, але за мить крутнулась і вирвалась з його легеньких обіймів. Наталка затулила очі рукою і розплакалась, здушуючи в собі хлипання.

Петро почув себе як злочинець.

— Панно Наталко, не плачте. Я вже більше не буду — говорив до неї ніжно.

Але вона ще гірше заплакала. Врешті зірвалася і стежечкою побігла до хати.

Петро подивився слідом за нею і довго ще перед його очима виднілася струнка дівчина з золотим волоссям, як бігла поміж корчами порічок.

Переконавання, що зробив їй кривду не давало йому піти за нею і він ще довго сидів на лавочці понуривши голову, заки рішився зайти і собі в хату.

Зараз на вступі стрівся з докором пані Керницької.

— Пане Петре, пощо ви пригадуєте Наталці Якимця. Вона вже така тим роздразнена.

Петро замнявся.

— Та я... та я нічого...

— Як нічого?! Бачу чогось плакала, та я питалася її.

Петро нічого не відповів. Але якби пані Керницька знала який любий був йому той закид. Видно Наталка чогось іншого плакала. а не з обурення.

Може з жалю за ним?!

Тяжко збагнути жіночу душу, але тим приємнійше догадуватися...

Радий був з того, що Городюки саме зібралися йти до хати. Так добре тепер бути на самоті і пережити ще раз те все в спомині, що пережив на яві, і снувати нитку з клубка мрій, який у його віці такий великий, такий безконечний.

Три дні вже Зварич у Золочеві. Три дні, як зголосився до Українських Січових Стрільців і став майже вояком.

Зараз після того памятного дня смерти Якимця і першого поділу — Зварич раненько поїхав до міста. Не задержували його дальше дядьки, хоч раді булиб, щоби ще хоч кілька днів побув між ними. Але трагічна доля Якимця і арештування Петра показали їм, що значить у воєнних часах приналежність до армії. Адже не тільки сам буде безпечний перед напастями, але й другим може стати в пригоді. Нехай ця трагічна подія буде відокремленим випадком, — все таки може тих відокремлених випадків буде більше...

Виправляли дядьки Петра не на довго. Війна потягне найдовше місяць—два, австрійська армія розібе в кількох битвах Москалів, прилучить Україну до габсбурської монархії і все буде добре. Стрільці певно будуть ужиті до пропаганди на Великій Україні, щоб освідомлювати національно народ і звіщати йому волю.

Виправляли Городюки Петра сльозами, та не такими пекучими, як Бужанці своїх братів і чоловіків, — австрійських вояків.

І Петро відїжджав не з таким почуванням, як ішли односельчани до своїх полків. Молодий, пов-

ний запалу до справи і любови до рідного народу, їхав радо на зустріч великим подіям, навіть лихий трохи, що — як зачував — Стрільці мали йти тільки за армією і „робити політику“.

Не пішов прощатися на попівство, бож прецінь стоятиме ще який час у Золочеві. Нагоди на прощання буде досить. Врешті після вчорашнього дня, ліпше було не показуватись кілька днів.

Відїхав...

Ооставив за собою першу смерть від кулі, яку бачив у своїм житті і перший поцілуй, який положив на устах коханої дівчини.

Смерть і любов...

Які вони далекі від себе, а як близько і часто кладе їх побіч себе химерниця — війна!..

Три дні вже Зварич Стрільцем.

Як тільки приїхав, зголосився в домі „Просвіти“, де була за мирних часів бурса і там дістав зараз посвідку та обід. Навіть не міряли, ні не оглядали його. Просто запитали, як називається, звідки родом і коли родився. А що був поставний і мав протекцію в писаря, то приділили його до першої чети першої сотні Золочівського полку.

Так почалося його військове життя. Замешкав у знайомих на Підвійтю, а тільки рано що дня ходив до бурси на звіт, вправи та на обід.

Між Стрільцями здибав цілий гурт гімназіяльних учнів і студентів, яких знав раніше. Пішла між ними дружба, та якась інша від гімназіяльної чи університетської. Стоячи в однім ряді з „шестаком“ чи навіть звичайним хлопцем зі села, почував, що вряд вирівняна лава рівняє і їх усіх перед лицем великих подій.

Все, що лишив за собою, відійшло десь на другий плян. І родина і студії. Нове життя, нова обстановка, захопили його всеціло, пірвали за собою і несли кудись, куди... байдуже. Бадьорий настроїв витиснув геть жалощі і сентимент.

Кожний день приносив якусь новість: у вправах, у наказах, у порядках.

Одної днини дістав від знакового з 80. полку шатро, військові черевики і походну пляшку. Радів тим більше, як колись ровером. Показував усім і навіть старшини стрілецькі заздрили йому, бо ніхто в золочівським „полку“ не мав цього. Скинув зараз свої жовті мешти, вбрався в тяжкі, цвяхами підбиті черевики і так парадував по місті.

А місто звертало увагу на це.

Всі знакомі „дивильні“ задержували його і питалися про війну.

— Адже ви повинні щось більше знати!..

— Та звідки? — відповідав заклопотано.

— Як жеж?! Військовий чоловік!..

Пригадував собі черевики і переповідав усе, що чув про перші граничні сутички.

На жаль рідко коли сказав щось нового. Золочівці дуже швидко передавали собі всілякі поголки і тяжко було знайти хоч одну, якої вони ще не чули. Часто, не довідавшись нічого нового від Зварича починали самі говорити новини.

— А чули ви про битву під Бродами?!

— Битву?.. ні. Я чув тільки про маленьку сутичку.

— Добра мені сутичка! Москалі були вже оточили Броди і загналися далеко на захід. Але наші

зробили це пляново. А потім кламці і замкнули їм відворот. Кажуть, що кількасот їх там згинуло.

— Що ви кажете? Я чув тільки про перестрілку стеж.

— А знаєте про звірства, яких Москалі допускалися? Кажу вам: волося стає дубом. Дітей на списи брали, хати палили, а жінки... то вже й не казати! Страшно там мало бути. Але за те й дістали... попам'ятають...

Щораз стрічався Зварич з такими оповіданнями. В каварні, по приватних домах, на вулиці — всюди повно їх було. Здавалося, ніхто про ніщо не думав, забував особисті турботи, а займався тільки тим, що діялося ген — на сході, де розгорілася вже світова пожежа.

Вістки про величезні втрати Москалів, про хмари полонених, незчислені військові трофеї бігали по місті, ще заки пробуркались вулиці. Хто їх приніс, від кого довідався — ніхто не знав і ніхто й про те не питався. Одно було певне. Австрійці нищать російську армію і цим імовірно вирішать відразу долю світової війни як не цілої, то бодай на сході.

Але мало - по мало разом із військами про побіди австрійської армії проскакували в Золочеві тривожні чутки. Ці приймалися з недовірям, як витвір ворожих елементів, та все таки передавались так само швидко, як і добрі новини. Хоч кожний, хто почув про невдачу Австрійців, голосно сміявся з того, — в душі відчував страх, хвилювався і вірив.

— Чули ви, двацять корпусів російських іде на Галичину!?

— Звідки знаєте?..

— Зовсім випадково довідався. Я мешкаю в сестри жінки одного булавного. А він чув від свого сотника.

Юнак з одної сотні 80. полку не міг перенести того, що на фронт відходила інша сотня і зголосився до свого сотника, що хоче йти з тамтими.

— Пождіть — відповів сотник — будете мати ще досить нагоди кервавитися.

Відповідь сотника була відома зараз усім Золочівцям. Поясняли її як хто хотів.

— ... Значить: війна ще не так швидко скінчиться...

— ... Видно сотник знає, що десь коло Золочева буде більша битва...

Треті ще інакше відгадували.

— Скервавитися?!.. Чому не скервавити других? Дуже то якось сумно сказано. Либонь є в тім щось правди, що Австрійців бють...

Настрої Золочівців мінялися що дня, що години. Залежно від того, яка чутка ходила по місті. Останніми днями щораз то більше виринало чуток недобрих, денервуючих.

Не помагали багато й часописи, що на своїх сторінках приносили вісти про великі побіди, про соромну втечу Москалів. Поруч того в часописах кишіло від описів звірств і бешкетів російських військ. Ці звірства і бешкети в злуці з недобрими чутками витворювали панічний настрій, який з дня на день ріс і ширшав.

Одного дня клався Зварич спати, роздумуючи над останньою поголоскою, яка під вечір з'явилася в місті: Москалі всюди переступили вже австрій-

ську границу, зайняли Броди і Підволочиска та пруть на захід.

Збудив його якийсь гам і шум, що влітав у кімнату з вулиці. Зварич лежав і прислухувався хвилю. Чути було якісь накликування, крики плач, що з тупотом соток ніг зливалися в безнастанний клекіт зібраної гірської ріки.

Спершу думав, що це все сон, бо якраз снівсья йому наступ Москалів, що вдерлися до міста і гонять по вулицях. Але ні! Це не сон! Аджеж він докладно чує все, що твориться. Може справді Москалі вже в місті?! Швидко схопився і підбіг до вікна, повз яке йшла вулиця: Підвійтя.

Цього, що побачив не міг ніяк зрозуміти.

Вулицею плив кудись народ, весь час немов хапаючись, щоб чим швидше встигнути до чогось. Бігли жінки і муштини, старці і дітваки. В кожного, як не клунок, то верхня одіж, або й дитина на руках. Перестрах бив з їх лиць, а уста весь час горячково викидали з нутра якісь слова, що зливалися в незрозумілий гамір.

Ось якась жидівка з клунком на плечах, завиненим у простирало пристанула біля Зваричевого вікна, щоб дух перевести. Біля неї двоє дітей дерлося під небо перепудженими голосами. Вона зацитькувала їх таким тоном, що — здавалося — зараз сама заплаче.

Там знову якийсь старший пан кричав і махав капелюхом до возія, що безпардонно гнався перед утікаючих і хоча не віз нікого, не хотів спинитися на зазив.

— Горить! — мигнуло в думці Зваричеві і він прожогом кинувся надягати убрання.

За вікном клекіт ріс щораз то більше й більше. Зате в хаті знакомих, де спав Зварич, було тихо, хоч мак сій. Ця тишина видалась Петрові незвичайною, повною таємничости і нервозности. Чи повтікали всі?.. Чомуж його ніхто не збудив?.. Куди люди біжать так і де горить, що в місті аж небезпечно стало?!..

Війна, хоч яка була близька, не приходила чогось Зваричеві на гадку.

Вхопив щось на себе і босий вибіг на двір.

Першого кого стрінув була служниця знакомих.

Дівчина стояла під хатою непорушно, мов закаменіла.

— Марино, що сталося?

— Ой паничу! — застогнала Марина, — хіба ви не чули?! Москалі вже під містом. Ой Боже, що то буде? Пан і пані кудись побігли, а я тут сама... Боже!..

Вхопилася руками за голову, а неприємні зі страху очі бігали без уговку і без цілі довкола.

Зваричеві в першій хвилі мороз пішов поза шкірою... Москалі під Золочевом... Усе втікає... Стрільці видко теж кудись подалися... А він тут... За хвилю буде в руках тих, яких сам хотів дістати в руки...

Не розпитуючи вже про ніщо, вбіг до хати і за момент вибіг звідтіля готовий до втечі.

Та на вулиці за той час змінилося все до непізнання. Хвиля людей, що котилася в гору Підвійтям, наткнулася видно десь у горі на якусь заперу, бо спинювалася щораз то більше. Ще ззаду, від сторони міста, бігли далі перестрашені люди, але

й вони, як тільки добігли до гурту, спинялися, і по кількох словах вираз їхнього лиця успокоювався. Ті, що були зовсім на переді, вертали вже навіть помало до міста.

Зварич вийшов на вулицю і зараз дізнався про причину „відвороту“. А врешті й питати не треба було. Серединою вулиці їхав возієм австрійський генерал і злісно викрикував щось до товпи, наказуючи рукою, щоб вертати назад у місто. Товпа не так слухала наказу, як особистого прикладу генерала. Адже не поїде генерал у місто, яке за хвилю займуть вороги.

Страх як швидко прийшов, так і швидко минувся. Люди, що ще перед кількома хвилинами останки сил напружували, щоб як мога дальше втікти від Золочева, тепер з дива не могли вийти, що це їм такого сталося.

Душа товпи швидковилічилася з переляку, але тіло навпаки. Воно домагалася тепер, зараз таки, відпочинку, видавши від себе надмірну скількість енергії. Мало хто завертав у місто і йшов до дому. Більша часть утікачів пообсідала муравники і примурки, поспиралася на огорожі та стіни домів і так спочивала по трудах першої воєнної паніки. Генерал їхав поміж рядами спочиваючих і весь час викрикував у найвищій люти. Його вояцьке, патріотичне серце не могло зрозуміти, як можна було хоч на хвилю сумніватися в боєздатність австрійської армії.

А може це було закриванням дійсного стану річі?!

Може, — але ніхто тоді не підозрівав цього, а приклад генерала, що їхав перший в місто, його

певний погляд і наказуючий тон зробили своє. Нервозна атмосфера, що пригнічувала душу втікачів, розвіялась як мряка і око заблисло весело та радісно.

Сидячи гуртками по обидвох боках вулиці, люди щойно тепер запримічували знайомих, сусідів та свояків. Почалися насмішки та жарти зі себе і з других, бо рідко коли переляканий чоловік не є смішний, тим більше, коли переляк покажеться неоправданим.

Мало - помало почали вертати в місто. Та так як перше ноги несли тіло, так тепер тіло волочило за собою ноги, що оловом тяжіли при землі.

З'явилися і панство Полози, господарі дому, в яким спав Зварич.

Це були бездітні люди, що доживали собі віку в своїй власній хаті на Підвійтю.

Господар, емеритований радник суду, приходився Зваричеві вуйком, але більше тому, що виховувався в його діда, ніж по крові. Родинний зв'язок затіснявся ще й тим, що радник приготував Зваричевого батька до гімназії. Петро не міг ніколи спам'ятати усіх тих звен, які лучили його і старого радника в один родинний ланцюг, але Полоз вмів і любив йому це пояснювати.

Полози жили тихо і скромно, хоч люди говорили, що в них не без зайвого гроша хата. Певно ніхто нічого не знав, бо ні радник ні його жінка ніколи з нічим не видалися. Полоз, хоч і щирий патріот, не дуже розщедрювався на народні цілі, а одиноким більшим його видатком загального характеру були щомісячні вкладки до золочівської „Бесіди“.

Зварич знав про скупість вуйків і рідко коли заїзджав до них, а ще рідше приймав запросини до стола. І тепер, приїхавши в Золочів, хотів спершу замешкати в бурсі, де була властива казарма Стрільців, але радник, здивавши його на місті, забрав си-
ломиць до себе.

Слава радника Полоза не обмежилась тільки на його скупости, але обхоплювала його сад і огоро-
д. Там плекав він прекрасні груші і найкращі в Золочеві рожі, одно і друге на спокусу всіх ла-
сих, чи закоханих гімназистів.

Радник на спілку з лютим вовчуром стеріг свого саду та городця, як ока в голові, а люди го-
ворили, що скорійше можна було дістати тиф, як одну рожу чи грушку від радника.

Який же великий страх мусів заволодіти ста-
рими душами Полозовів, коли вони нині покинули все на божу волю і пігналися з товпою в сторону за-
лізничі.

Тепер вертали обидвоє задихані і ледви живі. Видно, що пані Полозова перша счинила в хаті па-
ніку, бо Зварич чув, як радник ще коло воріт сер-
дився.

— Бачиш, я відразу знав, що це фальшива трі-
вога. Просто безглузда паніка.

— Якжеж було не хвилюватись! — борони-
лася пані Полозова. — Дивлюся все біжить, вибі-
гаю: що є? Кажуть: Москалі під Золочевом!

— Те-те-те, під Золочевом... Не так воно легко.
Тепер я ніг під собою не чу...

Побачивши Зварича старий, не докінчивши за-
чатого слова, звернувся до нього.

— Ов ти вже встав!?! А ми власне дивилися на ту комедію. Подуріли люди зі страху... Ходи, вертайся в хату, зїмо снідання, а то вже чоловік зголоднів надобре.

Зварич відказувався, мовляв снідання він має в бурсі, але на диво старий уперся і Петро нині, перший раз за тих кілька днів свого побуту в Золочеві, снідав у вуйків.

Не знати, що розщедрило старого Полоза: страх, якого найвся зраня, чи встид, що легко забув при втечі не тільки про свояка, але й про свої кохані груші та рожі.

Поснідавши пішов Зварич до бурси на вправи. Цих вправ не можна було назвати військовими ані цивільними. Це було щось так по середині: ніби трохи товариство „Січ“ або „Сокіл“, ніби шведська руханка в першій - ліпшій гімназії. Головний командант золочівських добровольців Сроковський, мав дещо військового знання, але він не проводив вправами. Назначені команданти знали не багато більше як звичайний рядовик, бо не один з них ніколи ніким не командував, ба що - більше, не був під нічиєю командою. Що хто запам'ятав собі з недавнього здвигу, навчився від другого, чи пригадав собі з вправ пожарничих товариств, — те й приносив тепер.

Зварич надійшов саме на збірку. В довжезних лавах стояло зібране товариство, і ждало на ранній звіт. Пестріло воно одягами, літами, ростом і виглядом. Поруч вовняного сірака — елегантна загортка модної тоді жовтавої краски, поруч шіснайцятилітнього гімназиста — підстаркуватий судовий пи-

сар, біля грубого народнього учителя — стрункий як тополя сільський парубчак. Все те були люди, яких ще не кликали, або вже не кликали до війська. Патріотичний запал, а може й неясний інстинкт — творення рідної армії, привів їх сюди і поставив у лаву ось тут — на подвір'ю української бурси.

Не маючи постійного місця в ряді, Зварич швидко забіг на кінець одної з лав і ждав.

— Позір! В право гляди! — гукнув незнакомий йому bliще пан в окулярах, що командував нині першою сотнею.

Все витягнулось і звернуло голову в сторону воріт, звідки поважною ходою зближався командант Сроковський. Невисокий, огрядний, з поважним, навіть суворим обличчям, наганяв страху і наказував послух самою своєю появою.

Переглянувши сотні, він сам скомандував „спочинь“ і промовив до Стрільців. З його мови, хоч дуже осторожної, виходило, що Москалі вдерлися вже до Галичини і посуваються вперед. Хто зна, чи за пару днів не прийдеться і Стрільцям вхопити за зброю і піти в бій. Тому треба передовсім послуху, а за тим і військового знання.

— Товариші сотники — звернувся він накінець до сотенних командантів — назначать командантів чет і роїв. На нинішніх вправах переробити розстрільну, наступ і відступ. Цей останній не повинен нам ніколи траплятися, бо Український Січовий Стрілець буде йти завжди вперед, але добрий вояк мусить знати все.

Після того головний командант подався до канцелярії, навіть і в гадці не маючи, що незадовго

золочівські сотні, щоправда не зі своєї вини, зачнуть саме від відвороту.

„Сотники“ взялися зараз за виконання наказу головного команданта, але справа не була така легка, як на око виглядала. Вибирай четових і роевих, коли не знаєш що хто — і чи загалом — щонебудь знає. Орієнтувалися по знакомству, фізіономії, а навіть і уборі. Приймали на пробу і на добровільні зголошення.

Зварич несподівано попав також у команданти. Завинили в цім випадку його жовті холявки, що дуже по військовому били в очі. А опріч цього полева фляшка і випханий наплечник.

„Сотник“, підійшовши до нього і оглянувши докладно, відразу іменував його.

— Ви, товаришу, будете вести в мене другу чету. Як ваше назвисько?

Зварич, підступив bliще.

— Маю честь представитися: Петро Зварич, студент прав.

— Дуже приємно — відклонився сотник. — Іван Савчишин, директор школи...

— Товаришу сотник, я не знаю тих усіх вправ — заявив твердо Зварич.

— Нічого! Я спершу покажу командантам, а потім ви переробите зі стрільцями. А загально команду знаєте?

— Знаю тільки те, що при вправах „Січей“ потрібно.

— Знаменито! — і сотник пішов далі вибирати старшин.

Петро досить ніяково почувався в новій ролі. Мав командувати четою, не яких там небудь пожарників, але четою війська, четою Українських Січових Стрільців. Українську команду знав п'ять через десяте, трохи з годин руханки в гімназії, трохи з „Січі“, бо хотів заснувати її в Бужанах. Міг, що правда, відмовитись, але жалко чогось було. В моменті, коли говорив зі „сотником“, блискавкою передумав усе. Недостачі швидко доповнить і відповідь завданню. А яка честь! А які очі будуть у Наталки, коли почує про це. А ще як би побачила!..

І Петро згодився.

Функції його, як довідався зараз по збірці, не були знову такі тяжкі, щоб не можна було їх швидко навчитися. Мав списати свою чету, уставити по величині стрільців і робити з ними вправи. Що рання мав здати сотенному командантові звіт зі стану чети: хто хорий, хто спізнився, хто не прийшов. Що-до вправ, які заповів головний командант, то сотенні і четові мали зійтися по полудні на науку, щоб потім других навчати.

З подвіря виходив нині Петро вдоволений і всміхнений... Четар! Четар! — брєніло йому заєдно в усі і це одно чарівне слово простувало його статъ та підносило голову. Почував невимовну нехїть до свого цивільного одягу.

— Ах чому ми ще не маємо одностроїв! — думав з жалем. — Як би то чоловік нині виглядав!? А так навіть ніхто не знає, хто я такий.

Минали його австрійські старшини і він пильно придивлявся, що в котрого на ковнірі. Коли траплявся четар, Петро з приємністю пригадував собі, що він такої самої ранги.

Але не довго мав час роздумувати над своєю теперішньою позицією. На Валах стрінула його найновіjšа вістка і захопила його увагу.

Вістка має швидкі ноги, а голос сильніший від усіх звірів на світі. Вилетівши звідкись, коли цікава та проворна, забіжить усюди, пролізе найгрубші мури, потрапить у найтайніші заулки, перебриде найбільш непроходимі води. Величезні простори міліонових міст перелетить вона в неймовірно короткому часі, застукає у кожне вікно, перерве найтвердший сон. Щож казати про таку містину, як Золочів і про таку вістку як: „Полонених привели!“ Пять хвиль не минуло від народин тієї вістки, як уже ціле місто гуло про цю незвичайну подію.

— Полонених ведуть!

— Полонених привели!

— Сотки полонених!

— Тисячу москалів запали!

Народ розглядався на всі боки, чи не видно де кольон полоненого війська. Врешті почав йти в сторону казарми і чим далі, тим більше квапився і більше його було.

Зварич біг туди, куди всі, хоч ніхто властиво не знав, де полонені. Останніми днями він мимовільно піддавався настроям, що панували в місті. Провожали золочівці військо, що йшло на російську границу, проводжав і він, кричали якомусь старшині, що більше світив гудзиками та шаблею, кричав і він, співали „Боже буде покровитель...“, співав і він. Тепер бігли всі дивитись на полонених москалів, він біг теж, хоч — як кажу — ніхто не знав, де можна оглядати тих цікавих дюдей. Це не були люди пять миль звідсіля, ізза російської границі, це

були якісь для всіх невидані єства, що зі зброєю в руках йшли на Австрію, били в її військо страшними гарматами, підпалювали села, насилували жінок, відрізували раненим австрійцям язика, носи і вуха, горожан брали на муки, а дітей настромлювали на списи, як куропатву на рожен.

Зварич не дуже довіряв поголокам про звірства москалів, а бодай брав їх через половину. Та всеж таки те, що він приймав за правду, було вже таке страшне, що він радів безмежно, що врешті-решт удалося хоч трохи тих жорстоких ворогів ослабити, забираючи якусь часть у полон.

По дорозі наткнувся на знакового старшину з 35. полку.

— Куди ви так? — спитав старшина.

Зварич не міг духа злапати.

— Ну, кажіть же! — нетерпеливився тамтой.

— Може знов якась неправдива тривога?

Зварич трохи завстидався. Пригадав собі нішню мандрівку народів, коли на місто грянула вістка, що москалі під Золочевом.

— Я не втівав і тепер не думаю, пане поручнику — сказав трохи ніби ображено. — Але пустив хтось поголоску, що привели полонених. Біжать другі, піду й я... Подивлюся.

— Полонених?!.. Яких полонених?

— Москалів!

— Ах, правда! — усміхнувся старшина. — Я чисто забув. Так, маєте рацію. Є, є полонені. Там на подвір'ю казарми стоять. Ну, доброго здоров'я, я мушу йти.

Подав Зваричеві руку і подався у свій бік.

Зварич трохи остиг у запалі бажання побачити полонених. — Щось той поручник дивно про це говорив — думав він. — Але може це в військових так. Вони за горді, щоби тішитися леда чим.

За той час головна вулиця міста щораз більше збирала, як річка по весняній тучі, збирала народом, що допливав до неї з бічних вуличок і з домів. Усе те бігло, поштуркувалось, переганялось десь-не-десь перекинувшись добрим словом то лайкою. Знакомі здоровкались на бігу і пропихались спільними силами та ліктями. Жіноцтво — найцікавіша порода людей — і тут не дало себе змайоризувати. Без огляду на вік, становище й убір, перли вони нестримно вперед, полишаючи далеко позаду сильнішу частину людського роду, — чоловіків. Над головами пливучої товпи раз у раз піднімалися парасольки, що мов боєві прапори наступаючих військ показували напрям і загрівали до витривалости.

Зварич почув, як його хтось черкнув дротом парасолі по лиці. Відскочив, як опарений:

— Прошу вважати!

— А, пан Зварич! Ви також туди? Я така цікава, така цікава на тих москалів... Що за брус топче мене по ногах! — скрикнула дама, штовхаючи якогось жида, що й собі перся наперед. — Пане Зварич допоможіть мені, бо ще задусять мене тут.

Зваричеві загруз був саме проклін у горлі за драпання парасолькою і він міг тільки усміхнутися. Але по хвилі промовив чемно:

— Пані професорова бачу, також туди... Цілую ручки.

— Вбігає, знаєте, наша Кася до хати: „Прошу пані, та там таких москалів налапали, сила силенна!“ — Де, що — питаю. — „А ось, каже, повели їх!“ — Куди? „Не знаю. Може на замок. А які страшні. Бородаті, з такими кудлами“. — А ти бачила? „Мощиха, зі склепу мені говорила...“ Я, знаєте, так як стояла...

Зварич глянув на професорову.

— Тільки не дивіться на мене, бо я не вбрана. Капелюх на себе, парасольку в руки і біжу... Добре, що вас здибала, то може щось більше довідаюся.

Балакаючи, пані професорова не забувала весь час енергійно робити собі дорогу.

— Чого пхаєтеся! — обрушився по дорозі якийсь жидок, але професорова того не слухала і не відповідала йому.

Ходить скорше! — наглила Зварича. — Потім не діпхаємося, або, чого доброго, ще не дозволять подивитися.

Саме доходили до одної з казарм і товпа робилася щораз більш непроходима. Але мало котра жінка спиниться перед такою запорою. Якимсь, просто незрозумілим, способом професорова грязла чим раз дальше у людську гущу, а Зварич протискався за нею.

Народ стовпився перед брамою і з поодиноких людей створився якийсь стоногий велит, що ніяк не міг пролізти крізь браму. Зад цього велита корчився, напружувався і тиснув решту тіла, але воно не влізало. Тільки ясна парасолька професорової, як якась насікома, лізла по хребті велита все вперед і за пару хвилин досягла його голови. Голова

видно була найширша, бо парасолька при ній спинилася і ніяк не могла пройти далі.

Професорова використала той час на гутірку:

— Ах, коби вже раз побачити тих полонених.

— Звичайні люди, пані добродійко! — вдавав байдужого Зварич.

— Звичайні?!.. Добре звичайні. Злочинці, шубравці, звірі в людським тілі: Яб їх сама!.. — і замахала парасолькою. — Ви чули, що вони виправляють?

— Чув, але не знати, чи то все правда!

Якийсь жид подивився скося на Зварича:

— Пан не вірить? — запитався через плече.

— Пані професорова правду каже. Бють, мордують, гвалтують.

— Ох, як я їх ненавиджу! — процїдила крізь зуби професорова.

Зваричеві зробилося ніяково. Чого він взявся обороняти отих москалів. Хочби не всі поголоски були правдиві, сумніватися про них було негарно і непатріотично.

Як небезпечно, цього ще Зварич не знав.

— А скільки їх привели? — спитав жида.

— Кілько, не знаю, але досить! Два полки розбили наші: в пух і прах! Що не впало, то все пішло до неволі.

Нарешті голова велита, що загрузла в брамі, протиснулась і вповзла на подвіря казарми. Очі Зварича кинулись по подвірю шукати полонених.

— Деж вони? — спитала професорова.

— Не бачу!

— Може вже відвели?

— Може... зараз спитаю якогось вояка.

— Пане вояк! — звернувся Зварич до першого, що навинувся. — Де ті полонені москалі?

— А от там, під парканом! — махнув рукою вояк.

— Під парканом?! — крикнула розчарована професорова. — А кілька їх?

— Один.

Ясна парасолька помітно зїхала вниз...

Але часу гаяти не було коли, бо ізза брами напливав щораз то новий народ. Заступлять і цього одного.

Пішли.

Під парканом, у холодку тінистої липи гурт людей. В середині вільне місце, в яким походжають грізні і неприступні австрійські багнети.

А між ними невеличка людина в сірім плащі на опашки. Зеленкувата шапка як поливаний таріль, відсунена на чубок голови. Ні великого чупра, ні великої бороди. Великий хіба ніс, але він ні не додає дикости, ні не ріжнеться нічим від звичайних великих носів.

— То оце всі полонені? — зітхнула пані професорова. Але бачите, пане Зварич, — додала по хвилі — є в його лиці щось кровожадне.

Зварич глянув у лице полоненого і ніяк не міг дошукатися кровожадности. Воно якось по дурному всміхалося, уста жували щось. Тільки маленькі очка хитро бігали довкола.

— Ах, малаб я охоту парасолькою витовкти його по тім великім носі! — пікнула злісно пані професорова.

Мовби зачувши її слова, полонений звернув очі в її сторону. Професорова притихла і злала Зварича за руку.

— Ох, який страшний. Здається різав би зараз. Але вже скінчилося панування.

Колесо довкола москаля чимраз то звужувалося, люди освоювались помало з „небезпекою“ і підходили ближче. Вже хтось зважився і питання поставити. Москаль, чи не чув, чи не хотів, а може боявся відповідати. Мовчки їх хліб, весь час по дурному всміхаючись. Врешті хтось відважніший простягнув руку і доторкнувся одержі москаля. Австрійський вояк крикнув „не вільно“ і рука разом з власителем сховалася.

Але народ горів цікавістю. Хотів би був знати про все: І про бої, які перебув оцей сірий чоловічок, і про його звірства і навіть про те, хто він, звідки, як називається, кілька має літ, чи жонатий і чи дуже боїться. Раз-у-раз падало в його сторону якесь питання, але незловлене зависало в повітрі на загальне невдоволення. Народ ждав, переступав з ноги на ногу, нетерпеливився. Та якомсь ніхто не знаходив ради на це.

Врешті таки найшовся один чоловік, що знайшов спосіб.

Якийсь грубий, старший панок підступив до австрійського вояка:

— Пане вояк! Позвольте пару слів запитати того москаля.

— Не вільно! — заявив представник військової влади.

Старший панок не подавався:

— Я тутешній, золочівський адвокат Гартглас, мене всі знають. І ви мене знаєте, пане вояк!

Військова влада подумала, кивнула головою і обернулася на запятку, — знак, що позволення дане.

Товпа в одну мить стихла, як учні в школі, коли вчитель збирається питати. Колесо довкола полоненого ще більше змаліло.

— Слухайте пане! — звернувся адвокат до полоненого. — Ви капітан?... Прапорщик?

— Я унтер!

Товпа на звук з його уст аж колихнулася.

— Унтер! — пішло від вуха до вуха.

— Як, як? — питали далші.

— Ундер, унтер — не чув добре.

— Чекайте!

— Тихо...

Пані професорова не могла собі з цією назвою дати ради: — Унтер — ун-тер — може то з французька?!.. — питалася Зварича, сусідів, але ніхто не міг пояснити їй.

— Може то по австрійськи генерал? — сказала більше сама до себе, але так голосно, що почув один з вояків, командант сторожі при полоненім. Він гордо випростувався і моргнув вусом.

— То така сама шаржа, як я... Капраль! — додав з такою міною, що ніби то професорова помилилася, але не дуже.

— Капраль! — пішов прибитий шепіт.

Але стихло вмить, бо адвокат, охолонувши після удару перших ворожих слів, став далі питати.

— А ви скільки австріяков забили?

Полонений зробив рукою рух, мовби відпихав когось від себе. Лице ще більш викривилось дурним усміхом.

— Я фельчер! — сказав голосно, щоби всім стало ясно, що він невинний крові австрійців.

— Фельчер? Фельчер!? Що таке фельчер? — пішло знову довкола.

— Це санітет! — пояснив Зварич професоровій, а вона невдоволено видула губи.

Адвокатові видалася ціла справа підозрілою. Почав сумніватися, чи справді перед ним москаль. Рухи, професія і ніс не вказували на те.

— А ви православний чела́вік?

Полонений заперечив.

Щож? Татарин, вірмен?

Полонений хвильку вагався, а далі глянувши на оточення відповів:

— Я... єврей!

Перші полонені, хоч їх було небогато, — бо тільки один і то жид, дуже причинилися до успокоєння розбурханої уяви застрашених золочівців.

Нехай — думали люди — нині один, але завтра може прийти тисяча, або й більше... Вже сам факт, що австрійці взяли когось у полон, доказує, що москалі мусіли десь утікати. Дехто із професії полоненого витягав потішаючі консеквенції. Мовляв: фельчер — санітет ніколи не йде напереді. Значить австрійці зайшли на зади москалів, коли аж фельчерів полапали. Нікому і на думку не прийшло догадатися, що фельчер міг зовсім добре сам особисто уложити плян свого полону, а австрійські війська не мусіли при тім побіджувати.

Але такої єреси ніхто не допустився і золочівці йшли того дня спати спокійно і безпечно, певні, що на східному фронті все в порядку.

Другої днини Зварич дуже рано схопився. Цим разом вирвала його зі сну не втеча золочівців з міста, а вчорашнє іменування. Він-жеж старшина і мусить бути перший на збірці! Швидко зібрався і вийшов на двір.

Місто вже пробудилося, але ще не шуміло своїм звичайним гамором. Десь далеко торохкотіли вози по битій дорозі. Либонь якийсь військовий обоз, або зігнані з сіл „форшпани“.

Від самого досвітку гуділи на сході гармати. Але цей гук інакший був, як попередніми днями. Не такий придушений і сильніший немов. Видавалося, що приблизився, або — як дехто догадувався — в бій вступила тяжка артилерія. Раннє повітря дрожало від далекого гримоту, розколихане мов вода на ставі. Гур—гур—гур!—немов хтось великим і тяжким маглем рухав.

Золочів пильно прислухувався до тих гуків, але на око нічого не робив собі з цього. Як кожного іншого дня спішилися перекупки на торговицю, їхав до раннього потягу возій, а купці з тріскотом підносили засуви по крамницях. На Валах, що тільки назву таку задержали, а були властиво міським городом, теж нічого не змінилося. Біля брами до казарм, так як і вчора, лежали покотом люди. Це покликані до війська останні резерви, що по кілька днів ждали на своє призначення. Ніхто ними не займався, ніхто не журився. Був наказ: прийти і

ждати, от вони і ждали — так, як український селянин уміє ждати.

Поприїздили своїми возами, з жінками та дітьми, попривозили собі харчів і ждали. Спали на голій землі біля казарми, під кущами та на лавочках городу, дякуючи Богу, що погода держалася, а то булиб зразу зазнали лиха.

Легенька сиза мряка, що раннім ранком стелилася по городі виглядала мов видих сожок зажурених грудей, а не випари брудного міського ставу.

Зварич сів на порожню лавочку і дивився на мобілізованих.

Деякі з них уже повставали і милися при жерелі, деякі помившись, голосно відмовляли молитви, але багато ще спало. Ці останні немов прочували, що тільки їх спокійного сну — ось тут на голій землі біля казарми.

Жінок мало було. Вони, або приїздили щодня довідуватися до чоловіків, або — котрі здальша — ночували на передмістях Золочева і приходили рано зі сніданком. Тільки ті, які не мали, чи не хотіли заїздити нікуди, ночували таки при чоловіках і надавали цілій групі мобілізованих вигляду зовсім не військового.

Біля Зварича проходив якийсь старший вже селянин, вертаючи від жерела. Свіжо вмите лице блистіло в раннім сонці матовим бронзом, а зпід навислих густих брів дивилися в далечінь спокійні сиві очі. Шпаковате волосся, мокре ще від води, спадало на чоло де-не-де розкриваючи поясок білішої шкіри — знак від капелюха. Петрові захотілось побалакати з ним хвильку.

— Слава Богу! — привитав селянина, коли він зрівнявся з лавочкою.

Селянин повернув у його сторону голову і повагом віддав привіт:

— Слава на віки.

— Ви також до війська?

— А якже... Ось уже третій день чекаю оттут! — і показав головою на браму казарми.

— А ви звідки?

— З Утіховець.

— Знаю—відповів Зварич.—А я з Бужан. Знаєте де це?

— Чому не знати! Буде півтори милі звідси. Їздив колись туди за кіньми.

— Сідайте трохи як маєте час — промовив Петро. — Поговоримо...

Селянин приглянувся уважно Зваричеві і стоячи запитав.

— А ви чий будете?

— Я від професера! Городюк називається... Може знаєте його?

— Знати не знаю, але чув за нього.

Видно ці Петрові генералії вистарчили селянинові, бо він приступив bliще і сів на лавку.

— Ви кілька літ маєте? — запитав Петро.

— В Спасівку минуло сорок і один.

— І ще вас кличуть? — здивувався Петро.

— О, ще й старших кличуть. Тут є з нашого села трьох таких, що їм за місяць сорок і два буде, а ще їх закликали.

— То ви вже десь давно жонаті?

— Шіснайцять років. Пятеро дітей у мене, а найстарший то вже до п'ятої класи гімназії йде.

На згадку дітей бронзове лице припало сніддю. Очі під навислими бровами дивились хвилю в далеке невідоме, а далі потупились на землю. З грудей вирвався глибокий віддих.

— Та що! Нема апеляції... кличуть, то треба йти.

— А ви? — звернувся до Зварича — також ідете?

— Я ще не мушу, але йду добровільно. До Українських Січових Стрільців.

— Чув я, що багато йде добровольців. Щож... Молоді хлопці... кортить.

— Не то що кортить, а треба—доказував вчительським тоном Зварич. — Україну мусимо від москаля відбити.

— Україну кажете... А багатовж вас є?

— Ну... буде... — замнявся Зварич—буде зо дваїцять тисяч.

Селянин посміхнувся.

— Дваїцять тисяч... Богато воно і мало. В москаля сто раз тільки буде.

А трохи помовчавши спитав:

— То в москаля також є Україна?

Зварич злісно скривив уста. Маєш тобі галицького українця. Такі питання ставить! Але подумавши, що золочівський повіт не такий то свідомий, простив селянинові нещасливий запит.

— Є в москаля Україна. І то багато більша як у нас... Дивно, що ви про це нічого не чули — додав з докором.

Селянин видно вичув злість у словах Зварича, бо старався справу загладити.

— Та давби Бог, щоби там Україна була велика. Не довго москаль воював би з нами, сили не стало б.

— І не буде довго воювати — запалився Зварич. — Ми як тільки ввійдемо тамтуди, зараз народ стане за нами...

— Проти царя ніби?! — перебив недовірливо селянин.

— А ви як гадали!?! Певно, що так. Досить їм московської неволі... Чекають там на нас і ми підемо до них.

Селянин хитав головою, притакував, але видно було по нім, що не вірить... Нараз підніс голову і несподівано змінив тему:

— Не знать, де то нині так гармати грають?!

Нечайно кинене питання збило Зварича з тропи. Він зготовився був до тріумфального маршу в глибину України, а тут нараз хтось поставив його серед дійсности. Гармати справді гуділи немов виразніше. Не вспів ще зібратись на нову відповідь, як селянин встав і попрощався з ним.

— Дай Боже, щоб то була правда, що ви говорите — сказав на відхіднім. — Але я вже мушу йти до своїх. Бувайте здорові!

Пішов повільною, певною ходою в сторону свого гурту.

Зварич довго дивився йому вслід і не знав, що й думати про нього. Раз здавалося йому, що це невідомий темний чоловік, яких стільки ще по забитих селах, то знову, що це хитрий і недурний мужик, до того може навіть і москвофіл. Коли прийняти друге, то його висказ про гук гармат був доброю відповіддю на балачку Зварича про побідний

похід на Україну. Адже гармати щораз то виразнійше чути...

Лихий на себе, що якось так немудро вийшов з тієї цілої розмови, встав і собі та пішов на свою збірку до бурси.

На бурсацькім подвір'ю стояли вже гуртками Стрільці і балакали голосно та наввипередки, — як звичайно між молодими людьми буває. Кілька старших стояло осторонь і говорило між собою тихійше і більш таємничо. Зварич пізнав серед них свого сотенного і підійшов ближче. Один—два з цього гурту були йому давнійше ще знакомі, з іншими познакомився.

— Здається, то це я вам казав учора командувати другою четюю?! — звернувся до нього сотенний.

— Так єсть, товаришу сотник!—відповів Зварич. — Чим можу служити?

— Знаєте, товаришу, зайшли деякі зміни. Головний командант стягнув дві сотні в одну і тим самим зменшилося число четових. Команду над другою четюю обняв товариш Орський... А ви підете до першої чети, до першої чвірки.

Зварич слухав цього всього ніби зовсім спокійно. Але в душі його не виглядало воно так само. Важко йому було погодитися з думкою, що він нині знову звичайний рядовик, важче як учора, що він став четовим. Жалко робилось на серці і досадно. Якже?! Так легко змінюється в Стрільцях командантів?! Адже це в правдивім війську не до подумання!..

Але зараз прийшло йому на гадку, що це все заледви перші початки. Нічого нема ще закріпле-

ного... Врешті він і не може мати претенсій до такої ранги, не знаючи як слід ні своїх обов'язків, ні взагалі військового діла.

Отак розваживши і потішивши самого себе, став прислухуватись до розмови старших.

— Вчора вечером — говорив таємничим шепотом директор Савчишин — казав мені сусід - жид, що москалі вже під Оліїв підійшли. Австрійці там зібрали досить війська...

— І може тепер там б'ються! — докинув хтось.

— Я також так думаю. Власне той самий напрям.

— В такому разі дуже легко можуть москалі зайняти Золочів!

Директор Савчишин, як сотенний командант, не міг допустити до за великої паніки.

— Но-но! — заперечив рукою. — Не так то воно легко, як ви думаєте. Оліїв а Золочів — шмат дороги. Уявляєте собі, що австрійці так з легким серцем дозволять москалям іти вперед?! В тім напевно є якийсь підступ, якийсь плян.

А коли всі признали йому рацію, він продовжав далі про жида-сусіда:

— Казав мені, ще той жидисько, що воно таки трохи відворотом смердить. З Золочева вивозять магазини на захід...

— Я сам це бачив — докинув Зварич. — Вчора один вояк, навіть мій знакомий з Бужан, ладував овес на тягарове авто.

— А куди його мали везти?

— Не знаю, не питав.

Хвильку після того всі мовчали. Кожний мовчки переживував почуті відомости. Нарешті сотенний Савчишин зробив заключення:

— Отже мої панове, треба бути готовим на всякий випадок. Можемо навіть відійти. Тому нехай кожний приготується і полагодить свої діла.

— Прошу ставати на збірку. Найвищий час!— додав по хвилі і гурток розійшовся.

Зварич станув на своїм новім місці в першій четі і навіть у гадці вже не мав, що він назад вернувся до ряду. Останні слова сотенного про можливість відмаршу з Золочева займали тепер усі його думки.

— Можемо відійти кудись, а я ще навіть білля не маю — думав він.

— Треба попросити завтра, як буде можна, відпустку на один день і поїхати до дому...

На згадку Бужан, станула йому перед очима Наталка. Попрощатися треба з нею. Відїхав з дому отак, мов на прогульку. Ніхто не думав, що прийдеться так швидко покинути Золочів. Числив бодай на яких два-три тижні побуту.

Записався при збірці до звіту і просив на один день відпустки.

— Добре! — сказав головний командант. — Ідьте, але вертайте мені швидко. Довше як один день не можу дозволити. Завтра вечером бути назад.

Після звіту не робили сотні вправ. Злука двох сотень в одну дала багато роботи четовим, які на ново списували і уставляли свої чети.

Була десь година девята—пів до десятої, коли розпущено всіх з тим, що по полудні відбудуться вправи за містом на майдані.

Зварич вийшов з бурси і пустився йти через Вали.

Саме скручував з головної стежки в бічну, як почув за собою тупіт кінських копит.

Оглянувся...

На стежку вбіг кінь, осідланий, але без їздця. Каштанувата його шерсть припала порохом, а цілі груди вкриті були платами білої піни. Видно далеку дорогу зробив. Роздуті храпи червоніли жевріючими вугликами, немов поранені, а очі повні якогось дикого жаху вилізли з оправы і блестіли до сонця, як два ізмарагди. Кінь спинився в своїм дикім бігу, заривши передні копита глибоко в пісок на стежці. Витягнув шию і потягнув храпами повітря. Хвилю стояв, як з каменя викутий. Тільки під ніжною шкірою дрожали незаметно мязи: Але чи почув, чи може пригадав собі щось, бо захропів, крутнув головою і пустився знову чвалом, викидаючи за собою стовпи піску. Побіг до брами казарми і вернувся чвалом назад.

З усіх боків почали надбігати люди і старалися зловити коня. Кінь наткнувшись денебудь на забору скручував на бік, перескакував рів чи корч і гнався далі стежкою, фиркаючи ногами та збиваючи куряву.

Зварич і собі пробував заступити дорогу коневі та зловити його, але за кожним разом кінь, або ставав дуба, або перебігав мимо, або скручував у бік. Треба було відскочити, бо міг розтратувати, або вдарити.

Дивна річ, кінь не втікав далеко, хоч вулиці не були замкнені, але весь час крутився по парку раз-у-раз підбігаючи до брами казарми.

Нарешті хтось крикнув:

— Таж це майора Клявса кінь!

Той один вигук вияснив цілу загадку. Майор Клявс вирушив зі своїм курінем на границю.

Тепер вернув його кінь...

Вже з пів години тривала ловля коня. На Валах збиралось щораз, то більше людей. Відважніші пробували ловити, менш відважні запирали тільки вхід. Але нікому не щастилось. З'явилися вже і якісь во-яки, заходили коня, приговорювали до нього — не помагало. Кінь спинявся на хвилину і знову зривався до бігу.

Нараз, із бічної вулички вибігла якась жінка і пустилася в сторону коня. Всі остовпіли. Невжеж ця пані хоче ловити отого звіра?! Хтось кинув слово остороги, хтось кинувся здержувати.

Кінь стояв саме біля паркового ставку і немов задеревів. Жінка підбігла на яких двацять кроків і станула. Витягнулася вперед і пильно придивлялася коневі.

— Ральф! Боже!! — крикнула розпучливим голосом і аж заточилася від жалю. Закрила лице руками і занеслася голосним риданням.

— Забили!.. Боже!.. Забили!.. — виривалося її з грудей.

Кінь підніс голову і немов приходив до памяти. Здавалося, що ціла його стать змаліла. Очі вернули на своє місце, грива осіла на карку. Витягаючи голову в сторону жінки, він осторожним кроком зблизився до неї.

— Ральф!..

Кінь ще раз підніс голову, а далі підійшов зовсім близько і положив голову на плече ридаючої.

— Майора Клявса жінка! — сказав знову той сам голос, що перше сповістив чий кінь.

А жінка піднесла заплакане лице і дивилася в зеленкуваті добрі очі вірного звіряти. Її біла рука з любов'ю гладила гарну кінську головку, що спокійно лежала на її рамени.

— Ральф! Скажи: де пан? — питалася коня.

Але кінь не відповідав. Водив тільки кривавими храпами і потрясав розірваними поводками...

Сказав би як би вмів... Що пан його на чолі свого куріня загнався в московську засідку, що з корчів біля Олієва вискочили козаки, що підняли пана на списках, а він сам вирвався з цього пекла і вернувся під браму казарми у Золочів.

Не сказав цього кінь, але за нього промовили розірвані вудила, плати білої піни на грудях і плями крові на сідлі...

До коня підійшов якийсь вояк, взяв за поводи і повів за жінкою. Вона йшла передом, пригорблена і постаріла, втираючи рясні сльози. За нею ступав кінь її мужа з кровавими плямами на сідлі...

Зварич довго стояв і дивився їм у слід. Пригадував собі блискучі очі коня, в яких відбився весь жах великої події — війни. Перший раз почув правдивий подих її і разом з острахом влилась у його груди хвиля дивної, незваної радості...

Жінка, а за нею і кінь давно вже сховалися за закутом вулиці, але народ ще довго стояв і говорив про випадок.

Вкінці почав розходитися, несучи зі собою новий матеріал до паніки і нестверджену, але майже певну вістку: Майор Клявс згинув!..

Очевидно, що з того знайшлися зараз і висновки:

— Значить і курінь розбитий.

— Гармати ліпше чути. В такому разі наші му-
сіли податися назад.

За годину вже цілий Золочів говорив, що під
Олієвом москалі розбили австрійців, знищили один
курінь, забили майора Клявса і машерують на захід.

Як не старалися військові чинники заперечу-
вати це, то в дусі дивувалися самі, звідки цивільне
населення має такі докладні і правдиві вістки...

— — — — —
Під вечір нові поголоски і нові події дали при-
від до паніки.

Від сходу вїхав до Золочева дивний, невидан-
ний ще досі „обоз“. Попереду в повозі їхав якийсь
пан з жінкою та дітьми, а за ним кільканайцять во-
зів навантажених усяким добром: мішками збіжа, по-
душками, перинами, кріслами, посудом, а навіть
грамофоном.

Все то вкотилося в Золочів і багато людей
бачило цілу ту каравану, але до середини міста до-
їхала тільки вістка про неї. Сама каравана зникла
десь, мов під землю сховалася і найліпші розвід-
чики не могли винюхати, де саме вона поділася.

Зварич стрінув знакового народного учителя,
Соляника, який саме вертав з розвідки.

— Що ж пане професор, знайшли ви каравану?

— Подумайте: Де вона могла подітися?!

— А хто ж це був?

— Хто був, то знаю, але мене більше ціка-
вить де подівся. Всі бачили як їхав, дехто навіть
розмовляв, але ніхто не знає, що далі сталося.

— Адже не могла втопитися на дорозі — до-
кинув Зварич.

— Ясна справа, що ні.

— Скажіть же: хто то був?

— Якийсь дідич з відтам... — і Соляник показав головою в сторону таємничого сходу.

— Що, з Росії? — здивувався Зварич.

— Пане Зварич, чи ви з місяця впали! Москалі вже за Олієвом, а ви дідича з Росії шукаєте.

Зварич побачив, що стрілив дурницю і старався направити немиле вражіння.

— Ну... я думав може який скомпромітований... втікає перед москалями...

Соляник насмішкувато глянув на нього.

— Що вам таке якесь по голові колотиться? Дідич з Росії міг би втікати до Галичини через свій фронт?! Та це таки наш, австрійський поляк. Втікає, бо москалі вже під його село підступили.

Зварич щиро зареготався.

— Чого ви смієтесь? — спитав здивовано Соляник.

— З себе самого. Мені смішно, що я міг так по дурному думати. Але тепер чоловік на правду дістає якусь мотилицю. Кожна вістка для нього правдива: раз, що наші за границею, другий раз, що москалі під Олієвом, раз, що наші бють, то знову, що втікають. Я нині наприклад чув три різні чутки, а кожна „з достовірного жерела“ і кожна противорічна.

Соляник засміявся і собі.

— Думаєте, що зі мною інакше. Я знову цілий день бігаю і шукаю саме тих жерел. Але оце останнє то знаю про нього з фактично достовірного жерела.

— В такому разі скажіть, де міг той дідич подітися,

— Може скрутив куди на бічну дорогу, а може заїхав куди.

— А може військо його задержало і сховало? — впало на думку Зваричеві.

Соляник задумався.

— Знаєте... То може бути. Не хотіли здається, щоб ширилася паніка.

— Але — додав по хвилі — вона і так уже шириться. А про те, що сказав отой дідич, певно вже пів Золочева знає.

— А щож він властиво сказав?

— Як то ви не чули? Яж вам здається вже казав: Москалі підступили під його село і він мусів утікати.

— Більше нічого?!..

— Треба вам більше?... Мені це вистарчає... Решту можна вже собі доспівати: Попросту наші...

Вулицею надійшло трохи австрійських старшин і Соляник урвав речення, яке здається не було зложене на хвалу австрійської армії.

Коли старшини перейшли, він шепнув до Зварича:

— Бачили ви їх міні? Щось тут не добрим пахне. Я вам кажу, що то готово дуже зле скінчитися. Одної хвилі заберуться, а нас кинуть на погину.

Зварича це неприємно вразило.

— Можливо, що москалі вдерлися в Галичину, але я не вірю, щоб Австрія могла так легко віддати Золочів. Цеж майже твердиня!..

— Е, ви говоріть своє, а я своє кажу. Стрільці підуть так само як і військо, а нам навіть знати не дадуть.

— Ну бувайте здорові — закінчив сумовито. — А як будете десь за Львовом, то згадайте мене старого.

Подав Зваричеві руку і побіг підтюпцем у сторону каварні.

Може знову шукати достовірного жерела на якусь іншу чутку...

Зварич довго стояв на вулиці і думав над тим усім. Все складалося на те, що слова старого учителя були правдиві, але чогось ціле його єство бунтувалося проти зовсім логічних висновків.

— Якжеж?! Австрія малаб програти війну? З ким?! З неграмотними москалями... Австрія, яка мала знамениту техніку, вишколене військо, прекрасних генералів?!.. Мав би-ж німецький дух, німецька солідність упокоритись перед отими москалями, яких маленька Японія збила на капусту?!.. Що ж тоді зі стрілецькими мріями?! Де похід на Україну, де визволення російських українців зпід кормиги білого царя?!..

— Ні, це неможливе — рішив Зварич. — Може якісь місцеві невдачі і були, але то ще не програна!..

Отак сам себе розваживши, аж веселійше відітхнув і пішов „на квартиру“. Спакується тепер, а по вечірній збірці зараз у дорогу до Бужан.

Але вечірня збірка принесла несподіванку. Головний командант не пустив нікого до дому, а сам кудись пішов.

Вже добре смеркалося, а його ще не було назад.

Стрільці поклалися на подвірю і на всі лади розбирали наказ команданта. Одні казали, що віднині всі будуть мешкати разом в одній з казарм, другі, що імовірно ще цієї ночі відідуть кудись.

Зваричеві це не дуже було на руку, бо хотів конче ще скочити до Бужан. Але зміна в дотеперішнім життю цікавила, а навіть дуже радувала його. Ось тепер лежить він серед трьох соток товаришів, чує їх розмови, віддихи, бачить огники папіросів, що блимають де-не-де в пільмі і почуває, що це табор війська і почуває себе членом цього табору. Прикувала їх чиясь воля, але приємно є почувати силу цієї волі над собою.

Десь коло 10-ої години вночі вернув головний командант і Стрільці заворушилися. Повставали, цікаві, що за вісти приніс зі собою їхній верховод.

Командант закликав до себе сотенних і за хвилю прогули накази:

— Сотні! Збірка в лавах!

Головний командант станув на переді і скомадував:

— Перша сотня на мій приказ: Позір! Сотня ходом руш!

Виступили Стрільці рівним кроком, аж застогнала заспана земля. Вже ізза воріт Зварич оглянувся: друга сотня стояла далі на подвірю і не йшла за ними.

— Тільки ми! — подумав не без гордості, хоч ще не знав, куди йдуть і чого.

Командант Сроковський підвів їх до недалекої казарми і ввійшов на подвіря.

— Певно будемо тут мешкати! — шептали між собою Стрільці.

Сотня станула біля якогось будинку і Зварич побачив, як командант підійшов до гуртка австрійських старшин і щось одному з них зголосив. Австрійський старшина хвилю з ним балакав, а потім звернувся до своїх і видав якісь накази. Вмить відчинилися двері будинку і вояки почали виносити звідсіля кріси.

— Роями відбирати! — кликнув Сроковський і перший рій кинувся прожогом на цінний набуток.

Кріси! Цеж радість!!

Але на диво, кріси ці щось зовсім не такі, які кожний бачив стільки разів.

— Верндлі! — сказав згирдливо хтось, приглянувшись докладніше.

— На один набій! — додав сотенний командант.

Коли сотня розібрала вже кріси, кожний дістав два картони набоїв. Тяжкі були і ледви влізалися в кишені плащів та загорток.

Роздача зброї так захопила Зварича, що він і часу не мав подумати, чому так негайно роздають її. Щойно як з глибини подвіря надійшов невеличкий відділ війська і станув перед сотнею, — Зварич зрозумів: ідуть на позицію.

Мороз пішов поза шкірою на цю думку, але не зі страху, а з несподіванки, що ось незадовго може прийти, казочна, незнана bliще подія, — бій.

Впала на ряди спершу німецька команда, яка рушила з місця австрійський відділ, а за ним і українська, від якої двигнулася стрілецька сотня.

Задудніла від соток ніг мурована дорога, а гупіт глухо відбився від сонних домів.

Швидким кроком подалися обидва відділи в сторону сходу.

Стрільці машерували мовчки. Кожний немов боявся порушити мовчанку невідповідним словом. Тільки на переді балакав щось командант Сроковський до сотенного.

Не чулися Стрільці як оставили послідні хати міста за собою...

Перед ними простяглася безмежна темна площина землі, така безмежна, як тільки це можливе в хмарну ніч.

Звичайні маленькі хлопські нивки зіллялися тепер в одно безкрає море, що скривало в собі не одну тайну, не одну несподіванку, яка на війні все гірша від найстрашнішої дійсности.

Стрільці машерували вже з пів години, а ще нікому язик не розв'язався. Роздача крісів, вимарш із Золочева і незнана ціль так полонили їх думки, що кожний балакав весь час тільки з самим собою.

— Станути!... Станути!... Станути!... — пішло з одної чвірки до другої.

Сотня спинилася біля якихсь корчів, що ледви виднілися при дорозі.

Австрійський відділ зійшов з дороги на ліво і потонув у пільмі...

Стрільці рушили на право. Туди йшла якась полева доріжка, якої тільки клопоть просвічував крізь темряву, решта губилася серед чорного поля.

Командант Сроковський стояв на перехрестю доріг і говорив притишено до проходячих чвірок:

— Зараз на полі робимо розстрільну! Вважати наперед себе і слухати наказів.

Повторяв ці слова що якийсь час, так що всі почули і кожний повторяв їх собі з десять разів.

За дорогою розвинулася сотня в розстрільну і підійшла полем наперед.

— Долів! — пішло шепотом з уст до уст.

Всі полягали, де хто стояв...

Зварич приляг на якійсь межі, маючи перед собою корч, чи може граничний горбок. Думав собі, що це заслоняє йому вид і він нічого не побачить на переді, але боявся рушитись, щоб не псувати рівної лінії.

— Товаришу! — почув біля себе шепіт. — Будьте такі добрі: покажіть мені, як обходитися з тим верндлем.

Обернувся і побачив, що до нього підліз його сусід по розстрільній.

— Я сам перший раз маю такий кріс у руках! — признався Зварич. — Питайте сусіда на ліво.

Але товариш не квапився шукати другого сусіда. Здається радий був, що зблизився і заговорив до когось, бо далі лежав коло Зварича.

— Думаю, що нам пояснять, як прийде що-догого — додав немов на своє оправдання, що не відходить.

Зварич теж радий був, що біля нього є хтось другий. Страшно не страшно, але все таки неприємно в таку темну ніч вижидати ворога — самому.

— Як думаєте, товаришу, чого нас випроводили тут? — питався сусід.

— Мусить бути щось зле на фронті. Певно москалі десь загналися! — відповів Зварич.

— А як вам здається: Ми стримаємо їх?

Зварич сам собі вже кілька разів задавав те саме питання і ні разу не знаходив на нього відповіді.

Далеко десь у глибині пітьми почувся тупіт кінських копит.

— Кавалерія! — шепнув сусід.

— Козаки! — подумав Зварич.

— Наладувати кріси! — пішло знову з уст до уст.

Десь-не-десь цокнув замок.

Зварич взявся до свого кріса і ніяк не міг дійти, як властиво його ладується. Кусник заліза, що виставав з боку, ані руш не хотів податися і відчинити замку.

Вовтузився сам, радився зі сусідом, але нічого з цього не виходило.

А тупіт кінських копит кріпшав, зближався що раз то більше...

Зварич був у роспуці. За хвилю загориться бій, за хвилю може рушать козаки в атаку, а його кріс стільки варт, що незручний кіл з плота.

На щастя надбіг сотенний.

— Кріси наладовані? — спитав шепотом.

— Ні, бо не знаємо як.

Сотенний командант нагнувся і відчинив замок.

— Тепер засадіть набій, замкніть назад і відведіть курок... Стріляти аж на команду! — і побіг даліше справджувати виконання наказу.

Зварич зі своїм сусідом набили з тяжкою бідою кріси і прилягли ще більш до землі.

Тупіт зблизився вже на таку віддаль, що чути було докладно цокання підків до каміння.

— Halt! Wer da?! — скричав хтось на гостинці, а вигук цей вривався як ніж у нічну глушу.

Зварич задержав віддих надслухуючи..

Тупіт коней спинився і якийсь перестрашений голос викрикнув:

— Та то ми... Панські коні ведемо з фільварку.

З розстрільної війнуло полекшою. Хтось навіть підвівся, бо Зварич, на тлі трохи яснішого неба, побачив чиюсь сільветку.

Нараз: Гри-и-им!! — роздався вистріл, а гук хвилею покотився по полі.

— Nicht schiesse-e-e-n! — скрикнув хтось від дороги, певно австрійський старшина.

Повз Зварича перебіг сотенний.

— Хто стрілив? — питався по дорозі.

— То десь на право! — відповів Зварич.

На дорозі чути було, як командант Сроковський розмовляв з людьми, які приїхали. Щось питався, а вони відповідали.

— Ні, нікого!... Та де!... Я не бачив!...

Поодинокі слова долітали до Зварича і він з них виміркував, що розмова йде про москалів.

З цих уривків можна було зрозуміти, що москалів не було тут, а врешті як моглиб люди провадити коні, колиб москалі були близько Золочева.

Здогади його показались правдивими. Не минуло й п'ять хвилин, як вийшов наказ:

— Збірка на дорозі!

За хвилю вже сотня машерувала в сторону міста.

Та якже інакше виглядала вона тепер... Хлопцям від балачок губи не замикалися. Кожний щось мав цікавого оповісти, кожний зазнав якоїсь пригоди. Весело було на душі. Небезпека минула щасливо, а з другої сторони: робили розстрільну проти правдивого ворога і мали боронити місто.

Щоправда впав один стріл і то нехотячи, але могло тих стрілів упасти більше і на ворога...

Дотого радувало всіх і те, що тепер були узброєні як правдиве військо. Хоч зброя їх — старосвітські кріси, а замість реміня теліпалось кусень шлії, але добре й те.

Та радість ізза посідання зброї не тривала довго. Сотня замашерувала знову на подвір'я казарми і там казали віддати назад до магазину кріси та набойі. Стрільці знову вийшли безоружними і були лихі, що не могли завтра похвалитися ще й крісами перед другою сотнею. Бо що нічною виправою викличуть заздрість, — не було сумніву.

Зварич пішов порожніми вулицями до дому.

Сумно якимось виглядало нині місто. Навіть каварні були позамикані. Здається фальшива тривога, що козаки перед містом, нагнали страху навіть таким неутральним людям, як каварники.

Саме як скручував на Підвійтя, з бічної вулиці викотився проти нього якийсь обоз.

Зварич пристанув.

На переді їхали повозки, а в ній пан, пані і діти.

Зваричеві прийшов на думку утікач-дідич, про якого нині балакав зі Соляником. А коли ще побачив підводи з усяким добром і з грамофоном на верху, не сумнівався вже, що це той самий.

Тепер зрозумів, де подівався весь день дідич і чому щойно поночі їде далі. Військо задержало його на подвірю казарми і випустило в ночі, щоб швидко переїхав місто та не викликував своєю появою паніки.

Здається військо ще не знало тоді цього, що більше паніки робить гуркіт возів, коли вони їдуть нічю і в противну сторону, як малиб їхати, і як машерує армія.

Каравана торохкотіла кованими возами по битій дорозі, а з обидвох сторін вулиці відчинялись вікна і виглядали з них вистрашені лиця заспаних золочівців.

Позаду каравани йшло кільканайцять коней.

Зварич посміхнувся.

Це та козацька сотня, що стільки наробила шуму і проти якої Стрільці нині розпускали розстрільну.

Перепустивши попри себе втікачів, дійшов на-решті до квартири і зараз кинувся на ліжку, змучений і маршем і переживаннями.

Всю ніч снилася йому війна.

Десь він ніби в Бужанах, боронить приходства, а москалі наступають. Підїзджають на конях від сторони малитника, а він стоїть на веранді і стріляє зі старого „верндля“. Наталка на городці і не може ніяк дістатися до хати. Нараз надбігає якийсь австрійський старшина і прицілюється з малої гар-

матки. Зварич придивляється, а це не гарматка, але труба від грамофону...

Ледви сірий, хмарний день заглянув у вікна домів, Зварич уже був на ногах, готовий до дороги. Потихо, щоб не збудити господарів, вивів ровер на двір і рушив пустою вулицею. Місто спало ще сповите в ранню мряку, тільки денеде проривалась на хвилю тиша. То заторохкотів віз, то загігали гуси десь на передмістю. Ніяких познак війни, неспокою, хвилювання...

Зварич виїхав у чисте поле і покинувши місто, покинув і думки про те, що вязало його з ним. За час свого перебування в Золочеві, рідко коли летів гадками в Бужани, хоч як воно і дивно виглядало. Адже мав право, обов'язок і мав чого летіти думками туди... Але нове життя, нове оточення, нові люди, а надівсе завсіди нові вістки полонювали його увагу і забирали його думки. Тепер, коли раптом це все лишилося позаду, з подвійною швидкістю летіла думка в рідне село, до рідних людей...

— Що там діється? Чи здорові всі? Чи Наталка хоч раз подумала про нього?

Навіть не попрощався з нею як відїздив... Ра-но їхав — не було як. Вона ще спала як забита. А може?...

Переїзджаючи попри приходство, бачив, докладно бачив, зелену хустку між деревами саду, але — мій Боже — може ця хустка висіла там ще з вечера?? Зрештою і служниця може мати зелену хустку!...

Думає Зварич про цю зелену хустку і ще дужче натискає на педали. Швидко вертиться передне колесо підбираючи під себе безконечний шлях, що сірим полотном розіклався між нивами.

А на нивах копи і копи, куди не глянь, куди не звернись. Як величезні сірі птахи, що рівними рядами обсіли стерні і дримають під навислою мракою. Тихо там між ними, тільки ранній вітрець колоссям легенько подзвонює і десь під межею чіркають зпросоня куропатви. Пізнає їх Зварич по голосі. Незадовго починається час ловів на них, час любого передосіннього ловецького сезону.

Та не на куропатви теперішнє літо, осінь, а може і зима. Заполюють люди на людей і не тільки рушницями, а всім, що може швидше досягнути і більше погубити оттої двонової звірини.

Як би на потвердження думок Зварича ізза Вороняків загуділа гармата. Покотився той гуркіт по вижатих нивах, переплигнув через шлях і пірнув у сиву далечінь.

— Так ніби знову ближче — подумав Зварич і натиснув на педали.

— Коби хоч не спізнитися назад і застати Стрільців ще в Золочеві!...

Ізза горбка вистригнули чубки топіль. Останнє село перед Бужанами... Ще кілька кілометрів, одна гора і вниз — просто до села. Тополі, що росли по краях двірської дороги, виглядали серед мряки мов довгий ряд казочних лицарів, що станули муром проти ворога.

Зварич минув їх стрілою і зблизився до перших хат села.

Нараз ізза корча вискочила перед ним на дорогу сіра постать, що ледви відріжнялась від сивої мряки.

— Halt! Wer da!

Зварич ледви міг спинитися у розгоні. Заїхав у рів і станув.

— Український Січовий Стрілець Петро Зварич! — вимовив голосно і помало.

— Kto? kto? — запитався вояк і підійшов блище.

— Co pan za jeden? — сказав придивляючись до Зварича.

— Яж вам казав! Український Січовий Стрілець! — відповів Зварич, думаючи, що це вповні вистане для сторожі.

— Co mi tam jakiś strzelec! — махнув легко-важно головою. — Pan wygląda podejrzenie! Ano! ze mną do komendanta!

І не чекаючи на відповідь уставився три кроки за Зваричем.

Зварич мав уже в тому напрямі практику і знав, що не pomoже тут ніякий торг чи вияснення. Без слова пішов наперед і за хвилю опинився в першій хаті, де спочивав „пан комендант“.

Вояк розбудив коменданта і здав йому звіт, при чім Зварич вийшов такою підозрілою особою, що навіть не було мови, що до його випущення. В незвичайну пору гнавсь від границі ровером і не дуже хотів спинятися на святе слово „Гальт!“

Командант схопився з ліжка як опарений і витріщився на Зварича.

— Co pan za jeden?

— Я воєнний доброволець, Петро Зварич, з Бужан!

— Ma pan dokumenty?

Зварич показав стрілецьку легітимацію.

Командант довго оглядав її, аж до вікна підійшов, щоб відчитати. Врешті звернув Зваричеві.

— Ma pan szczęście, że ja umiem po rusku czytać. Możesz pan iść.

Зварич швидко вийшов з хати і сів на ровер. Саме рушив, як на порозі з'явився вояк, який його придержав передтим. Зварича аж кортіло показати йому язик, але здержався і тільки посміхнувся глумливо.

— Co się śmiesz? — заревів вояк — Stój! ani kroku dalej!

Але Зварич не ждав. Цілою силою натиснув педал і вмливіч сховався за закрутом.

— Прокляті згінники! — закрив голосно. — Знаю їх усіх, з Білого Каміня!

Другий кінець села минув вихром, бо боявся, що може і тут є сторожа. Але не було нікого і обрза австрійського військового достойника лишилась непокараною.

Виїхав у чисте поле і відітхнув з полекшою. До Бужан нема вже ніякого села, то й сторожі ніде не буде, а в самих Бужанах хочби й була, там вона йому нічого не зробить. Недавно пережита пригода не зробила на нім ніякого вражіння. Адже кілька днів тому ще не такого зазнав. Тоді не мав ніякого документу, крім індексу, і був собі звичайним бідним „цивілем“. Нині вже не те. Він військо-

вий і не можна з ним так поступати, як з дурним Якимцем...

Не знати, чи покарано винних у тому вбивстві?!... Напевно, бо Австрія всеж таки держава, котра має конституцію і шанує права своїх горожан. Тимбільше військо!... Хочби це був навіть дурний Якимцьо... Поховали десь його вже давно і може призабули той страшний день... Наталка дуже любила його. Бувало возьме тютюну в жменю і несе до дровітні. Якимцьо зуби шкирить з радости, зробить папіроску, викурить, а потім плює на долоню і гасить недокурк. Осторожний був...

Зварич не чувся, як серед оттих думок підїхав під останній горб перед Бужанами. Звичайно злізав з ровера і йшов на гору пішки, але нинішній холодний ранок додавав енергії і бадьорости. Молодий хлопець чувся здоровим та дужим і легко „взяв“ стрімку гору.

Звідси видно було Бужани як на долоні. Ось високі осокорі коло камінного хреста, трохи далі на майдані школа, а ще далі на право приходство закутане в мряку слотливого ранку. Село ще не розбудилось зовсім. Десь-не-десь забрехала собака і когути піяли, мов наврочені, — слоту пророкували.

На вид села збудилось у Зваричеві бажання як найшвидше бути в ньому. Тільки днів минуло від його останнього побуту, а то не мирний час, що слимаком лізе і по слимачому змінє відносини...

Ровер швидко нісся по стрімкій гладкій дорозі... Ось уже перші хати, ось уже громадська управа...

Заїхав під школу і оставивши ровер біля огорожі побіг на задній вхід.

Першу стрінув наймичку Юстину. Заспана і немита, брала воду коло криниці.

— Дай Боже здоровля, Юстинко! — крикнув їй на привіт.

Юстина закліпала з дива очима і всміхнулася від вуха до вуха.

— Господи! Паничу, а ви звідки?

— Як звідки? — здивувався Зварич. — З Золочева!

— А пан директор казали вчора, що ви вже вийшли з Золочева кудись і що тяжко буде вас відпитати. Збиралися нині їхати.

— Коли ми мали вийти?!

— Та таки вчора ввечір. Хтось доповів пану директорові, що ви і другі кудись пішли.

Зварич вірити не хотів, щоб це могло бути правдою. Вчора вечером вимашерували з Золочева на ту славу оборону міста і ще цієї самої днини знали про це в Бужанах. Вістка, ця бистролетна птаха, вже вспіла долетіти сюди.

— А знаєте паничу: нашого егомосця вчора шандарі забрали... — говорила Юстина. — Там такий плач. Пані і пан ходили до їмощі.

Зварича наче хтось окропом злив.

— Що ти кажеш?! — сказав більше вже до себе як до Юстинки і побіг до хати.

Підійшов під двері дядьків і постукав.

Тихо... Тільки чути рівномірний хропіт дядька, знаний і незрівняний на цілу околицю.

Постукав у друге сильніше і довше.

— Хто там? — почувся зі середини змінений голос дядька.

Зварич натиснув клямку і ввійшов до кімнати.

Занавіски на вікнах були спущені і в кімнаті панувала сутінь.

— Хто то? — якось ніби злісно, ніби з острахом запитав Городюк.

— Та то я, Петро! — відповів Зварич.

— Петрику, то ти?! — скричав радісно Городюк. — Чомуж відразу не казав. Я вже думав Бог зна що.

Від Городюкового крику прокинулася і тета Нервовим рухом сіла на ліжку і отворила широко очі.

— Що... де?!.. Хто то прийшов?..

Зварич без слова припав до її білої руки, яка ще судорожно трималася ковдри.

— Петро! — всміхнулася щасливо. — А ти звідки тут взявся?

— З Золочева тето! — відповів не піднімаючи голови.

Городюкова похилилась сидячи і припала устами до голови вихованка.

Петро почув, як якесь дуже любе, ніжне тепло розлилося йому в грудях і здержує віддих. Знав, що дядьки люблять його як сина, але ніколи не відчував цього так сильно, як тепер.

Збудили його дві сльози, що впали йому на шию, і нетерпеливий голос дядька.

— Жінко, та чогож зараз плакати! Петре, а зі мною не привитаєшся?

Петро відірвався від руки тети і підійшов до дядька.

— Сервус! — вимовив твердо дядько і поцілувався з ним у лице.

Вимовив твердо цей товариський поздоров, але очі шклилися в нього, мовби їм недалеко було до сльоз.

— Ну, як жеж там при Стрільцях? — запитав Городюк.

— Добре, але... але... дядьку, чи то правда, що отця Керницького арештували?

Городюк сумно похитав головою.

— Правда...

— Колиж його взяли? — Не можна було щось порадити?! Як жеж так: просто взяли і кінець?

— Не було ради! — відповів прибитим голо-
сом Городюк. — Прийшли на приходство...

— Хто? — перебив Петро.

— Як хто? Жандарми!

— Наші? Бужанські таки?!

— Ех! коби то наші — зітхнув Городюк. —
Ще можна булоб до них промовити, а то чужі...
Військова жандармерія.

— І що?

— Та що!.. Зробили ревізію. Шукали за якимись плянами. Нічого очевидно не знайшли, але старого забрали.

— Лайдацтво чисте! Що їм був старий Керницький винен. Дядьку! Тут треба щось робити... Ходім до Керницьких!

— Почекай! Так зараз не можна... За рано ще. Повстаємо, випемо снідання, тоді підем.

— Треба щось робити... конечно треба — горячкувався Петро. — Я вже в Золочеві чув, що арештують москвофілів. Але про Керницького навіть не думав.

— І я так само — говорив Городюк натягуючи убрання. — Керницький нічого загалом не робив, а вже про якусь шпіонажу, то й думати смішно.

— Забрали старого... А... решта... в хаті... пані Керницька з донькою... їм нічого?

— Ні. Тільки випитували щось...

— І звідки могло таке впасти на Керницького?

— Мені здається, що це тільки якийсь донос... Але я не вірю, щоб Керницького довго тримали. Нема за що!..

— Донос?! Хтож мігби... Керницький нікому нічого не завинив. Поляки не вважали його небезпечним.

Городюк підійшов до Петра і глянув на нього таємничим поглядом.

— А більше, крім Поляків нема нікого в Галичині?!

Петро не зрозумів.

— Українці...

— А більше нікого? — допитувався Городюк.

— Жиди!

— Ну нарешті. Який ти недодумчивий...

— Крім Поляків і Українців є ще в Галичині Жиди — додав злісно, поволі вимовляючи кожне слово.

Пані Городюкова махнула рукою.

— Ех! Тобі все тільки жиди... Бог зна хто доніс...

— Дай спокій — перебив Городюк. — Я знаю, що говорю. Але це не повинно вийти поза нашу хату.

А звертаючись до Петра додав:

— Вважай Петре, що це покищо тільки домисл.

Петро з дива не міг вийти:

— Невжеж Берко міг би...

— Берко не Берко, але щось у тім є. Маю деякі підозріння, навіть докази. Но, але лишім це.

— Жіночко! — звернувся до Городюкової. — Давай лиш щонебудь поснідати.

— — — — —

Зварич ішов мовчки поруч Городюків. Роздумував над усім що сталося попереднього дня на приходстві і над тим, як воно тепер виглядає.

Ввійшовши на подвір'я видалось йому, що все вже не так як було. Хата стояла якось безрадно на травнику, розсіяно поглядаючи вікнами на всі сторони. На гумні перед стодолюю стояв віз, повний снопів, покинений і забутий. Ніхто тим видно не журився, що може за хвилю впасти дощ і замочити снопи. На подвір'ю ні живої душі. Навіть пси, що кожного разу вибігали з гавкотом, коли хтось зблизився до хати, — нині зашилися кудись, забувши на стародавній звичай на попівствах.

Перша стрінула їх пані Керницька. Зварич глянув на неї і очам не хотів вірити: як ця жінка могла так за одну ніч змінитися.

Пригаслі очі дивились ізза підпухлих повік бездушно і тупо, що ще більш додавало їм розпучливого вигляду. Довкола уст, які пробували тепер

усміхатися, потворилися глибокі морщини, що затирали веселість усміху і викликували сум. Ціла по-стать пані Керницької, така проста, рівна до не-давна, тепер пригорбилась, пригнулась, мовби давив на плечі тягар.

Підійшла зі своєю сумною усмішкою до Городюків і тихо промовила:

— Добре, що ви прийшли, бо я мало не зду-рію. Наталка вже хотіла по вас посилати. Так, зна-єте, тяжко...

Не докінчила... — Видно, що за ніч не випла-кала всіх сліз, бо вони цюрком покотилися по лиці.

Зварич стояв з боку і жаль налягав на його груди. Жалко було йому отця Керницького, що десь поневіряється по арештах, жалко пані Керницької, що ось розридалася в його присутності, жалко й Наталки, що десь по закутках виплакує свою діточу любов...

— Пані дорога! — відізвалась Городюкова. — Успокойтеся кохані. Нарадимось зараз... щось зробимо.

— І я так думаю — додав Городюк. — Ось приїхав Петро з Золочева, може щось порадить. Він же військовий!

Пані Керницька відірвала руки від очей і гля-нула в сторону Петра.

На її лиці майнула усмішка радості і надії. Певно видалось їй зовсім природним, що Петро—вій-ськовий, Український Січковий Стрілець, дійсно оди-нокий може тут порадити, чи допомогти.

— Як ся маєте! — привитала його, коли Пе-тро схилився до її руки.

— Ви коли з Золочева?

— Нині раненько! — відповіла за нього Горо-дюкова. — І уявіть собі пані, якісь вояки задержу-

Валі його по дорозі. Думали, що то шпiон і навіть арештували...

Петро легковажно посміхнувся.

— Арештувати не арештували, але задержали. Та я їм показав легітимацію і пустили...

— Чисті варяти! — сказав ніби сам до себе Городюк. — Тож переходить усяке поняття.

Розмова весь час провадилась у передпокою. Городюки були такими частими гостями в домі Керницьких, що ні вони, ні пані дому не запримітили цього. Зрештою: хто звертав би увагу на це тоді, коли таке нещастя трапилось. Щойно як заговорив Зварич, пані Керницька пригадала собі, що ще досі не просила гостей до кімнати.

— Ви не дивуйтеся мені — сказала до Городюкової — я зовсім вже голову стратила.

— Алеж пані — відповіла Городюкова. — Чи то ми такі гості, щоб на нас звертати увагу.

Перейшли через їдальню до сальону. В покоях остали ще сліди вчорашньої ревізії. Канапа в їдальні була відсунена і так остала до нині. В сальоні, біля фортеп'яну, була відірвана дошка в підлозі. Один її кінець держався цвяхами при листві, другий сторчав до гори, як відбите вікно паки.

Петро оглядав це все і з дива не міг вийти, за чим могли шукати за канапою чи під підлогою.

За його зором пішла пані Керницька і відповіла на німий запит:

— Шукали за російськими крісами... Звідки в нас російські кріси.

— Тут ще нічого — говорила далі пані Керницька, але в канцелярії... Всі метрики, всі письма,

всі книжки перекинули, найменший папірчик оглянули. Знайшли „Ниви“ кілька чисел, — забрали зі собою.

— А як поводитися пані добродійко — запитав Зварич.

— Та як. Не пускали нас нікого з хати, випитували службу, чи не бачила кого підозрілого в нас, викрикували, вистукували, а мужа мало один жан-дарм не вдарив. „Milczeć! Teraz ty tu gadamy!“ кричав до мужа.

Пані Керницька на згадку того знов піднесла хусточку до очей. Зварич почув, що в його серці накипає злість на ту незнану силу, яка починає кривдити людей без розбору і без підстави, нібито в ім'я оборони держави перед ворогом.

— І де його бідного попровадили — побивалася пані Керницька.

— Пані, не гризіться — успокоював її Городюк, хоч самому недалеко було до сліз. Раз-у-раз витирав окуляри і потягав носом.

— Я думаю — обіззався Зварич, що отця забрали до староства, до Золочева.

— Ні, не до Золочева. Повезли кудись на захід, може до самого Львова.

— То ще булоб пів біди — сказав Городюк. — Львів — не яка будь провінція в роді Золочева, чи Перемишлян. Богато наших впливових людей. Я й сам знаю декого і в намісництві і в раді шкільній і в краєвім виділі. Впрочім наші послі...

— А як би так поїхати просто до Львова? — запитав Зварич.

— Я вже сама так думаю! — відповіла пані Керницька. — Але коби знаття, що мужа до Львова забрали.

Городюк покрутив головою:

— Ні, пані! Ви не можете тепер їхати. Без ніякого документу... ще вас де по дорозі затримають, а тоді і отцеві не допоможете і собі пошкодите. Найліпше буде, як я поїду. Але перед тим мушу розвідатися, де отця забрали. Бодай менше-більше. Я вже нині посилав на жандармську станицю, але не було команданта. А він самотній може щось про те сказати.

— Ні, дядьку— обізвався Зварич — найліпше як я поїду. Вас тут треба: мусите бути і в хаті і тут. А я сяду на ровер і вертаю до Золочева, а звідтам просто до Львова.

Пані Керницька подивилася з вдячністю на Зварича:

— Ой, пане Петре, як би ви мені це зробили... Ви тепер маєте всюди доступ, вам повірять, послухають.

А Городюк додав:

— Таки так, як ти кажеш буде найліпше. Тільки не знати, чи тебе пустить команда!?

— Чому не пустить?! Скажу, в якій справі, то певно дозволить.

— Дай Боже! Але я таки ще передтим питаюся на станиці.

— Підіть, підіть пане директор — просила Городюкова — Шірмер так добре жив з мужем, повинен сказати.

— Не тільки повинен, але мусить — додав палко Зварич.

— Нема тепер сину жадного мусу, крім одного: як маєш силу! — відповів Городюк. — А що силу має військо, то тільки ми, цивільні мусимо, а вони можуть, як хочуть. Але я думаю, що Шірмер скаже бо чесний чоловік і німець.

Сказавши це, Городюк встав і зібрався до виходу.

Ви сидіть і чекайте на мене. За пів години я вернуся — сказав на відхіднім.

Пані Керницька видимо заспокоїлася. Чорні думи, що обсіли були від учора її голову, вступилися — відлетіли під впливом слів Зварича і Городюка. Здавалося їй, що справа не так вже зле стоїть, як виглядала і отець Еміліян верне за два-три дні назад до дому.

— Господи, аж мені лекше стало — сказала і відітхнула з полекшою.

— Яка я вам, панство, вдячна, що ви зайнялися тим усім.

Городюкова махнула легковажно рукою:

— Ах, пані кохані! Чи як би в нас не дай Боже, щось такого сталося, чи не помогли б нам.

— Та так, але знаєте пані, завсіди приємно, як ви нами так зайнялися. Я вже була безрадна: тут мужа забрали, тут я сама — боюся в ночі, надслухую, може й по нас ще прийдуть... Цілісіньку ніч ока не заплющила. Наталка також не знаю чи спала...

— А деж панна Наталка? — відважився запитати Зварич, вибравши догідну хвилю.

— Десь певно в городі сидить. Чекайте, зараз її покличу. Нехай трохи розважиться. Бідна дитина так сплакалася за татом.

— Кличте, пані, нехай сидить разом з нами — обізвалася Городюкова.

— Все таки лекше в гурті, як на одинці.

— А ви знаєте — всміхнулася Керницька, що я ще нині нічого в устах не мала.

— Бійтеся Бога! — зжахнулася Городюкова. Певно Наталка так само. Йдїть, пані, кличте її і їдьте, конечно їдьте щонебудь. Ви не можете так робити, таж то можна заслабнути. Чекайте, ви йдїть по Наталку, а я піду до кухні щось прилагодити.

— Може я попрошу панну Наталку — жертвувався Зварич. — А пані добродійка з тетою остануть.

= Добре, Петрику, йди на город і клич: сказала пані Городюкова і, взявши Керницьку під руку, пішла з нею до кухні.

Петро був незвичайно вдоволений з такого обороту справи. Весь час розмови, хоч і як займала вона його, хоч і як арештування отця Керницького лежало йому на серці, — раз-у-раз глипав на двері, чи відчиняться і не стане в них знайома йому постать дівчини, що мов навмисно сховалася перед ним.

Вийшов швидко на веранду і зараз зі сходів гукнув:

= Панно Наталко! Панно Наталко!

Ніхто не відгукнувся. Петро знаючи всі закартки городу, пустився стежками шукати дівчини. Саме входив у бузкову алею, як із корчів показалася зелена турецька хустка.

— Панно Наталко! — кликнув ще раз Петро, так ніби її не завважив. Йому страшенно хотілося, щоб Наталка відповіла на його клик.

— Прошу! — відгукнулася легко дівчина.

Петрове серце тріпнулось радісно від того голосу. Швидко побіг стежкою і за хвилю станув перед дівчиною.

Вона спинилася на ходу і стояла потупивши очі.

Ціла Петрова певність себе десь нараз поділася.

— Панно Наталко! — сказав несміло — ходіть до хати. Адже ви ще нічого не їли нині...

Останні слова сказав так якимось ніжно, мов до маленької дитини.

Наталка помало піднесла очі і на Петра глянули дві волошки, ще гарнійші, як звичайно, бо повні сліз, немов роси.

— Ви коли приїхали? — запитала тихо, але радісно.

Петро щойно тепер помітив, що не привитався з нею.

— Нині рано. І як довідався про все від дядьків, прийшов до вас.

Наталка спустила голову і почала кліпати очима. Дві великі сльози викотились із під вій і задержались на личку.

Петро почув, що й йому напливає сердечна вода до очей. Бідна кохана дівчина! Скільки мусіла витерпіти!...

Але разом з тим зникла і його несмілість.

— Панно Наталко! — промовив підступаючи bliще. — Не гризьтесь все буде добре!

— Ая, буде... Зроблять так з татком, як з Якимцьом!.. — ледви вимовила Наталка. Плечі в неї під-

кулились, голова ще нище опала, а цілим тілом потряс довго здержуваний плач.

Затулилася хусточкою і стояла така безпомічна, така бідна і така кохана, що Петро не міг здержатися: Притулив її легенько до себе. Не боронилася. Навпаки сперлася на нього і хлипала на його грудях. Петро здержував цілою силою волі сльози, що не маючи вільної дороги до очей, стиснули йому горло і відібрали мову. Мовчки гладив одною рукою яснυ головку, а другою горнув до себе безвільне, вяле тіло дівчини.

Врешті поборов жаль і завернув сльози.

— Наталко! Кохана моя! Не плач!

Сам не знав звідки в нього та сміливість узялася, що сказав до неї через „ти“. Наталка, на диво не пручалася, не протестувала.

Може не чула його слів...

— Не плач! Наталка! — говорив щораз відважнійше. — Не бійся! татові нічого не станеться. Нині - завтра вернеться назад.

Рукою підніс її голову до гори. На нього глянуло лице з заплаканими очима і скривленими устами.

Не боронилася. Так хотілося йому поцілувати отті скривлені усточка, але тільки притулив своє лице.

Наталка перестала плакати і тільки схлипувала, як дитина, крізь сон.

— Ну, вже успокійсь, коханчику мій любий — шептав до неї. — Бачиш, я приїхав до тебе і все зроблю що можу... Тато приїде наз...

Вірвав на пів слові. Почув як мокрі від сліз, холодні уста дівчини діткнулися ледви чутко його горячого облича.

А може це йому тільки так видалось?! Пригорнув кріпше кохану дівчину і завмер у вижиданню. Ще більш приблизив своє лице до її уст.

— А за мене не забула, Наталко? — сказав ледви чутно!

Від Наталки прийшла безмовна відповідь, та така, якої сам Петро не сподівався.

Наглим рухом закинула дівчина руки на його шию і щільно притулила лице до його лиця.

— Ні, Петрику, не забула...

Петро в першій хвилі аж остовпів. Перший раз у життю обійняла його дівчина і призналася, що любить його, що не забула про нього. Не хотів просто вірити, що це все правда. Але глянув у низ і побачив її, свою кохану, вимріяну Наталку, з руками закинутими на його шию.

Остання опора прорвалася. Повінь невимовної радості хлинула до нього і він не памятаючись від дивної розкоші припав устами до її уст, очей і шиї. Чув на устах солоний смак Наталчиних сліз, але це тільки подвоювало його жажду поцілунків.

Наталка не боронилася. Як розтаялий віск подавалася в його руках, ціла якась безвільна: З замкненими очима, з розхиленими устами лежала в його руках мов омліла.

Тільки з під довгих чорних вій не котилися вже сльози, а довкруги уст грала далека усмішка щастя.

— Наталочко, ти моє кохане дитинятко, дівчино моя єдина! — говорив між одним і другим поцілуєм Петро і сам радів з тих відважних любовних слів. Адже має право так говорити.

— Ти, мій любчику! — додавав що раз то нові слова, а все з додатком „ти“, яке йому зі всього найбільш було любе.

— Петре-е-! — почувся голос Городюкової від веранди.

Наталка перша почула його. Хотіла відскочити, але Петро міцно держав її за стан, цілуючи далі безустанку. Мусіла руками відіпхнути його голову і шойно тоді пустив її,

— Петр-е-е! А де ви там? — кликала Городючка, мов причуваючи, що справді Петро не сам, а з Наталкою.

Петро добре мусів відсапнути, заки зважився відгукнутись:

— Ми тут. Зараз ідемо!

Стояв тепер проти Наталки і усміхався. Невідомо, але сильно відчував розкіш своєї влади і дівочої покірності. Та zarazом ця покірність дівоча визивала в ньому і друге почуття: охоту до послуху, впливала з почуття тієї влади.

— Наталко! Не гнівайся на мене! — заговорив покірно.

— Ет! Ти трохи незносьний! — сказала ображено і видула губки.

Поправила розсипані коси і пішла стежечкою. Вона наперед, а Петро за нею...

Пані Городюкова стрінула її на веранді:

— Де ти Наталко так сховалася, що за тобою так довго шукати треба.

Петро відчув, що Наталці тяжко буде знайти відповідь і поспішив з помічю:

— Я пішов аж над річку, потім до пасіки, звідтам до саду...

— А звідтам до ліса... — додала поважно Городюкова.

— Ні, напrawdę тіточко! — боронився Петро прилапаний на видумці.

— Добре, що врешті знайшов. Ну ходіть вже, ходіть. Наталочко треба щось зїсти.

Наталка аж тепер відзискала мову, коли зійшло на їду.

— Я зовсім не голодна, прошу пані. Мені нині не в голові їда...

Городюкова обняла її за стан і пригорнула до себе.

— Бідна дитина, сплакалася за татом... не гризися: муж і Петро якось його видобудуть.

Ніжно поцілувала Наталчину голову, а Наталка її руку.

Петрови здавалося, що ще ніколи їхнє привитання не було таке сердечне, як нині. Може це з огляду на нещастя в хаті, а може на щастя у двох молодих душах?!

Запахло доброю кавою по кімнатах і похоронний настрій немов під землю провалився. Пані Керницька краяла на таріль скібки булки, спокійна вже і менше зажурена. Прийшли чужі люди, потішили і горе видалось їй не таким великим, як на самоті. Решти доконала благовонь попівської кави, що здавна має прикмету гоїти сердешні рани, забувати кривди, годити сварки, затіснювати симпатії. Нераз панотець, вернувши з церкви, здається дім цілий горі днем переверне, а подадуть на стіл каву і він смирнійший від голуба. Нераз від самого раня пані matka словами куряву по кімнатах збиває, наймички до всіх чортів порозсилає, діти двічі перемолотить,

а запахне кава, запарує сметанка, і паніматка мов не та: всміхається і прощення просить.

Так і тепер. Прийшла кава на стіл і випогодились зажурені лиця, вступила надія в серце і віра, що все ще може добре скінчитися.

Дотого сонце, що від раннього ранку куняло за хмарами, розсунуло їх і глянуло веселим чистим оком на бужанське приходство, вдарило промінням по шибках вікон.

Городюкова і Петро вже давно були на сніданню, але не дуже вимовлялися: залежало їм на тім, щоб Керницька і Наталка мали товариство при їді.

При кінці сніданку вернув Городюк зі станиці і став розказувати.

— Я так і думав — говорив трохи задиханий — що отця не повезли до Золочева. Шірмер (тільки прошу не зрадити, що то він — дуже мене просив!) — казав мені, що отця відставили до Перемишлян, а звідтам поїде до Львова. Він має надію, що справа буде вияснена і отця випустять...

— Хвалити Бога! — зітхнула Городюкова.

— Так так, але як мужа потримують кілька днів, то треба йому їсти передати, а я не знаю де..

Керницька, як перше припускала найгірше, так тепер уважала за зовсім природне, що її чоловіка випустять. Журилася вже тільки тим, як він переживе тих кілька днів у тюрмі.

— На це також порадимо — запевняв Городюк. — Нині вже нема чого, але завтра поїдемо з Петром до Золочева, я постараюся, щоб йому дали відпустку, а звідтам він поїде до Львова. Маю у Львові декого, що зробить мені прислугу і pomoже отцю.

Дуже вам дякую пане директор — заговорила пані Керницька — але можеб ви були такі добрі поїхали ще нині.

— Нема потреби, пані добродійко. Отця ще у Львові нема і хто зна чи завтра буде, а післязавтра напевно і він і Петро вже побачаться.

Аргументи Городюка були такі переконуючі, що ніхто навіть не сумнівався, що може інакше статися. Два дні не рік, а Львів не за горами!

Рішивши час відїзду і спосіб ратунку для отця Еміліяна, всі до решти заспокоїлися. Справа була майже поладнана. Вистарчало тільки поїхати до Львова, позавозити листи Городюка до „впливових осіб“ і привезти чи прислати отця Керницького назад у Бужани.

Городюки осталися в Керницьких на обіді, а вечером пані Городюкова згодилася ночувати на приходстві, щоби не оставляти домашніх самих.

Весь день Петро був з Наталкою, але Наталка на диво зробилася знову неприступна і ні разу не дала йому нагоди зблизитися. Кілька разів заставав її саму то в передпокою, то в сальоні, то в городці біля хати, але не мав смілости взяти її хочби за руку, бо Наталка навіть в розмові була здержлива, ба що більше перейшла знову на „ви“, так начеб ранішньої сцени зовсім не було.

Ріжно собі поясняв її поведінку, аж урешті покинув міркування і лихий на неї, на себе і на цілий світ поплівся за дядьком до дому спати.

В дома Городюк вернув знову до арештування отця Еміліяна.

Я маю певні дані, — говорив до Петра — що в тім коршмар мачав пальці.

— Не думаю, дядьку. Адже Керницький зовсім добре з ним жив. На вас якби він робив донос, то можливе, але на Керницького? Защо?!

— Защо?! За те саме, що зробив у Заставках другий жид на селян. Трьох арештували і повезли кудись. Жид навіть не крився, що то він був причиною.

— Мені чогось вірити не хочеться — сумнівався Петро.—Берко не має чого мститися на Керницькім. Він же нераз і коней позичав на приходстві і пашу брав на виплат...

— Ти говори своє, а я тобі кажу, що воно так є. Чого доброго, ще й на мене нашла жандармерію. Але я не боюся. Мене знає ціла околиця і мені жид не зробить нічого.

До дверей хтось застукав...

Городюк як сидів за столом так і заляк на місці. Поблід як папір і вліпив очі в Петра.

— Жандарми — мигнуло Петрові в голові.

Спершу і він почув мурашки за спиною, але швидко прийшов до себе. Жандарми?! Нехай будуть! Що вони можуть йому зробити, йому — військовому!?. А дядькові теж нічого не грозить.

Встав і певною ходою підійшов до дверей.

— Хто там? Запитав голосно.

— Та то я: Василь.

— А то ви Василю? — крикнув радісно Городюк.
— Ходіть, ходіть до хати.

Двері відчинилися і в середину увійшов молодий ще чоловік, невисокий, сухорлявий з блідим хоровитим лицем.

Городюк встав і припрошував.

— Ходіть блище, сідайте! Що вас у таку пору до мене привело?

Василь підійшов і звитався.

— Нехай пан директор заслонять вікно!—сказав на вступі таємничим голосом.

— Або що таке? — запитався здивовано Городюк.

— Завсіди безпечнійше! — усміхнувся Василь.

— Василю, кажіть, що таке?— нетерпеливився Городюк, підчас того, як Петро спускав занавіски.

— Жандарми нині були в війта і розпитували за пана директора.

— За мене?! Чого?

— Питалися чи то правда, що пан з Росії газети виписують.

— А війт що?

— Війт казав, що не знає. Але знає, що пан директор українець і з москалями не тримають.

— А вони що?

— Вони казали, що їм нібито хтось мав дати знати, що пан директор тільки прикидаються українцем, а властиво, то такі самі, як отець Керницький.

— Як то?! Наші жандарми таке говорили?

— Ні, то не були наші. Звідкись приїхали: військові! Потім, як війт їм усе розказав, то вони посідали на віз і поїхали назад, кудись як до Перемишлян.

— Чому ж ви мені аж тепер це говорите?—хвилювався Городюк.

— Бо вони щойно недавно були, а я йшов до війта, то бачив, як відїздили, а потім війт розказав мені все,

Городюк скинув окуляри і почав їх чистити хусточкою. Потім вложив їх назад і почав мняти бороду.

— Як ви думаєте Василю, хто то міг таке наговорити?

Василь скривив уста, схиливши на бік голову.

— Певно хтось з нашого села, але хто?!

Городюк запалився.

— Берко! — сказав з притиском. — Берко і більш ніхто!

Відкривши раз донощика, Городюк почав бігати по хаті.

— Ні, ніхто інший, тільки Берко. Я йому залив сала за шкіру, а він тепер мені хоче. Але не дочекає. Хіба я не я!

Василь спокійно водив за директором очима і не обзивався.

Городюк на хвилю станув перед ним.

— А ви як думаєте Василю?

— Я думаю — відповів поволі і з надумою Василь, — що в нашій селі нема таких багато, щоб на пана директора робили доноси.

— Берко, тільки Берко! — кричав схвилюваний Городюк. — Отця Керницького також він прискаржив. Але чекайте — завтра я в Золочеві знайду справедливість.

— Пан директор завтра до міста їдуть?

— Так, їдемо обидва з Петром.

— Ой не знаю, чи застануть там уже староство. Нині приїхав Іван Задорожний, то розказував, що вже з Золочева всі вибираються; Староство, магазини, новобранці.

— Що ви кажете? — вмішався Зварич.— Тож не може бути. Я нині рано з Золочева виїхав.

— Не можу сказати чи то правда, але він так говорив. Розказував, що наші знов десь там москаля пустили.

В хаті запанувала маторошна тиша. Городюк затиш, бо розігнався словами і думками до староства, а воно втікло перед ним, а Петра громом ударила вістка про новобранців. Певно що й Стрільці забралися з Золочева... Що тепер буде і де прийдеться шукати за ними?!

Поглянув допитливо на дядька.

Городюк покрутив недовірливо головою:

— Щось мені в те все не хочеться вірити. Деж би так швидко?!..

Василь рушив раменами.

— Не знаю, прошу пана директора, чи то правда, бо сам не видів. Але Задорожний казав, що за Золочевом фір а фір. Пани в повозах і наші люди, — всі втікають перед москалем. Хтось там йому розказував, що москаль йде вперед, що ані стриму нема...

Городюк затріпав рукою.

— Навіть такого Василю не говоріть, раз, що то неправда, по друге, ще хто почує і готова біда. На що вам клопоту.

— А щож я говорю? — здивувався Василь.— Розказував Задорожний, та й я переповідаю.

— І не переповідайте, бо і йому і вам може за те дістатися.

— Я нікому не говорив, але думаю, пану директорові можна.

В Василевім голосі почулася нотка розчарування. Він наче би був обиджений за свою щирість і довіря до директора.

Городюк вичув це і поспішився перепросити селянина.

— Ви мене зле зрозуміли. Певно, що добре, що ви мені сказали, але я маю на думці других людей.

— До Берка я не піду. Зрештою, він сам видно щось пронюхав, бо літав перед вечером по селі і розпитував людей.

— Може він так тільки питався ?

— Е ні. То здибав мене Юрко Рибак: „Щось то — каже—недобре з війною чувати, коли Берко такий перестрашений. Питався — говорить — чи я не чув, що наші з Золочева відступили“.

— Дядьку — обізвався Петро. — Ми мусимо зараз завтра зраня поїхати до Золочева. Може воно і не все правда, що люди говорять, але щось у тім є. Вже від двох днів по Золочеві кружляли непевні вісти.

— Слухайте, Василю — звернувся Городюк до селянина — можеб ви поїхали завтра з нами?

— Та... чому... — замявся Василь — але...

— Маєте роботу!? — підхопив Городюк. — Не бійтеся, довго не будемо. На полудне будете назад.

— Поїдьте Василю — докинув Петро. — Подивимось, розглянемось і вернете з паном директором.

— А ви як?!

— Я вже не вернуся. Мушу остатися, адже я вже записаний і дістав відпустку тільки на один день. Не знаю, як там зі Стрільцями.,

— Як ніби трохи й того прийшов до пана директора — обізвався Василь. — Тамтої неділі ви паничу говорили нашим хлопцям, щоб ішли до Стрільців, але тільки двох пішло. Нині прийшов до мене і Михайло Саганів і Василь Склярський і Василь Яцинів тай кажуть, що вони хочуть іти до Стрільців.

— То знаменито — втішився Петро. — Завтра нехай їдуть разом з нами. Мені вже, знаєте, аж встидно було за Бужани. З інших сіл, то по десять хлопців, а з нашого двох.

— Ну добре — згодився Василь, встаючи з крісла. — Я завтра поїду, але мусимо рано виїхати, бо ще навіть снопів усіх не позвозили.

— На полудень будемо — запевняв його Городюк.

— А хлопцям скажіть, щоб були готові — наказував Петро.

— — — — —
Другої днини, скоро світ, виїхали до Золочева.

Всі три хлопці, про яких учора говорив Василь, присілись по дорозі, кожний з маленьким клучком під пахою.

— Більше нічого не берете на війну? — жартував Городюк.

— Абож то Золочів далеко!? — відповів один. — Привезуть нам, як буде треба...

Виїхали за село.

На дворі було невесело. Мрашів дрібненький дощик і затьмарював усе кругом. Далекі Вороняки ледви мріяли в сивій дощевій мряці.

Шлях накисав помало і денеде кліпали пригаслим оком невеличкі калюжі.

— Буде слота — сказав Петро, загортаючись у плащ.

— Не виглядає — відповів Василь. — Не видно бульок на воді.

— Дош після ночі, сльози дівочі — довго не тривають — обіззався Городюк.

— Сльози дівочі... — подумав Петро, — може і недовго тривалі, але рясні.

Пригадав собі дівочі сльози, що плили вчора рясно в попівським саді...

— Дівчина кохана — думав далі — спить собі десь тепер, спокійна за батька, який ось-ось зявиться свобідний, назад серед своїх.

— Не знати, дядьку, — заговорив голосно — як там зі староством?

— Не вірю, щоби виїхало.

— Але Стрільці могли дуже легко відійти.

— Думаю, що їх на фронт не пустилиб.

— А от ми ходили боронити Золочева!

— Е! це тільки в останній потребі. Може війська не було під рукою.

Петрові трохи прикро було, що дядько так легковажно говорить про стрілецьких новобранців, але в душі признавав сам, що Стрільці не дуже ще надавалися до війни.

Загорнувся щільнійше і мовчки слухав чвякання кінських копит.

Ізза гори вискочило напроти них авто.

Василь скочив, щоб подержати коні.

Авто підїхало блище і минаючи їхній віз, спинилося. Зпід буди виглянула вусата голова, вбрана

в високу синяву шапку. Малі очка хвилюк приглядалися нашим знакомим, а далі скрепливий голос запитав:

— Nach Puszany?

— Ja! nach Bużany! — відповів Городюк і вклонився.

— Also: los!

І авто покотилося далі, брискаючи аж до ровів болотом.

Городюк довго дивився їм у слід, мов би хотів виловити бодай одну з тих думок, що поїхали в авті.

— Цікаво, що то за одні?

— Якісь булавні старшини! — відповів Петро

— По чім пізнаєш?

— Мають вищі шапки від звичайних старшин.

Віз рушив далі, але незадовго знов треба було спинитися. Від сторони Золочева надїхали два вантажні авта, повні якогось краму. Важкі колеса вгризалися в шлях і зіставляли за собою дві крайки слїду.

— Недовго витримає гостинець під такими тягарами — сказав котрийсь із хлопців, дивлячись у слід за автами.

— Не знать, що вони повезли такого?

— Магазини вивозять — відповів Василь.

А обертаючись до Городюка, додав:

— Щось воно є в тім правди, що я вчора говорив.

Городюк не піддавався:

— Можуть і магазини вивозити, але то ще не доказує, що з Золочевом зле. Може підвозять харчі для якоїсь армії в іншій місці.

Було з горба і коні побігли жвавійше. Але зїхавши на долину здержались, бо пільною дорогою надїхала артилерія і переїздила через мурованку. З гуркотом викочувалась на камінний шлях гармата за гарматою і знову поринала в мягку доріжину. Попереду їхали якісь старші в гумових плащах з каптурами на головах. Тихо, мовчазно хиталися на високих баских конях і лиш час до часу падало різке слово команди. Коні при гарматах як кати, тягнули без труду важкі гармати за собою, час-до-часу підтанцьовуючи з буйности. Тільки перед мурованкою, де було під горб, випиналися їх могутні хребти, широкі копита заривалися глибоко в землю і гармата викочувалась незграбно на гору.

Позаду стугоніли ковані вози і парувала сварлива походна кухня.

Городюк дивився на артилерію, на сильні коні, на здорові войовничі обличчя гармашів, на блескучі дула гармат і не міг здержатися від похвал.

— Алеж бо військо! Дивіться, яке то все нове, яке знамените. Не може бути, щоб наша армія дала себе побити москалям.

— І я так думаю — обіззався Петро. — Може бути, що десь і пустять москалів, але павмисно.

Забув Петро про свої сумніви, що до цієї армії, які мав у Золочеві. Тепер бачив перед собою силу і піддавався безвільно чарові її.

Врешті артилерія проїхала. В сірій мрашній топилися помало сільветки коней і їздців, контури

гармат і муніційних возів. Вкінці злилися в одно тіло, що сунулось вужем полевою доріжкою в розгублену далечінь. Гуркіт коліс, стукіт кінських копит загигав і собі серед чистого поля. Тільки час-до-часу доносився сильніший поклик, і походна кухня ще довгий час зойкала та проклинала, мов жінка тягнена кудись силоміць.

Василь торкнув коні і віз покотився своїм шляхом.

Минули останнє село перед Золочевом. Зварич був певний, що на краю села спинить їх сторожа, та сама, яка його вчора задержала. Але на диво, зі сторожі не остало ні сліду. Тільки клапті соломи, що валялись біля хреста, вказували, де стояла стійка.

— Чомусь стягнули сторожу — промовив він до Городюка.

— Е, то не має ніякого значіння — відповів Городюк. — Просто перенеслися в інше місце.

Зваричеві прикро зробилося, що дядько може його підозрівати в трусливості. Рішився не робити більше уваг.

Вже здалека майоріли верхи домів Золочева, як проти них насунула нечаяно, бо ізза горба, дивовижна валка. Возами і пішки тягнулося велике число людей, заливаючи шлях від краю до краю.

Та не тільки шлях.

Ішли по обидвох боках його, полем, хто одним, а то й гуртками.

Підїхавши блище, віз із бужанцями мусів спинитися, щоби пропустити повз себе цілу ту каравану.

Зварич на перший погляд пізнав хто це.
Втікачі!..

Бачив він передтим тільки одинокого представника їх — дідича, що переїздив через Золочів, але досить було одного, щоб розпізнати кожного. Поскладані без розбору і порядку річі на возах, наспіх позв'язуване все мотузками — ось образ їдучих. Клуночок під пахою — образ піших. Все йшло, спішилося не знать куди і чому, а ціль їх: аби далше.

Перший віз, що минав бужанців — був наладований не так річами, як дітьми. Сиділо їх з півтузина, прикриті лантухами, хустками і батьковими капелюхами. Ззаду на розворі жінка, а до драбини причеплена за мотузку сухоребра коровина.

— Куди ви так, добрі люди? — спитав Городюк.

Мужик, що поганяв кіньми, тільки знизав плечима у відповідь.

— А чогож утікаєте? — запитав з черги Петро.

— Москаль! — кивнув мужик головою на схід.

— Ов, то щось недобре! — вирішив Городюк півголосом. — Злізьмо, розпитаємо докладніше.

Вози втікачів їхали рідко. Між одним і другим були прогалини, які виповняли піші.

Ровом надійшла якась жінка, женучи перед собою кількоро гусей. Гуси раз-у-раз скручували то на дорогу, то на поле, але баба зганяла їх назад у рів. В подолку несла щось, здається якесь зерно. Видно хотіла забезпечити гусям харч у похіді.

Йшла тихо кваплячись кудись, час-до-часу погейкуючи на гуси:

— А гусь! Та куди йдеш! А гусся!

Зпід хустки висунулись пасма сивого волося і теліпались коло вух, як жидівські пейси. Поморщене старече обличчя ще більш порепалось від змучення і грижі, а моршками котилися сльози, як дощівка бороздою. Раз-у-раз утирала долонею очі, щоб не прогавити гусей.

І жалко і сумно було дивитися на неї.

— Господине, а ви звідки? — запитав Городюк.

— З Вороняків, пане! — відповіла похлипуючи.

— Кудиж ви так?!

— Ой нещасна година моя! — заголосила баба.
— Чи я вже знаю куди... Втікають люди — втікаю й я...

— А ви самі, чи ще хто є з ваших?

— Не знаю, пане... Були в мене син та невістка, але десть їх не виджу.

А далі впадаючи в розпучливий плач:

— Може... де їх... добре москаль забрав...

— Який москаль?!... Де москаль?!.. — дивувався Городюк.

— Та в Золочеві! Нині рано, як наробили крику: москаль іде, москаль! ...я хутенько до хлівця, вигнала гуси тай на поле!.. Син з невісткою хапали що могли з хати... Ой, пішла наша кєрвавиця, Боженьку святий!.. — завела баба на кінець.

— Ну, а син ваш не в війську?

— Кривий, Богу дякувати... Може пан здибали де? Сива кобила, а він невеличкий такий?!

Здається вперше від часу своєї втечі оглянулася довкола, відірвавши очі від гусей, що маючи трохи спокою, скубали траву в рові.

— То в Золочеві, мамуню, вже москаль?! — запитався з острахом Василь.

— Та кажуть... Не знаю напевно...

В тій хвилі побачила, як одна гуска вийшла на дорогу, а дві вихопились на поле. Побігла за ними і спроводивши неслухняну „худобину“ до рова, попелася далі в незнану даль.

— Пане директор — обіззався Василь — нема що, вертаймося до дому.

— Чекайте, Василю. не кваптеся, мусимо ще когось спитати.

Зварич заскочено мовчав. Він мав нині рано зголоситися назад у своїй частині, а виходить, що навіть до Золочева не доїде. Серед усього того, гризло його, що готов не знайти своїх. Що тоді?! Де шукати за ними? Боліло його й те, що в Золочеві на квартирі оставив свої військові річі, якими так гордився: походну пляшку, черевики і шатро. Може Бог дасть, що це тільки фальшива тривога. Адже він сам переживав подібну два дні тому.

За той час, як бужанці стояли безрадно на шляху, не знаючи куди податися, попри них йшли і їхали люди, — переважно селяни з недалеких сіл. Вози навантажені міхами, подушками і посудом, таскали звичайно на тім усім ще й дітей. Заплакані, вистрашені дітиска кивалися на високих возах, як непривязані снопи. Більші сиділи мовчки, роз-

глядаючись на всі боки, менші час-до-часу дерлися на ціле горло, витворюючи разом зі скрипом коліс і покриками правдиву циганську симфонію.

Надїхав якийсь священик. На жовтій старо-світській бричці, згідно з традицією немитій від уродження. На бричці сидів панотець, паніматка і двоє дітей, на козлі коло візника служниця. Гречковаті коні шлапали повагом по мурованці, так само знаючи ціль подорожі, як їх власники.

Позаду за бричкою їхав ще один віз, на якому поверх усякого краму сиділа старша якась пані, придержуючи одною рукою клітку, а другою арістон.

Городюк підступив до брички.

— Вибачте отче...

Священик кивнув тільки головою, бо в руках тримав свою нову нагортку.

— Іване, стань но! — сказав він до візника.

— Чим можу служити? — звернувся до Городюка.

Городюк представився і запитав:

— Отче добродію, чи то правда, що Золочів зайнятий москалями?

— Не може бути?!.. Вже зайнятий! Хто казав? — заговорив нервово священик.

— Властиво ніхто не казав напевно...

— Іване поганяй! — скрикнув панотець до візника.

На щастя коні не мали охоти рушити за першим батогом з місця і Городюк вспів ще вчас вияснити ситуацію.

— Коли отець виїхали з Золочева?

— Перед пів годинию.

— І тоді ще не було москалів.

— Певно що ні. Інакше ми тут не заїхалиб.

— Нам якась баба з Вороняків казала, що така поголоска пішла.

Священик успокоївся.

— Ах так!.. Я думав, що ви знаєте з достовірного жерела.

— Вибачте отче, а ви звідки?

— З Дашева.

— А де були москалі, як ви виїздили.

— Де були не знаю, але говорили, що зараз у сусіднім селі.

— Як же в Золочеві? Староство ще є?

— Казали мені, що виїхало вчора.

— А Стрільці? Не знають отець добродій?!—
вмішався до розмови Зварич.

— Стрільці виїхали вчора вечером?

Зварич спішно підбіг до брички.

— Виїхали вечером? Куди, в яку сторону?

— Мій найстарший син є в Стрільцях також — сказав не без гордості панотець. — Він мені заявив, що виїжджають до Львова, де збирається ціла стрілецька армія. Вона має здається в найближчих днях рушити на відсіч Золочева.

— То в Золочеві вже ніхто зі Стрільців не остав? — питався горячково Зварич.

— Думаю, що ніхто. Я бачив, що всі їх старшини і полковник і сотники виїздили.

— А в Золочеві є ще якесь військо?

— Військо!?!.. Певно що є, бодай було до того часу, як я відїздив.

— Як ви думаєте, панове, — звернувся священник до Городюка і Зварича — чи можливе, щоб москалі аж сюди заїздили. Деж наше військо в такім разі?

Городюк рішучо похитав головою.

— Я в те не вірю. Що москалі йдуть трохи наперед, то це напевно такий плян, щоби їх заманити в засідку.

— І я так думаю! — підморгнув таємничо священник. — Тільки, знаєте, коли вже буде рішача битва?! Як потягнеться отаке з тиждень-два, то чоловік зруйнований, вважаєте.

— А ви пане звідки? — звернувся він до Городюка.

— Я з Бужан, управитель школи.

— Ех! Щасливі ви — зітхнув з жалем священник. — До вас війна не дійде. А ми...

— Влодзю їдьмо вже! — заговорила жінка — пізно буде!

— А панство куди? — спитався Городюк.

— Властиво самі не знаємо — відповів священник. — Думаємо десь у недалекім селі станути. Моє поважання! Ми таки вже поїдемо.

Попівські коні по зрілій надумі рушили з місця і бричка заколивалася постогнуючи. За бричкою потяглася і друга підвода з клунками, старшою панею, котом і арістоном.

— Ну як там пане директор? — звернувся до Городюка Василь. — Правда, що нема чого їхати.

— Сам не знаю що робити? Ти Петре як думаєш?!

— Я думаю їхати до Золочева розвідати що і як; я вступлю на квартиру, заберу річі і може зловлю який потяг до Львова, а ви вернете собі зараз назад.

— А як москаль є вже в Золочеві?—спитався один з новобранців.

— Не будь хлопче смішний — підбадьорував Городюк. — Як би були в Золочеві, то булиб і тут. Але Золочів не так легко взяти.

„Золочів не так легко взяти“, то ще найбільше виглядало на правду і промовляло до переконання. Василь взяв за віжки, цвігнув батоном і бужанці рушили в сторону міста.

За час, як Городюк балакав зі священиком, минуло їх немало возів і людей. Все це не спиняючись їхало чимраз далі в надії, що ось, за одним чи за другим горбком, або лісом, скінчиться їхня мандрівка. Там вони переведуть дух, там перечекають непевний час. Хто мав їм це місце вказати, хто мав означити пору повороту — цього ніхто не знав. Їхали і йшли „аби далі від москалів“, а вже хтось такий знайдеться, що їм скаже, покаже, порадить і допоможе. Одні припускали, що це зробить якийсь генерал, другі що посол, а треті взагалі тією справою не клопотались. Всі вірили в одно: якщо москалі і підйдуть ближче, то на дуже короткий час, і що Австрія не забуде про своїх горожан, яким грозить ворожий залив.

Золочів на око не змінився. Доми і камениці стояли як передше, а по вулицях не видно було людей, бо це ж була дуже рання година.

Радник Полоз спав нині не так твердо, як за давних добрих часів, бо як тільки Городюк застукав, перестрашено виглянув крізь вікно.

Від нього нічого нового не довідалися. Полоз повторив це все, що сказав священик, тільки розказував більш детайлічно. Одну тільки відомість сказав їм, яка спеціально Петра припекла до живого: всі Зваричеві військові річі він передав до бурси, думаючи, що Петро вже не вернеться.

— Як же вуйко думали?! що я здезертирую?— обурився Зварич.

— А ти думав, що я це буду тримати аж москалі прийдуть?!..

Городюк не дуже розумів Петрів жаль за тими скарбами і запитався старого:

— Чи не втікаєте з Золочева, на випадок чогось?...

Радник зрезигновано зітхнув.

— Кудиж будемо тікати?!.. Хотіли їхати до вас, але потім думаємо: все одно! На кого хату лишити... А так вже сидимо: що буде, то буде.

— Прошу дуже — заявив Городюк — кожної хвили можете їхати. Все таки в нас безпечніше. Евентуально, колиб навіть і москалів пустили до Золочева, то далі вони абсолютно не підуть.

— Може Бог дасть, що вони й до Золочева не дійдуть. Казав мені вчора один жандарм (а вони найліпше знають), що під Сасовом наша армія має замкнути москалів у лапку.

Городюк аж засяв з радости.

— Дуже можливо — притакнув. — Я вже собі то й сам думав, що тут є якийсь плян.

Полоз підніс у гору палець і підгорнув брови.

— І то геніяльний плян!... Москалі ані не счуються, як попадуть у кліщі.

— А ти Петре — звернувся він до Зварича — як думавш тепер поступити: Стрільців хіба догониш аж у Львові.

— Певно що так. Поїду до Львова першим потягом.

Городюк підвівся з крісла.

— В такому разі, Петре, їдьмо тепер на залізницю. Запитаємо, як з потягами. Ануж якийсь тепер відходить...

— Зачекайте ще! Маєте час — просив Полоз. — Може щось перекусите?!..

На таку небувалу пропозицію Городюк підсміхнувся до Петра і може іншим разом радо пристав би на неї. Але тепер не було часу на те.

— Ні спасибі вам, не трудіться. Ми таки поїдемо...

В тій хвилі ввійшла до кімнати Полозова і святочним голосом попросила всіх на снідання.

Не помогли ніякі викрути. Мусіли врешті сісти за стіл і випити з Полозами чай.

І Городюк і Петро роздумували над небуденою подією. Що могло спонукати отих старих скупиндрятів до такої щедрости?.. Страх, військовий настрій, чи родинний сентимент?!..

Але по сніданку сталася подія, ще більш небувала, ще більш несподівана.

— Петре, ходи-но зі мною на хвилю! — сказав Полоз до Зварича і попросив його до свого кабінету.

Таємничий тон цього зазиву немало здивував Петра. Поза плечі Полоза він перекинувся поглядом із Городюком, який аж губу з дива відчинив.

Ввійшовши в кабінет старий замкнув за собою двері і... витягнув портмонетку.

— Війна, Петрусю, не жарт — говорив прицім. — Богато біди прийдеться тобі зазнати... Нераз не доїш... Може не довезуть харчів, може треба буде купувати...

— Що вуйко... гроші?!.. — аж настрашився Петро. — Я не возьму... Мені не треба. Врешті я буду мати свої...

Полоз відвернув очі від портмонетки і глянув з докором на Петра.

— Що таке? Дурниці говориш: не треба грошей!

Видобув з портмонетки якийсь банкнот і пхав його в руку Петрові.

Петро цофнув руку.

— Ні, вуйку, я таки не возьму — сказав щиро і немов трохи завстиджено.

Полоз схвилювався.

— Чому не возьмеш? Чи тому, що я твій свояк?!

— Алеж ні... — замінявся Петро. — Але тому, що мені не треба.

— Треба, не бійся. Бери як дають...

— Я... дякую... Вуйко самі будуть потрібувати.

— Ти мною не журися — відповів Полоз. — Ну!.. Петре... Що виробляєш!?

Зварич постановив собі, що за ніяку ціну грошей не возьме.

— Дуже дякую, вуйку... Я розумію, але мені фактично не треба...

Відступився назад і підніс на Полоза очі.

Старий радник перестав уже гніватися. Стояв безпомічно насеред кімнати і жалісно дивився в далечінь.

Не хочеш — сказав немов до себе старий.
— Думаєш: жаль мені буде потім. Старий скупар — думаєш... Сину! Ви — Стрільці, то не образ, не книжка і не **жебрак**. Ви — наше рідне **військо!** Возьми, сину!

Казав це таким тоном, що Петро розмяк, як віск.

— Вуйку! Я вас не хотів **образити**. Я собі думав...

— Що ти собі думав про мене, — я знаю. Але ти возьми! Прошу тебе. Не тобі даю, а Україні!..

Петро глянув на Полоза і побачив, що радник кліпає очима, стримуючи настирливі сльози. Жаль йому стало старого.

Підійшов ближче і поцілував старого в руку.

— Вибачте, вуйку!

Полоз мовчки обняв його і поцілував у голову.

Петро почув, як йому в кишеню всунулась Полозова рука. Не боронився... Старий не йому давав, а Україні...

Вийшли з кабінету...

— Що ви там за нараду відбували? — спитав Городюк.

— Нічого важного — відповів весело Полоз.
— Я мав дещо Петрові сказати.

Пані Полозова всміхнулася вдоволено. Видно знала, а може тільки догадувалася, про зміст їхньої розмови.

— Ну, Петре! Час! — закомандував Городюк...

— Ідьмо, дядьку.

Почали прощатися.

Ніколи ще Полози не прощали так сердечно ні одного, ні другого. Аж на поріг вийшли і довго ще руками махали за бужанською фірою.

Бужанці поїхали на стацію. В місто не було чого їхати. Воно тільки нервозно здригалось і шуміло якимсь придушеним, вистрашеним клекотом. Залізнична стація мов розпорпане муравлище. Залізничники снувалися без ціли в різні сторони, хапаючись то за це, то за те. На пероні товпа людей — усякого пола, віку і стану. Все те перемішане, перестрашене і розтеркотане, мов старий млин. Оклики, крики і зойки...

Як тільки з'явився біля товпи який залізничник, зараз його окружали з усіх сторін і запитам не було кінця.

— Коли буде потяг?...

— Бійтеся Бога, чому нема потягу?...

— Деж той обіцяний?...

Залізничник успокоював, сам не менше перестрашений, і старався як найшвидше видобутись з обіймів товпи.

— Нічого з цього не буде — сказав Городюк до Петра. — Не виглядає, щоб потяг швидко надійшов.

Але для певності пішов до уряду за інформаціями.

Там сказали йому, що потяг напевно відійде, але коли — не знати, бо спізнений.

Городюк вийшов і махнув безнадійно рукою.

— Нема що чекати!

— А що ж я зроблю?! — журився Петро.

— Поїдеш возом до Львона. Вертаймо назад до Бужан, а звідтам завтра рано просто на Львів.

— Нема іншої ради! — погодився Петро, радий, що ще нинішній день перебуде в Бужанах.

Решта бужанських новобранців теж не мали нічого проти цього і віз рушив битим шляхом у сторону рідного села.

В Бужанах пані і панночка Керницькі ждали на Городюка, як на спасення. Він мав жеж-їм дати перші вістки про заходи коло звільнення отця Еміліяна.

Коли на подвір'ю з'явився і Петро, вони аж ізжанулися. Поворот Петра не віщував нічого доброго. Але Городюк зацитькав і потішив їх якимось, хоч сам немало загризся перешкодами, які тепер винули.

Пані Керницька на все годилася, всьому притакувала. Її великі добрі очі спочивали весь час на Городюку, мовби від нього залежало звільнення чоловіка.

— Тільки прошу вас, Петре — сказала звертаючись до Зварича — їдьте як найскорше до Львова. Я вас, правда, випихаю з дому, але ви самі знаєте, о що розходиться.

— Алеж, пані добродійко, я їду хочби зараз — відповів Петро і... дивився на Наталку.

Наталка не просила щоби їхав і не могла казати, що ще має час. Сиділа мовчки, понуривши голову і тільки слухала. Чула вона добре не тільки розмову, але й очі Петра, що весь час блудили по ній...

— Чим-жеж ви поїдете? — питалася пані Керницька.

— Не знаю ще. Я мігби їхати ровером, але готово так розмокнути, що далеко не заїду. Мушу піти спитатися хлопців, що зі мною вибираються, може котрий з них возьме свої коні.

— Ідьте нашими. Тамті від повозу повезли мужа, але ще є бороняки.

— Ні, пані, — спротивився Городюк — вам коні конечні тут на місці. Як не поїде ніхто з хлопців, то я найму підводу.

— Йди, Петре — сказав, звертаючись до вихованка — розвідай, умовся, щоби я знав, як стоїть справа. За той час піду до дому, трохи переплюся, бо таки змучила мене нинішня поїздка...

Вийшли обидва разом з приходства і зараз за ворітьми звернувся директор до Петра:

— Слухай хлопче! Щоби ти часом не вирвався з тим усім, що ми нині почули і побачили.

— Добре дадьку, я не буду.

— Бачиш, я так боявся, щоб ти не почав оповідати. Не треба. Ще їм до жури бракує страху! А воно дурниця... Звичайний військовий маневр.

Розійшлися...

Петро пішов шукати своїх військових товаришів, а Городюк поплівся до дому змучений дорогою, вражіннями, а як би хтось докладніше загля-

нув у його душу, то й деякими сумнівами щодо швидкого звільнення отця Еміліяна.

Довго не вертався Зварич із села. Городюк уже й виспався, вже збирався на обід до Керницьких (Городюки нині не варили), а Петра ще не було.

Не дочекавшись його, Городюк пішов сам.

Щойно коло четвертої по полудні вернув Петро.

Пані Керницька хотіла зараз дати йому щось їсти, але Петро подякував. Пополуднував — як казав — добре в Василя і зовсім не голодний.

— Чогож ти так довго сидів? — запитала його пані Городюкова.

Петро сердито мотнув головою.

— Чого?!.. Тета не знають наших людей?!.. Все добре, як хтось їм щось робить, але коли треба самим щонебудь, то їх тоді нема.

— Ну?!.. — спитався Гордоюк.

— Ніхто не хоче їхати! Кожний каже: „Я би з охотою... але... можеб тамтой поїхав. Йому лекше!..“

— Значить, ти не маєш підводи?

— Не маю.

— То чогож було сидіти так довго? Треба було вернути назад.

Зварич усміхнувся вдоволено.

— Вже то я дурно не сидів. Зійшлися до Василя хлопці, я там їм дещо розповідав і завтра ще один їде.

— То гарно — похвалив Городюк — але чим?

— Пане директор — обізвалася Керницька —

Яж вам казала: не буде фіри з села, нехай іде наша.

Городюк затріпав рукою.

— Ані мені такого пані не говорять — сказав остро. — Вам коней треба тут і справа скінчена. Не буде підводи так, то найметься когось.

— Таки так пані — докинула Городюкова. — Вам треба конечно коней при господарстві. Чи поїхати де, чи привезти чого...

— Певно, що треба, але будуть тамті, що поїхали з мужем! Два-три дні ми можемо обійтись без коней.

Пані Керницька така була певна швидкого повороту чоловіка, що призначила на це найбільше два-три дні.

— Ні пані — заперечив Городюк, — нехай воно собі як хоче буде, ваших коней не можна брати. Ти Петре відпичнеш, може підеш до дому положитися, а я вже справу сам полагоджу. Пять Січових Стрільців варті того, щоб їм найняти фіру до Львова — закінчив весело і не без певної гордості.

— А знаєте дядьку — пригадав собі Петро — в Василя був і старий Федорій. Каже, що він сам ще пішов би на війну.

— Диви на старого! — засміявся Городюк — таж йому вже яких сімдесят літ. Але чекай но: добра гадка! Можеб так старий Федорій поїхав з вами?!..

— Може... Я його не питався, бо він пізніше прийшов, а я вже був лихий, що жаден з хлопців не хоче дати своїх коней.

Старший, більш досвідчений Городюк станув у обороні бужанців.

— Ти не дуже їм дивуйся. З них кожний має над собою батька, і коней не може взяти на свою руку. Добре, що самі йдуть до Стрільців. Я по Бужанах не дуже багато сподівався.

— Е, булоб і більше — хвалився Петро. — Але ще за молоді — сімнайцять-вісімнайцять-літні. Діти! Кріса не втримавби в руках.

Городюкова обкинула оком свого вихованка і аж усміхнулася. Високий, рівноплечий, з широкими грудьми. Молодий дубчак, що виріс на добрій почві і хоч ще тонкий, встоїться вже кожній бурі. Не видержала, щоб не похвалити його.

— Який ти цікавий! Не кожний може бути такий як ти.

— Що правда — всміхнулася Керницька — то ви, Петре, здається втримаєте в руках і два кріси.

Петро почув як Наталчин погляд на хвилюку обійняв його цілого і знову сховався у закуток. Під впливом того погляду сів ще простійше як сидів і відповів, нібито скромно, пані Керницькій.

— Два я ще не пробував, але один здається втримаю...

— Колиж ви нарадились їхати — завернув Городюк розмову знов на справу виїзду.

— Завтра скоро світ. Коби тільки були коні.

— Ти вже кіньми не журися. Зараз... до Львова є яких 65 кільометрів... Виїдете зраня, то можете

бути на вечір у Львові. Але ліпше заїхати в якесь село під Львовом і щойно другої днини віхати до міста. Вигідніше подневі і коней нема так де поставити на нічліг.

А звертаючись до Керницької:

— Я зараз таки в вас, пані, сідаю і пишу листи. А ви дайте служницю, нехай піде до старого Федорія і попросить його сюди.

— А ти — знову звернувся до Петра — піди до дому, положиися, відпични, бо завтра перед тобою дорога.

— Я незмучений. Що мені таке!.. — відповів легковажно Петро.

— Чого до дому? — обізвалася пані Керницька. — От я вам постелю подушку в сальоні на отамані, кладіться і спіть.

— Цілую ручки, пані добродійко, я зовсім не хочу спати.

— То бодай собі полежите.

— Наталко, — звернулася до дочки — дай там яку подушку до сальону.

— А я попрошу листового паперу і чорнила — обізвався Городюк.

— Маєте в канцелярії, прошу за мною — і вийшла з Городюком з кімнати.

За хвилю остався в їдальні тільки Зварич. Тета з панею Керницькою кудись пішла (чи не до кухні каву робити), дядько засів у канцелярії писати листи, а Наталка стелила йому в сальоні.

Їдальня була між сальоном і спальнею старих Керницьких і Петро знав, що Наталка коли схоче взяти зі спальні подушку, мусить переходити через його pokій. Ждав на ту хвилю і zarazом боявся цього. Від часу, як перший раз поцілував її, відносини між ними змінилися, стали якісь немов натягнуті. Те, що передше випадало, тепер соромило і його і її.

Ось Наталка за стіною стелить йому. Колись бувби просто зайшов туди і балакав собідно. Тепер чогось не мав сміливости, так ніби воно непристойно і „ще хтось собі Бог зна що подумає“.

Чекав на більш підходящий момент, коли вона буде переходити через їдальню.

Але Наталка, хоч і крутилася коло дверей, до кімнати не входила. Вже зібрався був Петро на відвагу, щоб бодай крізь двері заговорити, коли вони відчинилися і на порозі станула Наталка.

— Прошу кластися, вже постелене — сказала тихо і замкнула двері назад.

Петро встав і хвильку здержав віддих та надслухував.

Почув як замкнулися двері від канцелярії і шойно тоді ввійшов до сальону.

Зараз біля дверей стояла у кутку отамана, тепер застелена постілью.

— Звідки вона подушку взяла? — подумав Петро і відкинув ковдру.

На білій пошівці виднілися вигантовані букви: Н. К.

Ці дві букви розв'язали загадку. Наталка спала в канцелярії і звідтіля принесла подушку.

Не знати, чи Наталка принесла її тому, що не хотіла переходити через їдальню, чи може тому, щоби Петро спав на її подушці?!..

Петро швидко розібрався і потонув у сніжно-білу постіль. Обвіяв його запах білих бозів—улюбленої перфуми Наталки. Притулив лице до подушки і мріяв про золоте волосся під зеленою хусткою, про сині очі в тіні чорних вій, і про точені ручки, що гадюкою обвилися були довкруги його шиї. Білі бози оп'янювали його мозок і здавалося йому, що кохана дівчина при нім так дуже-дуже близько... Хоч встидався тієї думки, хоч відганяв її від себе—вона повертала як уперта оса.

На дворі тарабанили важкі каплі води по ринві, під зеркалом тикав старосвітський годинник, а в кухні теркотів млинок від кави.

Не встоїтьс'я супроти цієї монотонної музики хочби який мрійник! І білі бози, і дівоча подушка, і привабливі образи закоханої уяви розплилися, затерлися, зникли. Склеїлися розміряні очі хлопця і до музики дошу, годинника та млинка долучився ще глибокий віддих здорових Петрових грудей...

Збудив його якийсь стукіт. В півсні зжахнувся, бо здавалося йому, що в кімнату вскочили москалі. Зірвався як опарений і замість бородатого москаля, побачив круглолицю Настуньку.

— Що сталося? — спитав перестрашено.

— Хі—хі—хі!—захіотала Настунька. — Нічого паничу. Та то я воду для вас принесла.

— Ага-а!—відітхнув з полекшою Петро. — А то вже пізно Настунько?

— Та вже трохи. Пан директор казали, щоби панич вставали, бо вже хочуть до дому йти.

— Добре-добре. Я зараз встаю... Чого смієшся Настунько? — запитав побачивши, що дівчина не відходить, а станула і дивиться підсміхаючись.

Настунька стягнула уста і прибралася в комічну повагу.

— Та де я сміюся. Я йно дивлюся, звідки панич таку красну квітку взяли?

— Де?!.. Яку квітку?!..

— А от, коло голови на подушці...»

Петро оглянувся. На подушці лежала розкішна біла айстра.

Якось йому ніяково зробилося перед Настунькою.

— Видно тут лежала перед тим. Може панночка забула...

Настунька моргнула оком.

— Тай мені здається, що то панночка. А може квітка через вікно влетіла?!

Петро вдав, що його та ціла історія не цікажить,

— Що балакаєш дурниці! Панночка стелила і певно забула. А може й не панночка...

Настунька раптом зробилася поважна, майже сумна.

— Панночка, паничу, панночка!—зітхнула жалісно. — Ой як вона вас любить!.. Гріх би був, як би ви її кинули.

Петро скочив як укушений.

— Настунька! Що тобі до голови якесь таке приходить. І не говори ніде такого, бо ще Бог знає що вийде з цього.

А щоби перервати не так немилу, як небезпечну розмову, виправив Настуньку з кімнати.

— Но йди вже йди і не говори багато! Я хочу вбиратися.

Та йду йду — відповіла Настунька без тіни образи, — але бігме шкода би було панночки...

Ледви замкнулись за нею двері, Петро вже тримав квітку в руках. Свіжа, мокра ще від дощу айстра, тремтіла в його руках поблискуючи краплями. Перед хвилиною, видно, зірвана і вкинена через вікно...

Хто вкинув її?! Адже хіба не стара Керницька ані Городюкова!..

Може Настунька?!.. Смішне! Хоч і яка вона була смілива і почувалась майже членом рідні Керницьких, не малаб роботи драпатися по вікнах і кидати на нього айстрами...

Наталка?!.. Тільки Наталка!.. Вона одна могла і мала право це зробити. Люба, кохана дівчина! Навіть на хвилю не забула про нього. Як вона мусіла десь встидатися, коли підлазила до вікна! Як мусіла тремтіти, щоб хто не побачив її! Але спритна мала... Вікно, що правда, недалеко, всеж таки треба зручності, щоб кинути квітку через нього на отаману.

Петро Бог-зна доки роздумував би над випадком і подивляв би квітку, як би солодких зіркувань не перервав був голос пані Керницької.

— Пане Петре! Ви вже готові?!..

Петро відрухово сховав за себе квітку.

— Ще ні пані добродійко — відповів, — але зараз буду.

— Збирайтеся раз-два. Прийшов старий Федорій і хоче з вами бачитися.

Петро вискочив швидко з постелі і за пару хвилин був уже готовий. Тільки біла айстра загаяла його трохи. Не знав що з нею зробити. Спершу вирішив сховати до нотесу, але жаль було, що помнеться. Потім постановив оставити квітку в сальоні і вже навіть знайшов був сховок на неї. Але й це йому не сподобалося. Найрадіше взяв би її зі собою... По зрілій надумі прийшов до висновку, що найкраще всадити її до бутоньки. Нехай Наталка бачить, що він айстру знайшов і що догадується від кого вона. Був би може таке і зробив, але пані Керницька перешкодила, бо застукала до дверей так нагло, що Петро одним махом сховав айстру до кишені і кликнув:

— Прошу!

Пані Керницька відчинила двері і станула на порозі.

— Якже, добре було спати? — запитала,

— Знаменито! Дуже дякую... Чи старий Федорій ще є?

— Є-є! В кухні чекає на вас вже з пів години.

— Чому ж мене скорше не збудили! — бідкався Петро.

— Ви вже не спали. Тільки дуже помало збиралися — докоряла з усміхом пані Керницька.

— То неможливе, таж я так... — не докінчив уже, що швидко збирався, бо пригадав собі айстру і скільки він з нею навозився.

— Ув її в кишені. Легенько всадив руку туди та обгорнув пальцями, щоб не зімняти.

Так забезпечений рушив до кухні.

Городюки пішли були до дому, а директор казав, щоб Федорія післали до нього, як тільки зявиться. Аде Федорій перше хотів говорити з паничем.

— Дай Боже здоровля пане Федорій! — привитав старого Петро.

— Слава Ісусу Христу — сказав старий встаючи з лави. — Я до вас паничу...

— Я до вас, не ви до мене — перервав йому Зварич.

— Ні, я таки до вас.

— За вами приходила Настунька.

— Ая... казали мені діти, що була. Але мене не було дома, бо я щойно недавно з поля вернувся... Ви хочете завтра паничу до Львова їхати.

— Та хочу, але фіри не маю. Я власне хотів вас просити, щоб ви були такі добрі дати мені коні.

— Я й того прийшов. Чув я нині рано, що ніхто не похочує їхати та й думаю собі: як жеж так!? Не ваша то власна потреба, а нас всіх. От і отця духовного ратувати і до войська йти. Треба вам поміч дати. То й прийшов вам сказати, що я на завтра дам своїх коней:

— О дай же вам Боже здоровля — втішився Зварич. — Воно довго не забавить, за два дні будете назад.

— А як би й довше, невелика річ. Робив я ще не такі дороги.

— А до Львова дорогу знаєте?

Старий Федорій щиро засміявся, аж йому зморшки подвоїлися.

— Чи дорогу знаю!? Дай вам Боже тільки літ, що я разів до Львова їздив. За моїх часів ще за-

лізниці не було, а потім хоч і була, люди ще довго везами їздили.

— А що до ціни, то я з вами не буду зговорюватися. Ви вже собі з паном директором погодите.

Старий не зрозумів, чи може вдавав, що не розуміє.

— Якої ціни?!.. запитався.

— За їзду до Львова.

Дід Федорій випростався як лиш міг і якимсь проречистим голосом заявив:

— Нехай мені панич не говорять такого. Я не для грошей згодився їхати. Для вас, молодих хлопців то роблю, що йдете добровільно свою землю боронити, за найяснішого монарха постояти.

Петрові станули сльози в очах. Дивився з подивом на старого, що гордо підніс у гору низько стрижену сиву голову і моргав навислими бровами. Почув, що може образив старого і став перепрошувати:

— Ви не беріть мені, пане Федорій, того зазле, але я не знаю, як воно буде...

— Нехай вже так буде паничу, як я казав... До войська я вже за старий, то бодай вас молодих підвезу.

— Дуже вам дякую — говорив зворушено Петро. — Ходім тепер до школи. Там умовимося, коли і як.

— Міркую треба з раня, паничу, досвіта, бо й дорога по дощі не дуже мудра і таки є куди махати.

— А ще як дощ буде — докинув Петро.

— Не показує — відповів дід.

— Моя нога не обзивається і кури пішли хутко спати...

— Куди ви пане Петре? — питалася пані Керницька.

— Йду пані добродійко до школи з Федорієм могорич запити — відповів весело.

— Поїде?!

— Не тільки поїде, але й грошей не хоче старий. Каже: „Підвезу бодай вас молодих, коли вже сам за старий іти з вами“. „Ви йдете — каже добровільно свою землю боронити?“...

— Дивіть, який чесний чоловік!...

— А вертайтеся назад і просіть вуйків, щоб скоро приходили! — кликнула за Петром.

Петро йшов поруч зі старим, взявши його з пошаною на праву руку і щораз поглядав на старого. Дід Федорій наче відмолоднів, відродився. Голова до гори, око блесить молодечим огнем, а ноги додержують ходу і тримають крок. Чи не пригадав собі старий своїх безконечних маршів, які робив тому пів віку назад? Чи не причувається йому боева сурма, не гуде барабан, не лопотить над головою хоругви?! Чи не почувся воєнним товаришем того молодика і сам став на пятьдесят літ молодшим?!..

— — — — —

Вечером Городюки і Петро були вже знову на приходстві.

Сиділи за столом у їдальні і спокійно гуторили так, немов отець Еміліян не був арештований, а Петро не відїздив завтра на війну.

— Десь то мій бідний муж — згадала була пані Керницька і очі зайшли сльозами.

Але нові і старі аргументи Городюка та її власне переконання, що то лише хвилева помилка, відігнали чорні думки і випогодили облича.

Так само і що до Петра...

Нераз око пані Городюкової сповнялося сумом, коли падало на дорогого „хлопчиська“, але зараз приходила потішаюча думка: „Він же їде щойно вчитися. А заки вивчиться — війна вже певно скінчиться“...

Городюк загалом був такий, що не любив показувати назверх, що в середині діялося, а Наталка так мало брала участі в розмові, що не входила в рахубу.

Тому то настрій пращального вечера не був ні похоронний, ні навіть святочний, бо ніхто не здавав собі справи чим він є.

— Цікаво, де Стрільці розмістилися у Львові? — думав голосно Городюк.

— Певно по наших домах — сказала пані Керницька. Чи то мало наших родин у Львові.

Петро підсміхнувся з такого „цивільного трактування справи“.

— То неможливе — пані добродійко. Цеж військо! У Львові не те що в Золочеві. Мусить бути якийсь військовий лад. Я думаю, що Стрільці мають там якісь австрійські казарми.

— А може не стоять у самім Львові. Може по дооколичних селах — догадувався Городюк.

— І це може бути — підтвердив Петро.

— Але штаб певно стоїть у Львові.

— Очевидно. Адже це мусить бути неабиякий апарат. На нього треба поміщення. Відділи, мапи, телефони, телеграфи...

— А чи Стрільці мають і кінноту? — запиталася Наталка.

— О! панні Наталці тільки кіннота в голові — засміявся Городюк.

Петрові здавалося, що Наталка вже ставила йому таке питання. А що він її тоді відповів — не памятає.

— Чи мають кінноту?! — повторив її питання. — Певно що мусять мати!

Петро глянув на Наталку і побачив, що вона жалувала вже, що запиталася, бо почервоніла на лиці.

— Пригадала собі полк драгонів -- подумав і зробилося йому чогось досадно. Досадно на Наталку, на драгонів, на себе і на Стрільців.

А тут ще як на те пані Керницька запиталася.

— А ви Петре до чого вступаєте: до піхоти чи до кінноти?

Петро не знав як викрутитися.

— Я... пані добродійко... Де мене призначать! — знайшов на кінці вихід.

Але глянувши на Наталку, як вона розчаровано дивилася десь у кут кімнати, додав швидко:

— Я буду старатися до кінноти.

Це мусіло подобатися Наталці, але могло не подобатися пані Городюковій.

— Ей Петре! — сказала журливо. — Пощо тобі кінноти... Ще якого тобі недоброго коня дадуть... За нещастя не тяжко... Завсіди при піхоті безпечнійше.

Петро самопевнено надувся.

— Якось я вже собі дам раду!

— „Дам раду“ — промовила Городюкова — а ось у Золочеві минулого року скинув насеред міста кінь вояка і копитами стратував на смерть.

— Хто знає, чи то тето не видумка! Десь хтось когось оповідав... зрештою видно не добре держався, або п'яний був... А може не вмів їздити.

— Говори своє: не вмів їздити! Таж то був улан...

Петро тільки мовчки всміхнувся але нічого не відповів. Так само ніхто з присутніх не відізвався. Настала тиша, така, серед якої — кажуть — дурень десь родиться.

Нераз, буває, в товаристві вривається розмова не знати чому і від чого. Всі брали участь у гутірці, а дивись, раптом усі як на команду змовкнуть і ні пари з уст.

Чи товариство на приходстві піддержувало тільки розмову, чи думками кожне з них літало кудись, досить що їдальню залила наміть тиша, так що чути було тикання годинника зі сальону.

Нараз крізь відчинене вікно влетів у кімнату глухий, розтяглий гуркіт. Всі натягнули шиї надслухуючи.

— Чи то мені причулося, чи справді щось гуркнуло? — спитала Городюкова.

Керницька порушилась нервозно.

— Я також чула, але мені здавалося, що то в кухні чимсь...

Городюк мовчки встав і підійшов до вікна.

В кімнаті знову стихли всі.

За хвилю загуділо знову, тим разом ще виразніше.

Городюк потакнув головою, але нічого не сказав.

Знову пронеслися два гуркоти один за другим.
— То здається не в кухні пані добродійко — сказав півголосом Петро.

Городюк відвернувся від вікна.

— Деся гармати стріляють — промовив задумчиво. — Але то дуже далеко. По дощі вогкий воздух, то голос іде світами.

Останні його слова, хоч і давали деяку потіху, але настрої вже не поправився. Війна, яку на хвилину хоче хто забути, зараз пригадається яким небудь способом.

— Може вийдемо на веранду послухати? — запропонувала пані Керницька.

Петро, правду сказати, радий був тим гуркотам, що прийшли дуже в пору. Він тратив уже надію на розмову з Наталкою. Хоч війна, яка жорстока є, а часто дає своїм дітям-воякам хвилини радості. Одні кажуть, що це з доброго серця, другі що зі злости.

Товариство вийшло на веранду, а далі і на сходи.

Дош під вечір зовсім ущух. По небі тягнулися ватаги волохатих хмар, але вже крізь них то тут то там виглянула зірка. Було тихо і темно. Тільки земля вдихувала повною грудю свіжий, чистий воздух і дерева та кущі струшували великі каплі води. Падала така капля важко, як застрілена пташка, лопаючи голосно об листя і цвяхом забивалася в землю.

— Будете мати завтра гарну дорогу — сказав Городюк поглядаючи на небо.

— Здається буде погода — додала Городюкова і важко зітхнула.

Петро мовчав. Тиха, таємна ніч, близькість коханої дівчини і завтрішній відїзд замкнули йому уста.

Старші вийшли були аж на сходи, Наталка стояла в дверях веранди, а він за нею. Спертий одною рукою в одвірок дивився задуманими очима кудись у далечінь.

З вікна їдальні кидала лампа смуги світла на городець. Килим послався від вікна, через середущий кльомб і спинювався на густих кущах порічок. Темінь розступилася перед ним, але тим більше збилася по боках, закриваючи все, що далось закрити.

Зварич глянув туди і побачив білі айстри, що при світлі лампи сріблом виблискували. Виходили з темряви стрепіхаті головки, попрутулювались одна до одної і цікаво заглядали в сторону вікна.

— Які в вас цього року прекрасні білі айстри! — сказав Петро до Наталки.

— Так, досить гарні — відповіла Наталка.

— Але найкращі в сальоні ростуть — додав шепотом.

Наталка нічого не відповіла, але Петро відчув, що всміхнулася.

Легко, помаленько, немов би з острахом положив їй свою руку на рамя, готовий кожної хвили до відвороту. Але Наталка не пручалася і рука остала на своїм місці. По тій руці побігла горяча течія, така люба та солодка і влилася в Петрові груди.

Просив Бога, щоб не заговорив до нього хтось зі старших, не вирвав з цього стану, не розбив мовчальної розмови двох сердець.

Бог був ласкав. Городюк говорив щось із обидвома панями і не звертався з нічим до нього.

Петро ледви помітно почав притягати рамя дівчини до себе. Спершу воно мов не давалося, але потім, ніби знесилене, безвільно подалося назад. Перед очима хлопця заблестіла на тлі темної ночі золота головка. Така кохана, маленька головка, що стільки разів і снилася і привиджувалась йому.

Не міг здержатись...

Обережно нагнувся і поцілував пахуче волосся дівчини.

Наталка і тепер не кинулась. Тільки легісенько похилилась наперед і висвободила рамя.

Але за хвилю рука хлопця знову знайшлася на давнім місці і знову золота головка виплила з темряви.

Саме тоді на сході загуркотів новий вистріл.

Наталка мов ліщина від вітру подалася назад і сперлася на Петрові груди. Петро вдруге притулив уста до її голови і цим разом голова вже не відплила. Пальці сильніше пригорнули рамя: подавалося під натиском, послухне і безборонне.

За недалекими горбами Вороняків горіла битва, на сходах перед верандою стояли зажурені Городюки і пані Керницька, а за їхніми плечима молодий хлопець і дівчина забули про все на світі.

Що їм війна, що їм незнане завтра?!.. Нині, тепер, у цій хвилині знали тільки себе і думали тільки про себе.

Над ними літне небо: похмуре, але ласкаве... Довкола затишна темрява манила мов глибока вода, щоби пірнути в неї... Та про те хіба тільки думати могли молодята. Вступ до тієї темної святині заступало їм троє старих, що на сходах веранди вслухувались у відгуки війни.

— Час нам до дому — сказав голосно Городюк, скінчивши досвіди над стратегічним положенням.

— Хібаж то вже так пізно!? — пробувала задержувати пані Керницька.

— Буде коло одинайцяті... Завтра Петро раненько їде, треба ще приготувати дещо, ну і виспатися мусить.

— Ще висплюся досить — боронився Петро. — Прошу мною не вязатися. — Але може пані до бродійка сплячі? — звернувся до Керницької.

— Я зовсім ні.

— Здається Наталка з нас найбільше хоче спати — сказала пані Городюкава.

— Я?!... Чому саме я? — здивувалася дівчина.

— Цілий час мовчиш, ні слова від тебе не чути.

— Мене трохи голова розболіла.

— Болить тебе голова?!

— Ні... боліла, але вже перестала...

— Ні, що вже не кажіть, а ми вже таки підемо — сказав рішучо Городюк. — Пізна година, спати час.

Не було відклику. Всі ввійшли назад у їдальню і почали прощатися.

— Так ви значить завтра раненько вже їдете!

— Промовила до Петра пані Керницька.

— Іду пані добродійко — відповів Петро вклонившись.

— Нехай же вас Пан Біг хоронить і в своїй опіці тримає — промовила урочисто і поцілувала його в голову. — Вертайте здорові і веселі. А мужеві перекажіть, щоб не задержувався у Львові, бо ми тут такі неспокійні.

— Скажу пані добродійко.

— Тай самі не дуже там засиджуйтеся. Як тільки зможете, приїдьте разом з мужем...

Наталка весь час прощання стояла біля мами і навіть не дивилися на Петра. Здавалося їй, що зараз би хтось запримітив щонебудь.

Петро підступив до неї і твердо виголосив.

— Будьте здорові панно Наталко!

Йому здавалося що заграє ролю знаменито. Але колиб був побачив очі Городюкові, бувби напевно стратив резон. Тиха, мовчалива директорова багато більше виділа від других. Як тільки Петро підступив до Наталки, Городюкова відвернулася і поправляючи волосся, витерла дві непрошені сльози.

Наталка подала Петрові руку і сказала тихо своє звичайне:

— До побачення!

Тільки було їх прощання...

Холодний, погідний ранок довго стукав у шибку заки збудив Петра. Дядько вже був на ногах, а тета навіть не клалася.

Заїхала фіра і в хату ввійшов дід Федорій.

— Ну, паничу хіба поїдемо — сказав весело.

— Поїдемо пане Федорій.

— А хлопці вже є всі? — спитався Городюк.

— Є, Богу дякувати всі чотири. Чекали вже на мене коло школи.

— То кличте, пане Федорій, їх до середини. Випемо на дорогу.

За хвилю ввійшли новобранці. Веселі, бадьорі, — ніхто й не сказавби, що на війну йдуть.

Випили, закусили, а дід Федорій втерши вуса, немов закомандував:

— Ну, з Богом рушаймо!

Петро приступив до тети.

Обняла його за голову руками і тільки всього вимовила:

— Будь здоровий сину...

По її блідім, гарнім обличчю котилися рясні сльози, але плач, хоч і дусив за горло, не виривався з грудей.

Боліли видно Городюка ці сльози, бо щоб себе піддержати, став гримати на жінку.

— Чогож тут плакати?!.. Не бійся, незадовго знов буде тут! Хто зна, чи взагалі Стрільці підуть на фронт.

— Та то вже прошу пана, жіноче діло — плакати — взявся боронити Городюкову дід Федорій.

— Сервус хлопче! Бувай здоров! Тримайся добре — прощав Городюк Петра, як товариша.

Навіть не хотів дати себе поцілувати в руку.

Петро вибіг до кухні і станув напроти заплаканої Юстини. Втирала запаскою сльози і хлипала від плачу.

— Пани ... чень ... ку зо ... ло ... тенький. Нехай вас Матінька Божа про ... ва ... дить.

Петро хотів як найшвидше вийти з хати, бо чув, що сльози ось-ось бризнуть йому з очей. Подав швидко Юстині руку.

— Бувай здорова! Не плач, я ще не вмираю — сказав, щоб себе самого підбадьорити.

Дівчина простягнула до нього якийсь папірець.

— Нате вам образок... Пречистої Діви... Вона вас зпід куль ви .. веде... від не ... ща ... стя... охо-ронить.

Подала Петрові маленький образочок Матері Божої, помнятий і забризканий. Видно нераз і не два був у її руках, не один поцілунок засох на ньому. Може й тому таким дорогим був для неї, таким чудотворним видавався...

Петро взяв з її дрожачих рук образочок і якось ніяково всміхався. Але в середині в ньому товкся плач, давив горло і запирав віддих.

Розжалоблювало його оте щире привязання до нього її простої душі і та велика віра її доброго серця.

— Возьміть його... возьміть — просила Юстина, мов боялася, що Петро не прийме жертви.

— Дякую тобі, дякую — відповів і швидко пустився до дверей.

Обвіяв його здоровий холодний воздух і відразу стало легше на душі.

Хлопці вже розмістилися на возах, оставивши для нього місце на заднім сидженню.

Коло воза стовпилися мами, батьки, і рідня новобранців. Балакали собі спокійно, немов хлопці не на війну, але навіть і не до війська йшли. Імовірно здавалося їм, що Стрільці то ніби військо, ніби ні, щось так як „Січі“ або „Соколи“.

Петро скочив на віз.

— Памятай — наказував Городюк — зараз порозноси листи!

— Петрику вважай на себе! — кликнула ще пані Городюкова.

Рушили...

Тоді як на команду чотири сільські хлопці затягнули рекрутської:

„Я в дорогу виїжджаю
На серденьку тугу маю
Бувай ми здорова
Ти дівчино моя“...

Розкотилася пісня по селу, як хвиля по ставі.

Тоді щойно бухнув плач серед зібраного народу. Зрозуміли всі аж тепер, що хлопці на правду їдуть до війська. Адже цілі десятки літ лунала ця пісня в селі, тоді, як хлопці до війська йшли.

Новобранці чули позаду плач і тим завзятійше вимахували капелюхами і тим голоснійше співали.

Вже віз давно сховався за хатами, вже й гуркіт коліс потонув у ранній мряці, а пісня ще і ще кружляла біля школи:

... „Я в дорогу виїжджаю
На серденьку тугу маю“...

Чи тільки вони мали на серденьку тугу?!..

Ось Городюк пішов у садок і там сидить на лавочці схиливши на руки голову.

А пані Городюкова?!..

Клячить у спальні перед образом і трясеться від сердечного ридання...

... „Бувай ми здорова
Ти дівчино моя“...

Десь думає собі Петро: „Чи чує ці слова дівчина моя?!“

На приходстві в канцелярії вікно відчинене, а золота головка вже довго коло нього. Рекрутська пісня залітає і сюди. І клониться золота головка на руки, а на синіх волошках стільки роси!...

В кімнату входить нечутно пані Керницька.

— Не плач доню, — говорить ніжно — і тато вернеться і... він приїде...

А пісня щораз слабша, щораз дальша...

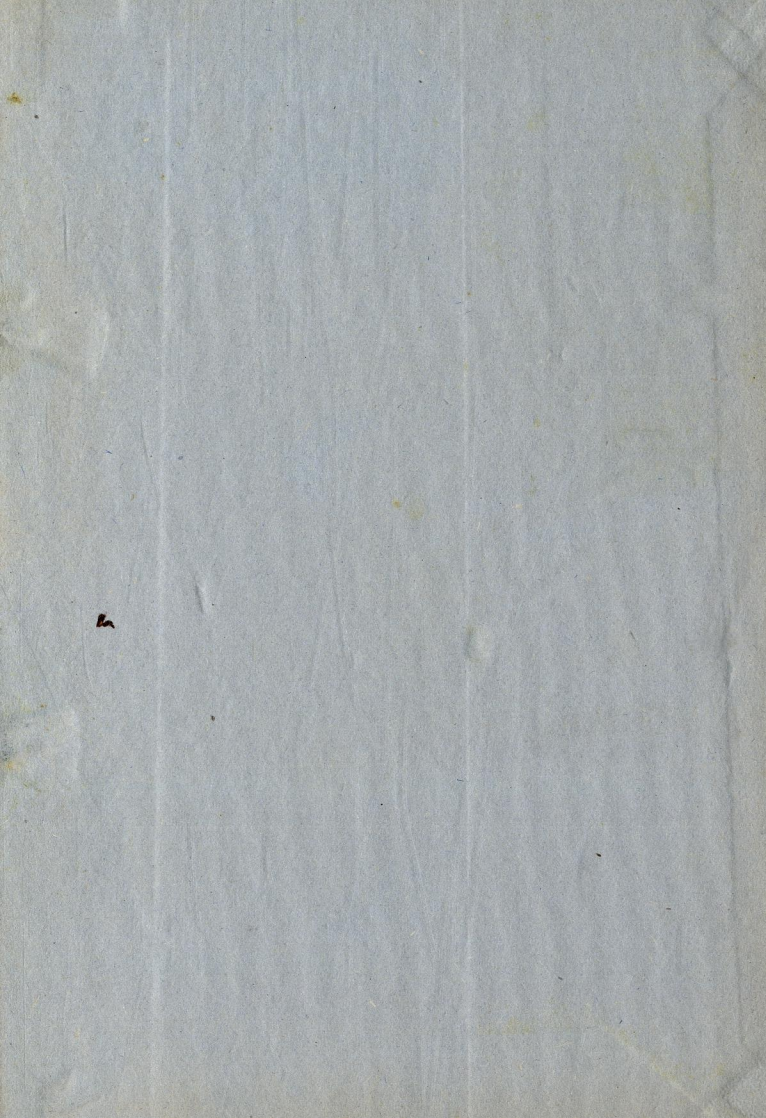
Вже слів не чути...

Вже тільки поодинокі згуки долітають...

Вже нічого... Знову згук...

І тихо...

Поїхали...

PA

31414

6.24
(1983)

4